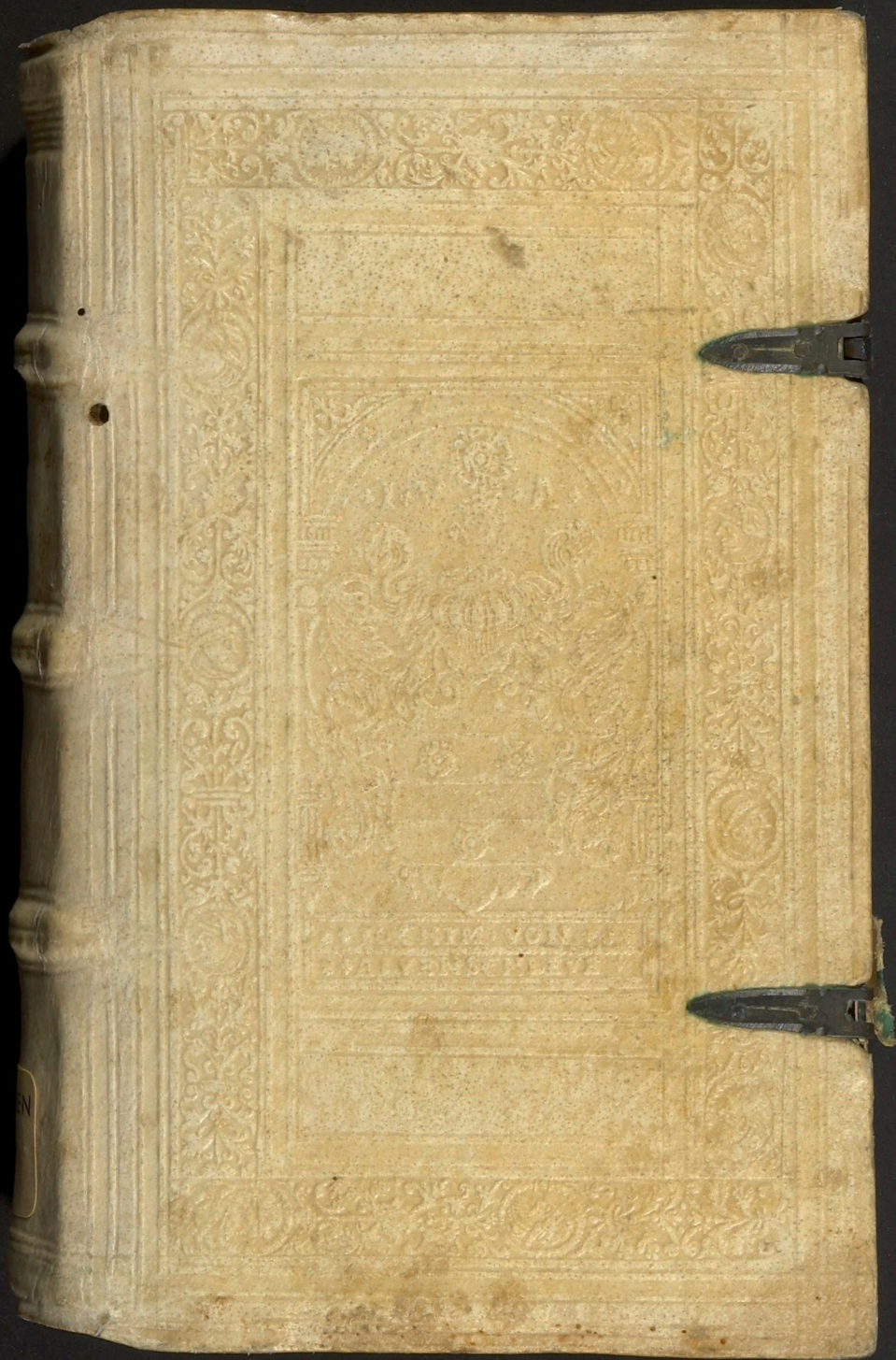

U. 201.

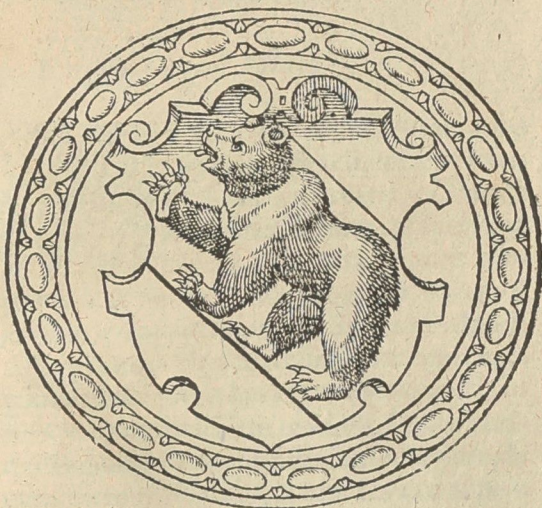
1) Gymnasia

nebst 10. n. 3)

COMMENTARII
IN EPISTOLAM D.
PAULI AD EPHESIOS,
facili & perspicua metho-
do conscripti,

U 201

D. Benedicto Aretio Bernensi Theologo.

L A V S A N N A E,
Excudebat Franciscus le Preux Illustris.
D. Bernensium Typographus.

clō 10 Lxxix.

COMMENTARI

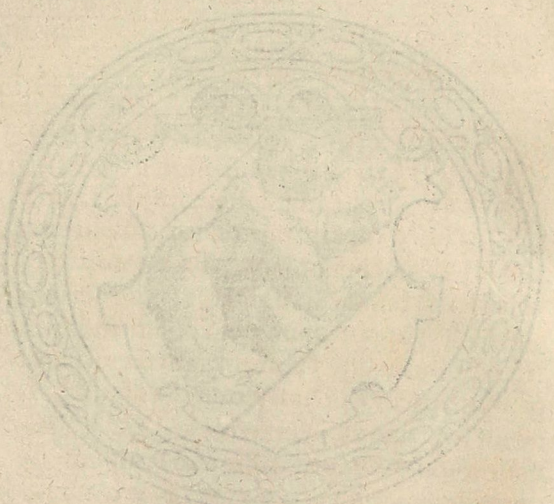
OLAND

AN FERTIO

AN FERTIO

AN FERTIO

AN FERTIO

AN FERTIO

AN FERTIO

AN FERTIO

AN FERTIO

Περγεγόμωρα

IN EPISTOLAM

D. PAULI AD

EPHESIOS.

I *Qui fuerint Ephesy.*

PHESVS ad occasum Asiæ minoris posita est, in littore maris Ionii, mercatu & Dianæ superstitioso cultu, amplissima ciuitas, hinc Asiæ minoris metropolis, & lumen Ionix habitata est. Mercatū auxit maris opportunitas, in Syriam, Iudæam, Aegyptum, ex Græcia, Italia, Macedonia nauigantibus, indeque in has regiones. Superstitio nem verò admirabilem reddidit, Dianæ antiquissimum & sumptuosissimum templum, de quo Plinius scribit lib. 36. cap. 14. 220 annis à tota Asia conditum, in loco palustri ne terræ motu quateretur, strato prius carbonibus fundamento, ne subsideret. Pausanias tamen lib. 7. fol. 99. refert in Achaicis, templum hoc à Cræso rege, & Epheso erectum fuisse. Incolē-

A 2

tibus tū Lelegibus ac Lydis ista loca antequā
 eò deuenissent Amazones, quæ & ipsæ postea
 urbem & templum occuparunt. Porro Io-
 nes duce Androclo, Leleges & Lydos inde
 eiecerunt, contracto cum Amazonibus fœde-
 re, hinc Ionica facta est ciuitas. Ad hos bis ve-
 nit Apostolus Paulus. Primo aduentu humani-
 ter exceptus, non diu commorari illic potuit,
 quòd festinaret Hierosolymam, vt videre est
 Actor. 18. Posuit tamen initia religionis. Mox
 cap. 19. ad eosdem reuersus mansit biennio,
 nam ostium docendi magnum sibi hic vi de-
 bat apertum, vt est 1. Corinth. 16. cap. 20. ta-
 men Paulus ipse in oratione ad seniores Ephe-
 sinos testatur se tribus annis illic vixisse. In hac
 ciuitate conuertenda, magna fœlicitas fuit,
 præsertim hominibus superstitioni & magicis
 artibus deditis. Voluit tamen Dominus demō-
 strare vim Euangelii, quantò potentior esset
 omnibus incantamentis Sathanæ ista doctri-
 na. Ideo damnant ipsi suos libros, & compor-
 tantes in vrbe publico spectaculo concremāt,
 quorum pretia computata sunt 50 milium de-
 nariorum. Interim non caruit suis periculis,
 vt est videre in Actis 19. & 1. Cor. 16. Aduersa-
 rii, inquit, multi. Et 1. Cor. 6. testatur se illic cū
 feris depugnasse, De quo vide Nicephorum
 libro secundo capite 25. Ad hos, inquam,
 toto triennio in fide optimè institutos, &
 in eadem confessione adhuc constantes, hanc
 scri-

scribit Epistolam.

II. Occasio.

Quæsitâ scribendi videtur occasio. Nam nondum defecerant à vera religione, nec vltimos errores in doctrina admiserant, vt Galatæ: tamen vicinus morti, & iam senex hac epistola voluit ad constantiam in professione cohortari. Itaque amor, quo ducebatur erga amplissimam Ecclesiam, illi occasionem dedit. Reliquerat iam priùs apud eos Timotheum, & seniores instituerat, quos officii admonet in discessu vltimo, Actor. 20. Interim absens curam pro eis non intermisit. Deinde accedit metus futuri periculi, quem declarat in oratione sua ad seniores, quod mox post suum excessum sint emerfuri lupi graues & falsi doctores, ex ipsorum numero, qui fratres post se abducturi sint. Hunc metum non frustraneum fuisse docet Galatarum lapsus, qui iam semi Iudæi facti erant adhuc viuentem Apostolo. Hæc quum præuideret spiritu, extare voluit illustre suæ doctrinæ testimonium in illa Ecclesia, quod falsis doctoribus aliquando opponi posset, & rectè sentientes haberet quæ tutissimè sequi possint.

III. ὡς πρός τούς.

Argumento non dissimilis est epistolæ ad Romanos, & ei quæ est ad Galatas. Nam

docet quæ sit vera de iustificatione sententia, quòd scilicet donum Dei sit, & fide apprehendatur, non verò consistat vllis operibus. Interim opera omnibus electis esse necessaria, quia fructus sint quibus ornanda est nostra professio. Hanc doctrinam triennio toto expositam hîc breuiter repetit, & ad constantiani in eius professione hortatur.

IIII. *περί τῆς*

Principalis propositio est, 1. Ephesii in doctrina fidei, & Christianæ dilectionis officiis, debent vt hætenus, sic deinceps quoque cōstantes manere. 2. Specialis verò est, Deus pater in Filio suo nobis maxima bona, quorū caput est vita æterna, gratis nihilque tale merentibus contulit, ideo vitæ sanctimonia & innocentia professionem nostram ornare debemus, quoad fieri potest.

V. Partes.

I. Initio cōsueti more habet titulum, qui subscriptione inscriptione, & salutatione constat, atque hinc etiam patet genuinā hanc esse Apostoli Epistolam.

II. *Ἐξ ἡμετέρας* est doctrinæ suæ, ad cuius conseruationem Ephesios cohortatur. Huc pertinet specialis propositio, quæ tribus est distincta membris. 1. Initio enim enumeratione docet quæ bona nobis in Filio donarit Deus pater

pater, atque id toto primo capite agitur.

Deinde capite secundo docet, quod gratis nihilque tale merentibus, deur salus.

Tertiò quod ad huius doctrinæ conseruationem spectet, omne suum ministeriũ, omnes etiam labores, præsens captiuitas, ipsaque tandem mors, ideò diligenter cognoscenda & conseruanda est hæc doctrina.

III. Pars continet repetitionem doctrinæ de operibus renati hominis, & vita Christiana, ne mortua fide nos mudo commendemus, sed vt videant opera nostra bona, & laudent patrẽ qui in cœlis est. De his capite 4. 5. & 6.

IIII. Pars est Epilogus, quo breuiter totã epistolam concludit.

VI. Genus.

Principale & prædominans est *ὑποπαινετικόν*, quia scopus Apostoli est hortari ad constantiã in tradita illis doctrina: item ad exercitia Christianæ dilectionis, cap. 4. 5. 6. Accessoria deinde sunt, quæ illud illustrent & confirmant & adiuuant. 1. *ἑπαινετικόν*, quo laudat illorum fidem, & in ea auditam constantiam capite 1. ver. 15. 2. *ἐκζητητικόν*, quo exponit ordinem iustificationis, & quanta bona in Christo habeamus apud Deum patrem cap. 1. 3. *εὐχαριστικόν*, quo Deo pro acceptis beneficiis ac donis gratias agit, & ad idem inuitat Ephesios. 4. *ἐυχαιρικόν* quo petit à Deo, vt dona in E-

phesius augeantur. cap. i. ver. 17. Detur etiam illis bonorum præsentium agnitio, quæ sit spes ad quam ille vocauit, & quam diues gloria hæreditatis illius in sanctis. Sic cap. 3. ver. 14. vt illis addatur fortitudo, quò possint perdurare in vera doctrina, cognitio vberior, & donorū omnium complemētum. 5. *Διδασκαλὸν* quo docet vim salutis in Christo reside-
re. & esse gratiæ diuinæ, ac merum donum nō operum meritum, ne quis gloriatur, capite 2. Sic didactica sunt quæ capite tertio de se & suorum laborum fine differit, quòd scilicet ad doctrinæ suæ confirmationem & Dei gloriam spectent. 6. *Νουθετικὸν* quo admonet eos quales olim fuerint & quàm fœlix præsens sit rerum status, vt præsentia bona eò chariora habeant.

VII. Loci præcipui.

Locos insignes continet hæc epistola, de Iustificatione gratuita. De ordine causarum in iustificatione nostra. De Christo Mediatore. De impotētia humana, & inhabilitate in causa salutis: iræ enim filii omnes sunt. De ministerii Apostolici dignitate, & ærumnis. De fine ærumnarum sanctorum. De doctrina operum, de donorum diuersitate & consensu. De veteri homine & renato. De virtutibus piorū, concordia, cōstantia, veritate, lenitate, benignitate, castitate sermonis & corporis. De vitis

con-

PROLEGOMENA.

contrariis, quæ sequuntur hominem nondum renatū lasciuia, scortatione, auaritia, obscœnitate, stultiloquio, idololatria, ebrietate, &c.

1. Speciales hinc loci sunt de officio coniugali, quid vxor pia marito, & contrà maritus pius vxori debeat. 2. De Christi erga Ecclesiam suam amore & fide. 3. De liberorum officio erga parentes. Et contrà de officio parentum in corrigendis liberis. 4. De seruis & dominis. 5. Denique elegantissima pii hominis panoplia hîc descripta est.

D. Benedicti

iam
e sit
glo-
erf.
per-
, &
day-
fide-
n nō
te 2.
e &
et ad
glo-
et eos
sens
ario-

e lu
in in
tore.
causa
nste-
e fine
ope-
r. De
iorū,
nigri
vris
con-

D. Benedicti Aretij

COMMENTARIUM IN EPISTOLAM D. PAULI AD EPHESIOS.

CAPUT I.

PAULUS Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, sanctis qui sunt Ephesi, & fidelibus in Christo Iesu.

2 Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

INTERPRETATIO.

TITVLVS coniunctus est, constat enim subscriptione, inscriptione & salutatione. Subscriptionis sunt verba, 1. *Paulus Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei.* De nomine Pauli vide in Romanis. 2. Nomen Apostoli calumniatoribus passim opponit, qui personam & auctoritatem Pauli conabantur contemptibilem reddere, contra hos asserit ipse muneris sui dignitatem. Vide ad Roman. 3. *Iesu Christi*, differētia est Apostolatus sui. Sunt enim

enim legati principum, Sathanæ: ideo suum Dominum exprimit nomine, ut vocationem & Apostolatam ab aliis legatis distinguat.

4. *Per voluntatem Dei.* Efficiens causa est, q.d. non me ingessi, nec ultro feci me Apostolum, sed Deo vocante talis effectus sum. Voluntati Domini quis resistet? Nemo certè. Igitur vobis sum audiendus. De vocatione ad ministerium, vide locos & examen. Haftenus *ἡτοιμασθῆτε*.

II *Sanctis qui sunt in Epheso, & fidelibus in Christo Iesu.*

Secundus locus tituli continens verba inscriptionis. De Ephesiis iam diximus. Quod autem eos ornat titulo sanctorum, facit ad dignitatem militantis Ecclesiæ, quæ impura adhuc & mixta malis, tamen sancta esse potest.

Primum observa hunc titulum viuis rectissimè tribui à Scriptura, quia rebus diuinis destinati sunt. Sic Græcis *ἀγιοι* dicuntur quia sensus debent habere defecatos, & à rebus mundanis liberos. Deinde sancti dicuntur omnes pii apud Ephesios, inter quos erant maritati, vxorati, non omnes coelibes, item diuites & pauperes. Ex quo efficitur matrimonium re esse sanctam, nec eo titulo ornandum solum coelibatum, ut hodie faciunt. Sic de diuitiis & paupertate etià sentiendum est. Alter titulus est quo eos ornat *πιστοι*, fidelibus, hoc est, in

fide perdurantibus, constantibus, fidem seru-
uantibus. Habet fides suos gradus, attamen
infimos etiā cōplectitur fidelū nomine. Non
nam. mox perfecta omnia à nobis requirit Chri-
stus, sed contentus qualicunque luce verita-
tis, modò initia illa non extinguamus data o-
pera.

III Parstituli cōtinet ἀσπασμὸν. Com-
precatur autem gratiam & pacem. χάρις gra-
tuita est beneuolentia, quia nos nihil tale me-
ritos gratis in Filio amplectitur. Pax cōscien-
tiæ tranquillitas ob placatum Deum, Christi
merito χάρις & εἰρήνη se respiciunt vt causa
& effectus. Eam χάρις causa est pacis. Deinde
χάρις rectè Deo patri tribuitur, tanquam fon-
ti bonorum, contrā pax Christo, quia pacifi-
cator noster est. Interim non nego Patri etiā
pacem tribui, & Filio gratiā, quemadmodum
Pater dicitur Deus, & Filius Dominus, quū &
Filius Deus sit, & Pater Dominus: tamē distin-
ctè libèter loquitur Scriptura, quod discriminē
nobis etiam est obseruandum. Dicitur autem
Pater Deus tanquam fons diuinitatis & sca-
turigo. Filius autem Dominus respectu no-
stri, quia Ecclesiæ caput est, & impios reprim-
it, & Sathanæ fregit dominium.

II. Εὐχὴς ἡμῶν.

3 *Benedictus Deus & pater Domini
nostri Iesu Christi.*

Quæ

Quæ sequuntur ad exordium refero. Habent autem verba sequentia duas exordiorum virtutes. Nam statim ab initio à rerum magnitudine attentionem conciliat, commemorando beneficia, quæ in Christo nobis contulit Deus Pater, postea à suo erga Ephesios studio, benevolentiam quoque tibi comparat, deferens deinceps de bonis, pro quibus impetrandis ipse quoque pro Ephesius laborat.

Partes ordine sic cohærent. Initio statuit *ἀποτίθει*, Deum scilicet à piis omnibus studiosè celebrandum esse. Deinde addit rationes per confirmationem, quæ rationes quia aliàs viua voce per Apostolum erant demonstratæ Ephesius, ideo hîc nuda commemoratione tantum repetuntur & explicantur. Ideoque diximus hanc partem habere exegesis beneficiorum Dei, quæ in Christo nobis contulit: vt est vocatio, electio, prædestinatio, sanctificatio, reconciliatio, redemptio, patefactio arcanæ suæ volûtatis, restitutio totius creaturæ in Christo. Hæc omnia beneficia in vno habemus Christo. Ideo laudandus est Deus pater per eundem Christum.

Tertiò additur applicatio specialis, qua ista accommodat tã Iudæis, quàm Gëtibus seorsim.

Quartò de se, suoque in ipsos studio agit, recitans in quibus bonis deinceps sint confirmandi. Digreditur hîc in laudes maiestatis Christi, ad quam post resurrectionem est euectus.

Benedictus Deus & pater, &c.

Πρότασις est in his verbis. Sentētia est, Deus pater à fidelibus, in quorum numero etiam Ephesii sunt, diligenter est celebrandus. Benedicere hoc loco est laudare, & commendare, hoc est, rebus omnibus præferre, ac si in nostra positum esset potestate naturam illius immutare, nulla ratione id essemus facturi, sed ita optimè constitutam agnosceremus, illamque supra omnes res amaremus, tū demū verè dicimur benedicere Deum. Deinde vide quàm distinctè hīc loquatur de Deo, *Deus*, inquit, & *Pater Domini nostri Iesu Christi*. Sed quemadmodum non sequitur Christus filius est Dei, ideo nos filii non sumus, ita non hinc efficitur, Pater est Deus. ideo Christus filius Deus non est. Tertiò observa quæ sint sacrificia sanctorū Deo verè grata, sacrificium laudis. De quo Psalmo 49. & 50.

Qui benedixit nos, &c.

II κατὰ σκευήν, in qua commemorantur Dei in nos beneficia, quæ sunt loco argumentorū, cur Deus nobis sit celebrandus. Primū beneficium est vocationis, quod scilicet nos tam clementur ad Filii sui cognitionem, & eius spiritualia merita vocarit. Sententia est: Ipse prior nos benedixit, ergo à nobis quoque est benedicendus. *ἡ εὐλογία ἐν* hīc est ornare beneficiis vtilem & commodum alicui esse. Sic Deus benedixit Abrahamum ac reliquos patriarchas, hoc

hoc est, ornauit eos variis beneficiis, ditauit eos, reddidit terribiles hostibus suis, gratia ornauit coram hominibus, longa vita ac similibus donis. Sic Deus nos benedixit. Contrà nos Deū alio modo benedicimus. 2. Addit ^{et 2° thesiv} benedictionis diuinæ. *Omni*, inquit, *benedictione spirituali*. Distinguit benedictiones Euangelicas à benedictionibus veteris Testamenti, quia illæ ferè erant carnales, ideo inquit has esse spirituales, quarum caput est vita æterna. Deinde addit, *In cælestibus*, eadē ratione, vt enim spiritus carni opponitur, sic cælū, terræ. Vtriusque distincta sunt bona. Cœlestia sunt & spiritualia, spes, fides, vera inuocatio, constantia sub cruce, vera dilectio, cognitio filii Dei, verus intellectus scripturæ, quorum omnium caput est vita æterna. His bonis nos benedixit Deus pater.

Quartò additur hîc etiam organum benedictionis diuinæ, Christus scilicet id seruat ex consequēti enumeratione beneficiorum Dei, & omnia ad Christum Mediatorem reuocat. Vt enim omnia à Deo patre, vt fonte promanant, sic per Filium vt canalem ad nos deriuantur, adeò vt extra eum nihil bonorum consequamur.

4 *Quemadmodum elegit nos.*

Alterum beneficium electionis. Ab externa vocatione ascendit Apostolus ad mentem diuinā, primāque prædestinationis cogni-

tionē, contrā facit ad Rom. 8. v. 29. Εὐλογεῖ ἢ est deputatio saluandorum, qua determinauit, qui quando per omnia sæcula ad cognitionem veritatis essent redituri. Hoc beneficium illustre efficit circumstantia temporis, quia fecit hoc sine nobis, ante iacta fundamenta mundi. ideo gratius debet esse, quia Deus in causa nostra in bonum nostrum vigilauit, nondum natis nobis. Sic Christus loquitur Matth. 25. Possidete regnum paratum vobis ὁποῦ καὶ ἡ ζωὴ τοῦ κόσμου, quo significatur vitam æternā pridē paratā esse piē victuris in hac vita.

III Beneficium eodem versu, *Vt esse-
mus sancti, & irreprehensibiles coram ipso in di-
lectione.* Beneficium est sanctificationis. Co-
hæret autem superioribus. Εὐθέσκει à causa fi-
nali. Ostendit enim ad quid elegerit nos, scili-
cet ad opera bona, quod est esse sanctum, re-
nouatos habere motus & cogitationes. Ἀμώ-
μον verò esse, est culpa coram hominibus va-
care, vt quauquam sancti peccent, possunt
tamē ἁμαρτοί permanere corā Deo, hoc est, vt
nemo iusta ratione eos dānare possit, quæ res
summā habet consolationē, quòd licet coram
hominibus omniū odio digni habeantur, inte-
rim corā Deo cōsistūt Christi gratia & merito.

5 *Prædestinans nos.* Quartū beneficiū præ-
destinationis, in qua libēter agnoscimus cog-
nitionē Dei & electionē, modò ad cōsolationē
& nō ad perterrefaciēdas cōscientias faciant.

Est

Est autem *μετὰ τὴν* metas ponere & limites, quibus futuris cōtrouersis obuiam eatur. Sic Deus Ecclesiam suam notis quibusdam signauit, vt scire possis cuius Domini sit pecus istud, qualia sunt verbum Dei. Christi enim solius vt veri pastoris audit vocem. Deinde verum retinet vsum sacramentorum. Tertiò dilectionis operibus sese exercet, vt videat mundus Christi esse discipulos. Has notas imprefit iam pridem Deus suæ Ecclesiæ, quibus illam ab aliis cœtibus segregaret. Deinde hîc expende ad quid nos prædestinarit. *ad filiatiōnem*, inquit. Christus filius est *φύσει*, nos autem *θέσει*, hoc est, adoptione. Ideo nihil impedit Christum dici filium, & simul nos etiam diuerso respectu. Tertiò organum repetitur, idem quod fuit vocationis, electionis & sanctificationis. Quartò causa mouens est *εὐδοκία*, hoc est, bona Dei voluntas: *θέλημα* generale est, significans voluntatem tam gratiæ, quàm iræ: sed *εὐδοκία* solum gratiæ est voluntas. Huic voluntati debemus acquiescere, & gratos nos eidem exhibere.

6 *In laudem gloriose gratiæ ipsius.*

Quintum beneficium quod in Christo habemus, reconciliatio scilicet. Cohærent autem superioribus per præoccupationē. Quæri enim poterat, cur tandem Deo placuit nos in Christo adoptare in filios? Respondet in eo se respexisse laudem gratiæ suæ. Itaque fi-

B

nem explicat: quasi dicat, ut illi essemus ornamēto. Non autem poteramus natura illi esse ornamēto, quia peccatum nos impediēbat. ideo reperit Deus alium modum, ut essemus illi ornamēto, scilicet per gratiam. Obserua finem actionum Dei esse, laudem nominis sui in electis. Deinde reconciliatos nos Deo merito Christi, quod hūc dicit gratos sibi redditos in dilecto, hoc est, Christo. Hoc admirabile medium latuit omnem creaturam, quod scilicet ornamēto possemus esse Deo Patri, per Filium gratis reconciliati.

7 *In quo habemus redemptionem.*

Sextum beneficium redemptionis, quo scilicet à iure Sathanæ, & dominio mortis, ac pœnis peccatorum sumus redempti. Nam Deo Patri non poteramus reconciliari, nisi poneretur aliquid ad satisfactionem, ideo Filius deposuit vitam suam, hinc nobis confecta est ἀπολύτρωσις, ideo mentionem fecit sanguinis tanquam pretii. Et addit remissionem peccatorum tanquam fructum pretii, & subiungit diuitias gratiæ, tanquam causam mouentem in Deo Patre. In nobis enim nihil erat mouens, nisi simplex & absoluta miseria nostra. Vide Rom. 3. vers. 24.

8 *Qua abundauit in nos.*

Septimum beneficium à singularibus effectis, quibus ornauit suos electos. quasi dicat, effudit copiosè dona etiam alia, ut est sapientia &

tia & prudentia. Commendatio est gratiæ diuinæ ab effectis. σοφία habet virtutes contemplationis, vt est vera Dei cognitio, adoratio & similes. φρόνησις autem habet practicas virtutes, vt est constātia sub cruce, intelligere quādo fugiendum sit aut consistendum, quibus & quomodo beneficiendum. Summa, prudentes effecit etiam suos vt serpentes.

9 *Notum faciens nobis mysterium.*

Octauum beneficium, quod in Christo nobis plenè voluntatem suam patefecit. Nā Euangelii doctrina est cœlitus reuelata, non à ratione aut solertia hominum reperta. Hinc Ioann. i. dicitur, Filius qui in sinu Patris est, is reuelauit nobis. Patefactio igitur Christo debetur, in quo mysterium hoc nobis est communicatum. Causa impellens eadem est εὐδokia. Nam in nobis nihil erat mouens. Organum Christus est, in quo patefecit. *Proposuit in ipso.* hoc est, in Filio patefecit, is enim salutis est præco. Et quanquam Ioannes Baptista, Prophetæ etiā priores docuerint, attamen nullus tā apertè, ac ipse filius Dei. Deinde eius spiritu donati docuerunt. In Christo autē plenè patefacta est voluntas arcana Dei Patris.

10 *In dispensationem plenitudinis.*

Expositio est voluntatis illius arcanæ quæ nobis in Christo est patefacta. Ac continet novum beneficium quod in Christo habemus, scil. ἀνακεφαλαιώσα θὰ πάντα, quæque i cælis

sunt, quæque in terra, Significat hoc verbum in summam reuocare, quo vtuntur Rhetores in epilogis, totam argumentationem in pauca quædam capita reducentes, addito motu ad commiserationem aut odium inclinante. In mathesi est diuersorum numerorum in vnam summam collectio. In rebus civilibus dicitur reductio rei ad suum caput, vt mulier viro dū reconciliatur, restituitur suæ familiæ, & domino suo, tanquam capiti. Sicut Apostolus in Christo omnia restitui Deo Patri. Tota enim creatura ob hominis peccatum debilitata fuit & à Deo tanquam capite suo abalienata. Iam Christus veniens eam Deo restituit, reconciliato nimirum homine. Christus organum reconciliationis, Deus pater est cui facta est restitutio Creatura est persona reconciliata per Christum. *Quæ in cælis sunt*, intelligo defunctos pios ante Christi aduentum: contrà, *quæ in terris*, eos qui aduentū Christi sequuti sunt. Non absurdum tamen sit per cœlestia intelligere bonos Angelos, de quibus diximus Romanorum 8. quomodo scilicet ad eos pertineat ius redemptionis in Christo. Vide item locos nostros, quomodo creatura sit vanitati subiecta. Hoc Christi officium illustrat circumstantia temporis, in dispensatione plenitudinis temporum, quasi dicat, suo tempore hoc debuit perfici à Christo. Hæc est œconomia temporis & plenitudo eius, quia definitum erat

rat tempus quando esset nasciturus, nec prius nasci poterat, nisi illa tempora compleretur. Sic Gal. 4. etiam loquitur.

11 *In ipso, in quo etiam electi sumus.*

Declaratio est causæ organicæ, quasi dicat, id totum in vno Christo consequuti sumus. Addita est causa efficiens ex superioribus repetita, propositum Dei prædestinantis nos, & efficientis omnia, scilicet honestas actiones in Ecclesia, secundum consilium voluntatis suæ. Mouens causa est mera Dei benevolentia. Quòd si aliqua causa mouens bona lateret, utique eius hîc debuit Apostolus mentionem facere, quod quum non fiat, certum est mouentem causam in Deo quærendam, non in aliqua nostra dignitate.

12 *Vt nos qui priores credidimus.*

Tertium membrum exordii, quo beneficia commemorata, iam specialiter applicat Iudæis ac Gentibus. Ac primum de Iudæis agit, quia priores sperauerunt in Christum, scilicet ut in promisso Messia spem in eo habuimus, quo sensu de toto populo accipi potest, quia omnium promissionum caput erat Messia promissio. Sic in illo sperauerunt omnes, sed differenti modo. Alii & maior pars in eo quærebat mundanum regnum, pauci verò initio viderunt spiritualia esse in illo spectanda. Ac quia de beneficiis loquutus est, quæ

electis tantum exhibita sunt, ideo membrum hoc intelligo de veris credentibus quales fuerunt Apostoli & alii nonnulli, de quibus rectè dicit, qui priores sperauimus in illo. Nam prima Ecclesia Christi ex Iudæis habuit seminarium, vt Apostolos 70. discipulos & alios quosdam, postea demum accesserunt ex Ethnicis aliqui, donec ad fines terrarum dilatata est Ecclesia. 2. Deinde indicat finem ad quid scilicet illa beneficia Iudæis credentibus sint collata, vt scilicet *essent laus gloriæ suæ*, hoc est, vt cederet hæc res in laudem diuini nominis. Gloriosus est Deus semper apud se, & laudatur inter Angelos illius gloria, sed eo non fuit contentus, quin vellet ab hominibus etiam cognosci & celebrari, ideo gratuito tanta contulit beneficia immerentibus nobis, vt amplissima esset materia laudandi nomen Domini. Itaque laudi esse gloriæ eius, accipio pro laudare gloriam eius, ornare nomen ipsius vt idē propè sit quod suprà dixit *εὐλογεῖν*. Obserua autem duplicem finem esse beneficiorū diuinorum, prior est respectu Dei. Laus scilicet nominis diuini, quæ vt effectus debet emergere ex ipsius beneficiis apud nos. Alter verò respectu nostri, vtilitas scilicet & commodum nostrum. Vtrunque obtinet in suis. Nam iustificati sentiunt Deum re & nomine illis esse Deum, hoc est, vtilem & commodum. Deinde hinc in gratiarū actiones erumpunt, &

& gloriam illius longè latèque propagant. Sic omnia tandem ad suum finem, hoc est, gloriã nominis diuini referuntur.

13 *In quo & vos.* Altera pars accommoda-
tionis qua beneficia Ethnicis etiã applicat, &
in his eos coæquat. 1. Obserua autẽ hîc or-
dinem vocationis, quo Deus vt plurimum vt
solet. Primùm audiuisse illos dicit, quia fides
ex auditu. Rom. 10. Deinde ex auditu fuit fi-
des. Prius igitur est tempore audire Euange-
lium, posterius est fides. Tertio loco succedit
obsignatio fidei per Spiritum sanctũ. Hic or-
do vt plurimum seruatur à Deo in conuerten-
dis peccatoribus. Interdum vtitur alio ordine
& miraculoso, sed hîc ad ministerii conserua-
tionem pertinet, ne scilicet de eo viliter sen-
tiremus, sed augustè tanquam de organo con-
uersionis & salutis nostræ.

Deinde obserua quæ sit obsignatio illa, sci-
licet confirmatio Spiritus sancti, quæ est loco
apodixeos. Nam Spiritus ille sanctus con-
stantiores efficit in fide suscepta, quàm vl-
la possit facere demonstratio, certioresque
sunt de salute sua, quàm sint mathematici
de suis demonstrationibus. Hinc tanta con-
fidentia, pericula, tormenta, tyrannos, mor-
tẽque ipsam contemnunt. Significat e-
nim vocabulum obsignandi certitudinem, vt
contractus dicuntur propriè obsignari te-
stamenta & literæ publicæ quæ robur non

habent nisi obfignentur. Obfignatis autem accedit confirmata veritas & indubitata fides. Sic in electis accedente Spiritus sancti certificatione, sine qua fides nostra magis est opinio fluctuans, quàm certa persuasio. Sic de Spiritu sancto etiam loquitur inf. capite quarto vers. 30.

Præterea expendantur hîc ornamenta doctrinæ Euangelicæ, quæ suavi periphrasi dicitur λόγος ἀληθείας, descriptione sumpta à materia subiecta. Versatur enim tota circa veritatem docendam. Veritas Christus est, ipso dicente, Ego sum via, veritas, & vita. Et quia Euāgelium vnicum nobis inculcat Christum, rectè dicitur Sermo veritatis. Deinde quia à Spiritu sancto dictata est hæc doctrina, qui & ipse spiritus veritatis dicitur, Ioan. 14. Paracletum alium dabit vobis, Spiritum scilicet veritatis. Sed & verbum Dei simpliciter veritas est, vt Deus ipse nuda est veritas, Ioan. 17. Sermo tuus veritas est. Præterea efficit in nobis studium veritatis, qui prius eramus addicti mendacio, sequentes patrem mendacii. Inde omnis homo mendax dicitur, naturæ respectu, sed post regenerationem filii sunt effecti veritatis, eamque diligunt, & vnicè sequuntur passim. Alterum elogium est quod dicitur Euangelium salutis, à fine nimirum, quia hoc vnum quærit in nobis vt ad salutem perducatur. Est illi quidem hoc proprium, salus scilicet,

scilicet, verū quia à multis respicitur illa proprietas, ideo ad finem refero.

14. *Quiest arrhabo*) Breuis est ^{en Deo}, declarans vsum Spiritus sancti in nobis obsignādis. q. d. ille Spiritus est tessera quædam, vel symbolum nos semper felices victuros in regno cælorum. Arrhabonē vocat ex publica cōsuetudine loquendi. Nam in emptione datur arrha. Sic in contracto matrimonio, imò in cōducēdo famulo & famula datur. Seruies mihi? Ita. Ecce ergo tibi hunc nummum qui sit eius tessera. Is, inquam, nūmus arrhabo dicitur. sic Deus ascitis nobis in filios, & numerum ciuū vitæ æternæ, dat symbolum promissionis illius. Illud est Spiritus sanctus inquit, is, inquā, est arrhabo. Sic de eo loquitur, 2. Cor. 1. ver. 22. Qui obsignauit nos deditque arrhabonem Spiritus in cordibus nostris. Et 2. Cor. 5. v. 5. Deus est qui nos condidit ad hoc, & dedit nobis arrhabonem Spiritus. Hic Spiritus docet nos orare & clamare Abba pater, vt est Gal. 4. ver. 6. Rom. 8. ver. 15. Arrhabo igitur hæreditatis est firma tessera & obsignatio hæreditatis in cœlo repositæ. Redemptio autem acquisitionis explicat prius membrum, scilicet tesseram non simpliciter confirmare nobis promissam hæreditatem, sed simul confirmare redemptionem acquisitionis, hoc est, acquisitam redemptionem. Scilicet quod à morte & Sathænæ dominio liberati sumus. Aut sanè ^{Dei} ^{gratia}

ne, de electis accipiat. q. d. Ecclesiam esse redemptam sanguine Christi testatur ille Spiritus sanctus. Additur ad finem repetita causa finalis, quæ in priori membro de Iudæis quoque posita fuit.

15 *Propterea etiam ego audiens.*

Quartum membrum exordii de se suoque in Ephesios amore. Locus est benevolentiae. Nam hîc illa virtus secunda exordiorum admiscetur, nimirum à suo in eos studio & cura, benevolentiam illorum ambit. Considera hîc primùm causas mouentes, deinde factum Apostoli. Causæ facti duæ sunt, quæ illum impellunt: *audita illorum fides & dilectio*. Fides sit constantia in fide & sincera doctrina. Nam fidem Paulo doctore acceperant, igitur nihil attinebat dicere, se illorum audiuisse fidem, nisi per fidem constantiam in fidei doctrina accipiamus. Hâc audiuit absens Romæ in vinculis. De aliis secus audiuerat, ut de Galatis quod semi Iudæi essent facti, admissa circumcissione. De Corinthiis quod litigarent & dissidia alerent. De aliis alia. De Ephesiis autem nihil præter constantiam audit prædicari. Et prudenter addit fidei obiectum, scilicet Dominum Iesum. Nam fides in eo ut in obiecto hæret, illumque cum suis beneficiis amplectitur firmiter. Ac eatenus fides iustificat, quia Christum organum iustificationis retinet.

Qua-

Quatenus verò animis nostris inhæret, est-
que qualitas in subiecto cordis nostri, eatenus
non iustificat. Non enim idem est subiectum
& obiectum. Altera causa mouens est, *dilectio
illorum in omnes sanctos*, hoc est, illam quoque
audiui, hoc est studium benefaciendi pauperi-
bus & hinc addit suum obiectum, pauperes sci-
licet, qui titulo sanctorum nobis commendan-
tur, quia Christus sibi reputat factum, quod his
datur. Et sanè hoc elogium illos admonere
debit officii sui, quo dent operam vt reue-
ra sancti sint, hoc est, verè credentes & innocē-
ter iuuant in hoc seculo. Deinde observa com-
mendari nobis hīc domesticos fidei: quia de or-
dinata loquitur dilectione, quæ à Deo orta,
diffundit se in proximos, nimirum domesti-
cos fidei: deinde in alios quosuis, quibus pro-
desse potest.

16 *Non desino.* Redditio est periodi conti-
nens factum Apostoli, quod est geminū. Nam
primū enim gratias agit Deo pro Ephesiis.
Deinde pro iisdem in futurum intercedit.
Atque in his propriè latet *εὐνοια*. De utroque
seorsim dicamus. *Εὐχαιρία* est pro acceptis
beneficiis gratiarum actio, qualia in Ephesiis
sunt fidei constantia, & dilectionis fraternæ e-
xercitium, quia in his duobus totius Christia-
nismi fundamentum est positum. Sūntq. duæ
hæ integrales partes, quarum altera deficiente
frustra dicimur Christiani. Deinde huc refero

prius enumerata beneficia, quæ Ephesiis quoque cum fidelibus Iudæis fecit cōmunia, quale est beneficium vocationis, electionis, sanctificationis, prædestinationis, reconciliationis, redemptionis, donorum sapientiæ & prudētīæ, beneficium reuelatæ arcanæ voluntatis Dei, ac denique restitutionis omnium, quæ omnia in vno obtinent Christo. Pro his, inquam, gratias agit, & de bonis non sibi, sed tanquam aliis collatis, Ephesiis nimirum. Ideo dignus amore & beneuolentia est, quia in bonis alteri collatis delectatur, proque his tanquam sibi collatis Deo gratias agit. Alterum factum est, quòd insuper preces fundit de augmento præsentium bonorum, & pro aliis consequendis, quod sanè paterni amoris argumentū est. Quæ illa sint mox patebit.

17 *Vt Deus Domini nostri Iesu Christi.*

Τελικὰ illa sunt, hoc est fines exprimunt posterioris facti, nimirum quare non sit contentus εὐχαιρία, sed insuper addat προσευχάς. Causa finali in genere est, vt præsentibus bonis auctiora addantur dona. Considera hîc vt de Deo loquatur distincté. Deus dicitur Domini nostri Iesu Christi, & pater gloriæ. Prius ideo, quia Christus homo factus, nobiscum cōmunem habet Deum patrem, licet illi natura sit, nobis verò adoptione. Deinde quia in veteri Testamento, Deus Abrahæ, Isaac, &c. dicebatur,

batur, id in Nouo explicatiùs proponēdū fuit, vt diceretur etiam filii Dei Deus, nō quòd ille Patre inferior esset ratione diuinitatis, sed ad astruendam veram hominis assumptionem. Denique ostendit hæc phrasis quomodo instituenda sit adoratio & vera inuocatio. Deus pater inuocandus est, & ad eum tanquā fontem dirigendæ sunt preces, inuocandus autem per Filium, per quem solum exaudit nos. Interim Filius quoque rectè inuocatur & adoratur. *Pater gloriæ* dicitur rectè quidem gloriosus Pater : sed indicat phrasis fontem gloriæ. Vt enim dicitur Pater luminis, hoc est, fons & scaturigo, sic Pater gloriæ, hoc est fons & origo, vt intelligamus veram gloriam apud Deū nobis repositam esse. deinde hunc vnicum nobis laudandum & glorificandum. Hinc subiicit optata bona. Primū *precatur illis Spiritū sapientiæ*, hoc est, ipsam sapientiam, donum Spiritus sancti. Supra ver. 8. inter beneficia exhibita dixit abundè effusam esse in eos sapientiam & prudentiam. Hic verò de sapiētia tanquam bono absente loquitur, sed nulla est discrepantia: illic enim quod res erat fatetur, Ephesios dono sapientiæ fuisse in præsens ornatos. Nihil tamen impedit pro huius doni augmento & continuatione hic orare. Deinde quanquam sapientiæ dono essent ornati: non tamen sequitur, eos omnes partes in omnibus actionibus sapientiæ esse consecutos, adeò vt

in nullo fallantur & labantur. Deinde vt *illis det Spiritum reuelationis*, scilicet mysteriorum Christianæ pietatis. Nam præsentia bona nõ fatis grauter interdum æstimamus, amissa deum deploramus. Itaque singulare est Dei beneficium agnoscere præsentia bona, quod fieri non potest sine Domini reuelatione. Tertiò, *cognitione eius*, hoc est, Dei patris, vel Filii mediatoris, aut certè vtrunque, cum tota pietatis ratione pertinet ad incrementum bonorũ præsentium. Quartò, *illuminatos oculos mentis*. Explicat hoc membrum superiora. Nam huc recidunt omnia, vt mentis oculus penitus intelligat & agnoscat præsentia bona. Illustris est comparatio, mentem sanam optare & rectè iudicantem de bonis præsentibus. Oculos tribuit menti, quia ibi latet ratio & iudicium de rebus. Summa igitur est: opto vobis ex animo, vt præsentia bona pro dignitate æstimetis, ne quando amissa deploretis vestro in commodo. Id quale sit iam pergit explicare.

18 *Vt sciatis quæ sit spes.*

Haftenus monstrauit causas mouētes, dein de factum suum, quòd scilicet Deo gratias agat, & in futurum pro illis intercedat. Tertiò ad quid intercedat, nimirum vt illis detur Spiritus sapiētiæ, reuelationis & cognitionis Dei, simulque oculi illuminati mētis ipsorum. Iam quartò additur vsus illuminationis, scilicet vt præsentia bona rectè discant agnoscere, non enim

enim modica sunt quæ nobis in filio Dei offeruntur, sed nostra id fit iniuria, ut pro dignitate non perpendantur. Ad tria autem hanc considerationem refert, scilicet ad spem vocationis, secundò ad diuitias hæreditatis, tertio ad potentiam defensionis. De his igitur tribus nunc agendum est.

Vt sciatis quæ sit spes. Primus locus est de spe vocationis, quæ omnibus modis expendendam proponit. Est autem spes ipsum bonum obiectum, hoc est, cui inhæret spes, speranda bona, quæ 2. cap. ad Tit. dicuntur beata spes. Horum bonorum caput est vita æterna. Intermedia sunt resurrectio, clarificatio corporum nostrorum, immortalitas, agilitas. Et quia spes vltima & perfectissima præcipue amplectitur, ad illa interdum refertur, ut Tit. 3. secundum spem vitæ æternæ hæredes. Interdum ad intermedia refertur, ut Act. 23. De spe, inquit Paulus, resurrectionis ego iudicor. Interdum absolutè ad omnia, ut Ro. 6. Gloriamur sub spe. Sic 1. Cor. 9. Qui arat, sub spe arat. Sic fideles hinc sub spe militant Christo, quia maior bonorum pars & potior differtur in alteram vitam. Quod oportet diligenter expendere in persecutionibus & cruce, ne periculorum metu reddamur pusillanimes: porro vocatio dicitur Dei, quia ortus vocationis à Deo proficiscitur, qui author est salutis, is etiã vocat quos vult, & quando vult. Quo tollitur meritum nostrum & operum dignitas, cum præcedat omnia opera ipsa vocatio Dei.

II. *Et quæ opulencia gloriæ hereditatis eius in sanctis.* Hoc etiam perpendendum nobis est. Primum spes confirmari debet ex obiectis bonis. Deinde ex magnitudine hereditatis. Sensus enim est, in Christo omnium amplissimum patrimonium nobis est repositum. Amplissimum, quia non diuitiæ sed ipse Plutus hîc nobis repositus est. Inexhausta bona, cornu, ipsa αὐτάρκεια. Et illustra esse illa bona ostendit locus 1. Cor. 9. Quæ oculus non vidit, auris non audiuit, & in cor hominis non descenderunt, quæ præparauit Deus ipsum diligentibus. Plutus autem gloriæ dicitur, hoc est gloriosus, quia illustrat gloriæ Domini, & spectabilem facit.

In sanctis additur, quia relatiuè sanctos respiciunt ista bona promissa. Titulus officii nos admonet, vt demus operam quò sancti simus, hoc est, innocèter ambulemus, bonis moribus ornemus professionem nostram.

19 *Et quæ sit excellens illa magnitudo.*

Tertius locus de potentia defensionis. Hoc, inquit, membrum diligenter expendite, vos in patrocínio Dei constitutos esse, qui velit & possit vos ab omni malo tueri. Illustris hic locus est amplificationis. Non enim contentus est dicere Deum paratum esse ad suorum defensionem, quod satis poterat esse fidelib. addit μέγας ὁ θεὸς ὑμῶν, vt amplissimam potentiam ostendat.

ostenderet. Deinde adhuc addit τὸ ὑπερέλα-
 λον, vt non admitteret Deo æqualiter poten-
 tē, quasi dicat, superat totius mundi, omnīū
 dæmonum potentiam. Hinc specialiter appli-
 cat sanctis, quibus se ipsum incorporat, *In nos
 qui credimus*. quasi dicat, singuli meo exemplo
 sibi accommodare debent hanc potentiā con-
 solationis ergō. Hinc iterum potentiæ voca-
 bula persequitur, ac mutatis vocibus iam vo-
 cat ἐνέργειαν, quæ solet esse in actu, cū δυνά-
 μεις in potentia sit magis posita. Hinc aliud sy-
 nonymon κράτος, quod robur est, quale in bra-
 chiis viri fortis solet esse. Denique ἰσχυς addi-
 tur, quæ omnia magno ardore considerationis
 diuinæ protectionis congeffit, vt nos in illius
 seriam meditationem perduceret.

20 *Quam operatus est in Christo.*

Membrum illud de potētia diuina illustrat
 per exemplum. Est autem valde appositum.
 Nam de Christo capite loquitur, cuius exem-
 plo nos confirmare possumus infinitis modis,
 q. d. si nullum esset illius paternæ potentiæ e-
 xemplum in rerum natura, certè hoc vnicum
 longè illustrissimum esse potest, quod in Filio
 suo nobis proposuit. Primum in resurrectione,
 quod *potenti manu die tertia à mortuis illū su-
 scitauit*. Deinde in exaltatione ad dextrā Dei
 patris in cælestibus. Dextera quidē regnū Dei
 est & omnipotētia, maiestas & iudicādi pote-
 stas, attamē quū loquitur de Christi humani-

Cc

tate, non in infinitū illa extendi debet, ne proprietatē humani corporis in dextera Dei amittamus.

21 *Supra omnem principatum.*

Declaratio est exaltationis Christi. Enumerat autē nomina principatū cœlestiū, qualia sunt ἄρχαι, ἐξουσίαι, δυνάμεις, κυριότητες, ὀνόματα, quæ quomodo differant vix satis constat. Nā angelorum gradus & ordines humana ratio non satis percipit, cum pauca de his tradita sint in facris literis. Sententia autē Apostoli est Christū omnium creaturarū, qualescūque tandē sint Dominū & iudicem esse constitutum. Ac mihi placet in genere illa dici de omni potestate angelica, hoc est, tā de malis quā de bonis. Nā Ethnici plurimum tribuebant dæmoniis ac Spiritualibus illis intelligentiis. Ideo Ephesiis ostēdit Christum, his omnibus superiorem esse, ut nō sit opus dæmonia metuere. Huc facit quod hīc dicitur, nō solū quæ in hoc sæculo nominantur, sed etiā in futuro. In hoc seculo nominabilis est princeps huius mundi, Satan cuius maxima est potestas, attamen finita & limitata imperio Christi. Id accipio nomē nominabile, vel quod nominatur quod Hebræi dicūt *anese en*, hoc est gloriosos & potentes. His igitur dæmoniis famosis Christus superior est. Deinde bonis etiam angelis, quorū illustis est gloria, sed in vita æterna, nunc quidem in cœlis, corā Domini conspectu, quæ nobis futura dicitur, cum Ange-

Angelis & Deo præsens nunc sit.

22 *Et omnia subiecit.* Pergit in declaratione exaltationis Christi. Iā dixerat illum supra omnia euectum, nunc à contrario dicit illi omnia esse subiecta: subiectionis argumētū est, pedibus alicuius subiici, cuius illustre habes exemplum 10. cap. Iosua, vbi quinque reges producti, humi prosternuntur, ac principes totius populi pectora & colla suis pedibus calcāt. Pedibus autē eius subiecta esse omnia, significat illū merū & plenū habere imperiū, iudicādī & statuēdi de his pro arbitrio. Atque id de hostib. Christi accipi potest, quos frenat & cōpescit, ne vastēt Ecclesiā vltra modum. Tandem eosdem in totum damnaturus in nouissimo iudicio.

Et ipsum dedit caput super omnia ipsi Ecclesiae. Hoc membrum, superiori apponi videtur, q. d. hostes pedibus illius subiecti sunt, sed Ecclesia nō subiecta pedibus, verū agglutinata ei tanquā capiti. Ille caput est, igitur Ecclesia corpus est, nam correlatiua sunt. Caput autem dicitur cohærens corpori, idēque viuificans, alens, defendens. Et vnicū hoc caput est. Nullibi in scripturis fit mentio alterius cuiusdā capitis, vicarii. Nā Christus semper præsens est suo corpori, ideo vicarium non habet, alioquin absens esset. Hinc quoties Ecclesia aliter corpus ad Christū refertur tāquā caput, & nō administrū aliquē præsidē aut vicariū, vt 1. Cor. 12. ver. 12. & 13. Eph. 4. v. 4. & 5. Colos. 1. ver. 18

Col. 3. v. 15. & similibus locis. Diligenter etiam cōsiderāda est particula hīc addita ὑπὲρ πάντων. *Q.* Significat enim nullam partem in Ecclesia vacare opera Christi, adeò vt & ministri & auditores ab illo regantur. Item interna bona & externa ab illo proueniant. Omnia bona ab illo proficiſcantur, neque quisquam sit, qui illi præiudicare vel possit vel debeat.

23 *Quæ est corpus ipsius, &c.*

Dixit quid Christus sit Ecclesiæ, nunc contrà quid Ecclesia Christo sit. Est corpus ipsius, hoc est, refertur ad caput suum Christum, nō ad aliquem episcopum vicarium. Deinde est πληρωμα, hoc est, complementum, quasi dicat, constat ex variis indiuiduis, tanquam integralibus partibus, quæ omnes ad totius constitutionem necessaria sunt. Rom. 12. ver. 4. & 5. Denique Christi omnia hīc sunt. Is enim est qui omnia agit & complet. Itaque merita tolluntur, & relatio ad aliud caput negatur, quum Christus sit vnus ille, qui omnia in omnibus scilicet fidelibus compleat. Aliter agit omnia in impiis, de quo suo loco.

C A P.

CAPVT II.

RECENSUIT beneficia, quæ De⁹ pater nobis in Christo contulit, eâ- que summa consideratione digna esse monstrauit. Nunc procedit ad alterum membrum instituti sui, ut doceat immerentibus & planè indignis nobis illa diuinitus contigisse. Ostendit autem quales fuimus ante conuersionem, nimirum reprobi & Satanæ mancipia. Atque in eo Iudæi Gentib. nihilo sunt meliores. Atque illa inhabilitas ad gratiam nos indignos ostendit. Deinde qualis sit in nos Dei beneficentia, hoc est, unde excitata, quo organo nobis applicata, quomodo à nobis cōprehensa & quo fine instituta. Tertiò prior cōditio ante regenerationem diligentiùs proponitur expēdenda. Nā præstat scire quantis bonis careāt nondum renati. Quartò demū p antithesim opponit veteri cōditioni fructus recōciliationis, hoc est, malis naturæ, cōmoda Christi. In primo membro locus est de corruptione nostræ naturæ in genere, non tam in actualibus peccatis, quàm in malo originali. In altero illustris locus est de iustificatione, seu ordine salutis nostræ. In tertio locus est de uocatione Gentium ad cognitionem Filii Dei, per gratiam. In quarto, renatorum dignitas, & præstantia quam in Christo habent.

Πρόξιος est à Deo patre per Christum seruatos nihil tale merentes.

1 Et vos, cum essetis mortui.

Inhabiles ad gratiam ac salutem nostrā ostēsurus, fermè illa considerat. Primum actiones vitæ: deinde tyrannidem Satanæ, & tertio malum originis seu corruptionem naturalem in qua nascimur.

De vita ac moribus initio inquit, Gentes mortuos fuisse peccatis, quod libenter interpretor ex capite 2. ad Colos. vbi inquit, Et vos mortuos existentes in peccatis, & præputio carnis vestræ, cum illo viuificauit, condonans vobis omnia delicta. Itaque peccatis mortuū esse, est idem quod in peccatis absorptum esse & planè periisse, adeò vt actum sit de salute. Alias mori peccato significat à peccato desistere, resipere & per poenitentiam ad meliora an niti: vt Rom. 6. vers. 2. Qui morimur peccato, quomodo amplius viuemus in illo? quasi dicat, id fieri non potest, vt abnegantes peccatū, in illo denuò volutentur.

Deinde obseruanda hīc est series mortis & peccati. Præcessit peccatū, subsecuta est mors & stipendium peccati, Rom. 6. Ac mortē intelligo illam secundam quæ animi est, quæ efficit vt præsens vita reuera non sit vita. Hāc cōsecuta est corporis etiā mors & pœna. Vtraq. ingressa est, per primi hominis peccatū, Ro. 5. vers.

vers. 12. Tertiò obseruanda est etiam quædã peccati distributio. *παράπτωμα* fere significat peccata actualia, quales sunt casus quotidiani etiã in sanctis. *ἐμαρτία* autem totum significat peccatũ in quo originale continetur quoq.

2 *In quibus olim, &c.*

Explicat vitæ & morũ corruptelã, qualis nimirũ sit ne putem⁹ leuẽ esse hãc deprauationẽ ac depositiuã solũ, quæ faciliẽ impediri possit. Non ita est. Sed planẽ habitualis, adeò vt consuetudo peccandi callum obduxit, vt nihil præter peccare naturaliter nouerimus. Hinc phrasis illa, ambulare in peccato, & ambulare in cõsilio impiorũ, Ps. 1. significat constantiã & immorationẽ in malo. Ab hac morũ corruptela deinde ascendit ad causam efficientẽ, scilicet ad diabolũ, quẽ illustri descriptione proponit spectadũ. Princeps dicitur propter gradus malorum angelorũ, quos sub se vt membra continet. Deinde habet quandã potestatem in inferiora ad nocendũ tanquã carnifex. Hinc grandine, pruina, pluuiis, imbribus utitur in perniciem hominis. Sic elemẽtis, igni, aqua, aere homines ipsos variis modis aggreditur, & vastat, vt videre est in tẽtationib. Christi, & historia Iobi. Limitata tamẽ est illa potestas superiori imperio Dei. Præterea habet peculiare regnũ tenebrarũ in abyssõ, in quo cum suis membris æternã expectat dãnationẽ. Deinde potestas

aeris illi tribuitur, quia in aere ut plurimum suum exercet imperium. infr. 6. vocat spirituales nequitias. Hic mundi princeps à Christo iudicatus & damnatus est Ioan. 12. Demum dicitur spiritus efficax in incredulis. Non enim dormitat, sed currit quærens quem deuoret. Et conatus illi non sunt irriti, multos auellit, alios euertit, fortunis omnibus, alios aliis modis peruertit. Demum in filiis incredulis, hoc est, suis organis propriis efficaciter spargit suos errores, & dogmata praua, ut per Arriū, Pelagium, Mahometem.

3 *Inter quos & nos omnes.*

Quæ hæcenus dixit de morum corruptela, & Satanæ efficaci imperio, illa iam omnibus in genere applicat. Ac videtur præoccupatio instituta contra Iudæos, qui sua peccata solebant extenuare, seque in omnibus Ethnicis præferre. Ideo inquit pares hîc sumus, nihilque meliores nos Iudæi vobis Ethnicis. Et particula ἐν οἷς potest referri ad proximè præcedēs τοῖς ὑοῖς τῆς ἀπειθείας, tum sensus est, omnes nondum renatos mancipia diaboli esse, & quidem efficacia quibus vtatur pro libidine ad aliorum etiam perniciem. Vel ad remotius τοῖς ἀσεβήτοισι, tum sensus est, mores pariter corruptos in his qui nōdū sunt renati, siue Iudæi sint, siue Gētiles coram Deo. Quicquid enim non est ex fide, peccatum est. Vtraque sen-

sententia vera est. Et obserua hîc de Iudæis dici ἀναστρέφειν, quod prius de Ethnicis dixerat παῖδας, quæ sensu idem sunt. Vtrique commune est, ὅποτε, hoc est, tempus illud ante Christi cognitionem. Hinc subiectum commune etiam indicat, peccatum concupiscentiæ carnis, hoc est, in carnalibus desideriis nihil differebat Iudæus & Ethnicus. Actio quoque similis est. Faciētes θελήματα τῆς carnis & μέτης. Caro externa significat peccata, quæ in oculos incurrūt ὁφθαλμοῖς μέτης & rationis. Nam & hîc peccatum latet, q.d. quicquid in homine excultum, pium, prudens, sanctumque videri poterat, hoc in nondum renatis peccatum habebat, si ad diuinæ iustitiæ trutinam examinetur.

Et eramus natura filij iræ.

A causis efficientibus ascendit ad naturæ deprauationem. Nam sic demum manifestum erit nobis immerentibus diuina contigisse beneficia. Filii iræ natura dicimur, hoc est, naturaliter corrupti & pœnis digni. Locus est de originali peccato, quod nulla ratione potest extenuari, quū in radice nostra lateat. Sic Rom. 5. dicitur, Per vnum hominem ingressum peccatum. Et Rom. 1. ver. 18. Reue- latur ira Dei cælitus contra omnem impietatem & iniustitiam. Clariùs autem hoc malum descripsit Dauid Ps. 51. In iniquitate concepit me mater mea. Et Moses Gen. 8. Cor hominis

prauum esse à iuuentute sua. Hinc est vt natura sumus filii iræ, hoc est. Iræ adhærentes, & mancipati damnationi. Aque id de Iudæis accipit, quod declarat sequens clausula, *Vt & reliqui* Hoc est, Ethnici quidem tales habiti sunt damnabiles & exitio digni, at nos Iudæi, nihilo his meliores extra Christum censendi sumus coram Deo. Adæquandi sunt delicto, qui mox sunt æquandi gratia.

4 *Sed Deus qui diues est.*

Alter locus est de Christi beneficio iustificationis nobis applicato. Primò antithesi tantæ corruptelæ nostræ opponit diuitias bonitatis Dei, vt peccato violentior declaretur gratia. Obserua hîc ordinem salutis nostræ. Efficiens causa Dei est misericordia abundans, quam suprà capite primo versu 7. *πλετον τ' χάριτος*. q.d. copiæ cornu. Mouens causa est dilectio illa insignis & copiosa, sic Ioannis tertio, Ita dilexit Deus, &c. Et Romanorum 9. Non esse currentis aut volentis, sed miserentis Dei.

5 *Et quum essemus, &c.*

Redditio est periodi. Nam pendens manfit oratio à primo versu ad hunc vsque quintum. Resumit igitur principium orationis, & periodum tandem absoluit. Redditio proponit effecta misericordiæ diuinæ, per Christum

stum nobis exhibita. Primo inquit, vnà cum Christo viuificauit nos. Id quidē in spe quod re ipsa aliquando habebimus. Ob certitudinem autem spei, iam nos vitæ restitutos dicit. Ad Coloss. 3. dicit vitam nostram in Christo absconditam esse, quia nondum apparet, quales simus futuri. Adæquantur in Christo Ethnici Iudæis, qui prius pares reperti sunt innaturæ corruptione.

Secundò, *Cum illo simul excitauit à mortuis.* Resurrectio igitur nostra etiam in Christi resurrectione latet comprehensa. Nam caput nostrum est, suprà cap. i. v. 22. Item Spiritu illius ducimur. Fieri igitur non potest quin simus resurrecturi, ac caput suo careat corpore, vt illud iusto complemento.

Tertiò, *Simul exaltauit nos ad dextram Dei.* Suprà capite i. versu 20. de Christo hoc dixit, nunc idem nobis pronuntiat. Quum enim humana Christi natura, sit illuc subuecta, magnam habemus spem de nostra translatione, iamque in illius humanitate gloriamur de nostræ carnis dignitate.

7 *Vt ostenderet seculis.*

Causas finales hîc illustrat. Queri. n. poterat, cur tandē Deus tantopere dilexit hominē, vt illum tanta gloria ornaret, & nihil merentē sibi restitueret in gratiam per Filiū? Respōdet Apostolus à causa finali, Deū in hoc respexisse

gloriam suam, vt hâc omni posteritati notam faceret. Secula subsequētia intelligo omnes hominum ætates à Christo reuelato vsque ad finem mūdi. Non desunt interim qui accipiant tempus illud, quod nouissimum iudiciū subsequetur. Istic enim ad plenum cognitam fore gratiæ Dei amplitudinem. De gratia autem vide quā magnificè loquatur. Suprà vocauit simpliciter *χάρις*, mox *πλοῦτον χάριτος*. Capite secundo dixit, *θεὸν πλούσιον ἐν ἐλέει*. Nunc ad summa ascendente oratione, vocat *ὑπερβάλλοντα πλεον τῆς χάριτος*, quasi dicat, inexhaustum esse hunc gratiæ fontem, adeo vt nullum peccatum sit tam enorme, quod deleri non possit. Hinc factū est vt Petrus negator repererit gratiam: Latro in cruce sit receptus: Mulier peccatrix sit admissa, Publicani, & passim peccatores. Ideo Christus inquit se non venisse propter iustos, sed vt peccatores vocaret ad pœnitentiam. Itaque magna est consolatio in hac gratiæ commendatione posita. Quod verò interim non omnes illius fiunt participes, non est culpa gratiæ, sed hominum illam aspernentium. Cur enim Iudas admissus non est? quia pœnitentiam seriò agere non potuit, fide hanc Dei summam misericordiam apprehendere non potuit, sed & Cain peccatum suum maius indicauit, quā vt remitti posset. Ideo sciendum est gratiam Dei tum demum vim suam obtine-

obtinere, si fide illam amplectamur. Ideo hîc addit Apostolus, illam valere in nos in Christo Iesu, hoc est, in credentes Christo Iesu, hoc est, pios & sanctos efficacem esse. Quod non sic accipies, quasi pios prius esse oporteat, sed satis est oblatam gratiam peccatorem non respuere, & agnoscere delicta sua, atque ad Christi gratiam confugere, cui suam causam totam commendet. Hi deinceps quanquam enormes sint peccatores, tamen sancti dicuntur.

8 *Gratia estis seruati.*

Generalis est *ὑπότασις* effecta ex superiori causarum commemoratione. Ac cohæret illis tanquam consequens. Memorabilis enim est sententia & diligenter seruanda. Nam omnium disputationum Paulinarum caput est, & hac bene constituta ac intellecta, reliqua facilius superstruuntur. Talis habetur ad Roman. 3. ver. 24. Iustificati gratis illius gratia, per redemptionem Iesu Christi. Et hîc paulò antè, Gratia estis seruati. Et Rom. 3. versu. 28. Arbitramur hominem iustificari fide absque operibus legis. Et Rom. 11. v. 6. Si per gratiam, iam non per opera, sin autem per opera, iam non per gratiam. Galat. 2. ver. 16. Scientes quod non iustificatur homo ex operibus legis, sed solum per fidem Iesu Christi. Gal. 3. ver. 8. Deus, ex fide iustificat Gentes. Et similes sententiæ passim oc-

currunt, quæ præsentem propositionem illustrant & confirmant. Obserua autem efficientem causam salutis esse iterum *χαρις*, cuius effectus est salus nostra, idque propriè, ideo nihil attinet alias causas non veras hîc coniungi. Deinde causa organica respectu nostri est fides. Ideo addit, *ἡ τῆς πίστεως*, quia hac apprehēdimus gratiam & meritum Christi: ideo iustificat respectu obiecti sui, non respectu subiecti, hoc est, non quatenus est qualitas nobis inherens. Tertiò submouet falsam causam, nostram scilicet dignitatem. *Non ex vobis*, inquit, hoc est, nihil vos contulistis ad salutem vestram consequendam. Quartò efficitur hinc merum esse donum. Dei donum est, salus nimirum. Sed & ipsa fides. Hinc dicitur 2. Thessalon. 3. versu 2. Non omnium est fides.

9 *Non ex operibus, &c.*

Ἐκ θεοῦ est prioris particulæ qua dixerat, Non ex vobis, id hîc repetit clariori sententia, quasi dicat, non est opus vestrum, salus non vestra opera & merito est effecta. Excludit hæc clausula gloriationem. Sic Romanorum 3. versu 27. Vbi igitur est gloriatio? Exclusa est. Per quam legem? operumne? non, sed per legem fidei. Et 1. Corinthiorum 1. versu 29. Elegit contempta ne gloriatur coram ipso omnis caro. Cadit igitur hîc omnis illa boni meriti præsumptio, quia donum est, quia non
ex

ex nobis, quia non ex operibus, quia nemo gloriari debet.

10 *Nam ipsius sumus factura, creati in Christo Iesu in operibus bonis, quæ præparauit Deus, &c.*

Causa est quare salus non sit ex operibus nostris nata. Et simul causam finalem salutis aperit. Quod autem non sit operibus nostris ascribenda, hæc ratio est: quia illius sumus factura, *ποίημα*, quod refero ad regenerationem, vt sit tale argumentum: Creatura nihil confert ad suum Creatorem, sed id opus totum est in manu Creatoris positum. Sic regenerandum ad sui regenerationem nihil confert: totum enim positum in priuatione, ac regenerantis opus est ipsa regeneratio: nos fideles sumus Dei, *ποίημα*, hoc est, noua creatura, quando non ex operibus nostris orta est noua hæc salus. Deinde causa finalis est, quia conditi sumus ad bona opera. h. e. eo fine vt regeneriti, vt deinceps sanctè & piè viuamus. Obserua hîc primùm renatos solos bene operari, aliorum opera omnia qualiacunque sint, Deo displicere in causa salutis. Deinde *opera bona à Deo nobis præparari*, non illa esse, quæ nos nobis eligimus, ideo videndum quid scriptura de his loquatur, vt illa exerceamus, qualia sunt eleemosyna, beneficentia in pauperes, fraterna dilectio, castitas, sobrietas, &c. Cadunt

hîc peregrinationes, cultus diuorum, adoratio, fictum illud ieiunium, & falsus iste cœlibatus & similia, quæ Deus non præparauit, sed humana reperit curiositas. Tertiò in Christo demum placere Deo, in quo debemus esse palmites fructuosi, tanquàm in vite fructifera. Demum perpetuum studium oportere esse, vitæ innocentis & castæ, quia Dei voluntas est vt in bonis operibus ambulemus, hoc est, toti occupati simus, in his meditemur die ac noctu. Cadit hîc ficta illa & umbratilis fides, idolum potius fidei, qua gloriantur multi hodie de fide μέγχι τῆς λόγων, quum interim vita sit probrosa, & omni scelerum genere scateat: libidine, ebrietate, auaritia, rapina. Interim gloriamur de fide cuius nullum vestigium in moribus & vita relucet.

II *Propterea mementote vos quondam Gentes.*

Tertia pars capitis, in qua post declaratam naturæ inhabilitatem, & diuinæ gratiæ in nos indignos exuberantiam, nunc hortatur Ephesios, vt priorem illum statum diligenter perpendant. Multum enim conducit adiutam beneficiorum æstimationem, si priùs agnouerimus indignitatem nostram. Declarat igitur quales olim fuerint, additis iustis epithetis.

Πρότασις

Πρότασις specialis. Ephesii ante Christi agnitionem omnibus populi Dei ornamentis, tam externis quàm internis prorsus carebant, quæ illorum conditio eis ne nunc quidem reparatis, nunquã debet ex memoria elabi. Partes sunt in enumeratione positæ. Continet enim septem conditiones prioris vitæ, quæ illos à populo Dei separabant, possunt autem distingui in externas notas & internas. Externæ sunt quòd Ethnici fuerint. 2. quòd præputiati. 3. quòd alieni à Republ. Israelis. 4. quòd alieni à promissionibus. Internæ verò sunt. 1. quòd sine Christo. 2. sine spe. 3. sine Deo &c. De his igitur dicendum hoc loco.

Propterea mementote.

Locum exorditur ab exhortatione, quia beneficiorum Dei magnitudo & præstantia expendi non potest, nisi his opponamus miseriae nostras. His rectè intellectis videbimus demum quàm beneficus in nos fuerit Deus. Deinde particula *πότε* diligenter obseruanda est. Nam distinguit Ephesiorum statum in duo tempora. Vnum ante conuersionem ad Christum, alterum post conuersionem. Hic gratiæ est, ille naturæ, hic ad laudem nominis Dei cedit, ille ad nostri confusionem. Expende igitur quales fuerimus. Primùm Gentes, hoc est, populus non electus, sed in electione suæ malitiæ relictus, non assumptus. Loquitur autem Apostolus cõmuni Iudæo-

D

rum consuetudine qui *Goyim* intelligunt eos qui Dei promissiones non habent, & Iudæis opponuntur, quem loquendi morem scriptura etiam interdum seruat. Non tamen est hoc discrimen perpetuum. Nam scriptura etiam Iudæis hunc titulum tribuit Exod. 19. Eritis mihi gens sancta, ubi dictio *Goyim* ponitur. Et Ios. 4. manifestè de Israelitis in genere dicitur: Et factum est postquam defuissent omnes Gentes כַּל־הַגּוֹיִם *cal hagoy* transire Iordanem. Et Ioelis cap. 1. de locustis dicitur. Ideo rectè annotarunt illic interpretes Hebræorum *col Kibutz min hachay ylkare goy*: hoc est, omnis congregatio viuentium, id est, animalium, dicitur *Goi*. Verùm in præsentì loco Apostolus Iudæis opponit hunc titulum tanquam probrosum, vt reuera erat.

II *Ἀποκυσία*, præputium erant, hoc est, incircumcisi. Et hic titulus probrosus erat in populo Dei, quia eliminandus de populo suo omnis incircumcisus. Hinc Dauid Goliadem incircumcisum vocat per ignominiam. Et Saul ab armigero cupit interire, ne veniat viuus in manus incircumcisorum. Distinguebat circumcisio populū Dei à prophanis nationibus omnibus, ideo demit eis sacramentum externum, vt re ipsa vacuos fuisse intelligant. Obseruandum hîc etiam duplicem esse circumcisionem, & duplex quoque præputium. Vna quæ est in carne & fit manibus. Al-

tera

tera est in corde, & fit à Spiritu Dei. De qua Rom. 2. v. 28. 29. Deut. 10. & 30.

III Sine Christo, hoc est, sine gratia benedicti seminis. Christus Mesias est promissus Iudæis, & in eo habebant spem felicitatis externæ & internæ. His bonis omnibus priuatos dicit, quum ait fuisse sine Christo, quasi dicat, vt à populo Dei disiuncti fuistis per circumcisionem, sic etiam à Christo eiusque regno separati fuistis. Et tempus iterum notat mutatis verbis, ἐν τοῖς ἡσπασμένοις, quod respondet superiori τοῖς πότε.

IIII Alieni à republ. Israelis.

Hoc est, ab externa professione. Prius dixit sine Christo fuisse, hoc est, regno eius. q. d. planè cæcos & damnatos. Nunc separat etiam ab externa professione, & vitæ consortio.

V Peregrini à testamenti promissionis.

Ἄλλοις opponuntur ἡ ἡσπασμένοις, hoc est, indigenis. q. d. omnes promissiones & ipsum testamētum Dei cum patribus initum ad vos nihil pertinebat. Promissionum caput fuit illa de benedicto semine, quæ quia sæpe est repetita, & testamento Dei inclusa, plurali numero loquitur de pactis. Illustranda sunt hæc ex cap. 9. Rom. v. 4. 5. & cap. 2. v. 2.

VI Spem non habentes. De reconciliatio-
ne & aditu ad coetum externum profitētium
veram religionem. Itaque quicquid illis con-
tingit, præter spem diuinitus contigit.

VI A^o Deo in mundo, &c.

Colophon est damnata natura *ἄθεον* esse. Dicitur autem *ἄθεος* qui Deum nō timet, non colit, qualis Lucianus, Epicurus, Plinius, & similes, qui Deum negarunt esse. Deinde etiam, qui licet Deum esse fateatur, mores tamen non accommodat ad honestatem. Sic *ἄθεοι* sunt flagitiosè viuentes. Idem competit omnibus ante regenerationem.

13 *Nunc autem in Christo Iesu.*

Quartum membrum huius capituli, in quo per antithesin miserrimæ conditioni opponit felicissimum statum post Christi agnitionem. Initio manifesta est temporum antithesis. *Nunc autem*, q. d. ante regenerationem fuistis miserrimi, quod probè debetis expendere, at nunc Christiani facti, videte quanta sit vestra felicitas, quanta dignitas, quanta beneficia à Deo per Christum acceperitis, ideòque gratos esse decebit. Deinde antithesis est conditionis. Nam per metaphoram *τοῦ μακρὰν καὶ ἐγγύς* indicat priorem conditionem & præsentem. Prior est *μακρὰν ἔχον*, hoc est, remotum esse à Christo: quasi procul stare, & per consequens alienum ab eius regno esse. *Ἐγγύς* autem eidem incorporatum esse. Id vobis, inquit, contigit Dei beneficio. Vt ait Osee 2. Vocabo nōn populum meum, populum, &c. Locus est de vocatione Gentium, de qua alibi diximus. 3. Postea addit organum per-

per quod Deo sint reconciliati. *In sanguine eius.* Explicat superius comma in Christo Iesu. Si enim quæras quomodo in Christo Iesu Deo simus reconciliati: respondet, in sanguine eius, hoc est, morte & passione eius, ut postea dicit ver. 16. Per crucē eius, Sanguinis autem crebrius meminit, quia precium est pro nobis solutum. Sic Romanorum 3. Propitiationem habemus per sanguinem eius, 1. Ioannis 1. Sanguis Iesu Christi mundat nos ab omni peccato. Actor. 20. Ecclesiam dicitur acquisiuisse sanguine suo. 1. Petri 1. Agni sanguine.

14 *Ipsē enim est pax nostra.*

Dixit quales sint facti beneficio Christi. Nunc hoc ipsum confirmat. Superiora igitur continent *ὑπερτάτων*, scilicet Ephesius naturæ defectum, refarcitum Christi gratia, seu indignos licet & ineptos ad salutem gratia Dei per Christum ad salutem vocatos. Id confirmat, ut dixi. Sumitur ratio ab officio mediatoris Christi: ipse enim est pax nostra, hoc est, per illum parta est, & per illum firma retinetur, ne iterum illa excidamus. Sic ad Coloss. 1. pacē faciens, inquit. Deinde modus pacificationis ostenditur. *Faciens utrumque unum*, hoc est, duos populos vniuit, Gentes & Iudæos. Primum Deo, deinde ipsos inter se, & tertio etiam sibi, ut vniți coporis Ecclesiastici sit ipse vnicum caput. Obserua in Gen-

tium vocatione reconciliationem fieri non per legem aut circumcisionem, vel etiam per Iudæos, sed per tertium alium scilicet Christum. Deinde Gentes hîc iterum æquari Iudæis in reconciliatione. Fecit ex vtrisque vnum. Igitur Iudæi quoque opus habebant reconciliatore. Et pergit modus expressius proponere. Interpositum parietem sepimēti solvens. Id de lege intelligo Mosaica, quæ dicitur μεσότοιχος, hoc est, medius paries qui diversa conclauiā dirimit, illo sublato, ex vtroque vnum fit conclaue. Sic erat Synagoga Iudaica distincta per legem Moſis quali pariete à Gentibus, quæ suis vivebant legibus, hoc φράγμα sublatum est, hoc est, tota politia Mosaica, & simul discrimen illud Gentium, vt vtrinque iam vnā Christi cōstituant Ecclesiā. Locus est de abrogatione legis de quo alibi.

15 *Inimicitiam in carne sua.*

Cōfirmationi subiicitur ἐνθεος, clarior, qua commemorat Christi beneficia nobis gratuito collata. Primum, *est restituta pax*, alterum verò *sublata lex*. De vtroque dixerat breuiter in ratione, nunc dilucidius rem explicans. Ac pacis restitutionem declarat à contrario. *Inimicitia sublata est per ipsum*, quæ scilicet nobis erat cum Deo. Iratus nobis erat ob peccata, nos vicissim illum contemnebamus, & irascebamur ei immerito post multa illius in nos beneficia. Addit particulam de modo, *per carnem*, vel in carne sua. Suprà dixerat in

sanguine suo, & paulò pòst, per crucem suam,
 hoc est, per passionem & mortem inimicitiam
 sustulit. De lege autem sublata dixerat sub-
 obscurè, interpositum parietem septi soluit.
 In qua sententia gemina erat Metaphora.
 Nam μεσότοιχον ab ædificantibus sumptū est,
 & φραγμός à sepimētis agrorū. Vnde κλάμος
 φραγμίτης, harūdo ad sepiēdū idonea, & θάμνος
 φραγμίτης, frutex sepibus utilis & accommoda.
 Sed Apostolus transtulit ad legē vtranq. vocē,
 quia Iudæos à Gētibus separabat, instar valli
 ac sepimēti. Nūc igitur propriè de legis abro-
 gatione loquitur. Legem mandatorum abo-
 leuit, hoc est, totam legem Mosaicam sustulit,
 diuersa tamen ratione. Nam ceremonialem
 sustulit, vt seruatu non sit necessaria. Finis e-
 nim omnium ceremoniarum Christus erat
 adumbratus per varia sacrificia & oblatio-
 nes. Moralem verò sustulit, vt damnare ele-
 ctos non possit. Præterea Spiritum suum re-
 liquit, vt sponte faciant honesta, etiam si nul-
 la lex esset posita. Hoc sensu dixit alibi iusto
 legem non esse positam. Porro lex manda-
 torum dicitur, propter diuersitatem præce-
 ptorum, quorum varius est numerus. Εἰν δό-
 γμασι, alii referunt ad ritus legales, sed mihi
 placet referre ad fidei doctrinam, quasi di-
 cat, legalem doctrinam sustulit per doctrinā
 gratiæ, qui sensus suauem habet consolatio-
 nem, nos iam ad gratiam vocari per fidem,
 non ad ceremonias legis per opera. Ac eo sen-

fu accipitur *δόγμα* in Actis Apost. cap. 16. ver. 4. tradebant illis seruanda dogmata Apostolorū, hoc est, decreta & statuta religionis Christianæ, non legis.

Vt duos conderet. Τελικὸν αἴτιον est. Ostendit enim finem sublata legis, & diruti interstitii. quasi dicat, voluit ex duobus populis & gregibus facere vnum cœtum Ecclesiasticū, ideo diruit sepimentum, quo dirimebantur. Et loqui illum de duobus populis distinctis, ostendit articulus *τὸς δύο*. Non autem dicit vt ex duobus vnum faceret cœtum, sed emphaticè notat malum naturæ, vt conderet inquit, hoc est, naturæ deprauationem corrigeret. Nam Creandi vocabulum aliquando significat ex nihilo aliquid facere. Sic loquitur Moses *ὅτι ἐκτίσεως*. Aliàs producta iam, sed corrupta in melius restituere, vt hoc loco. Obseruandum autē iterum æquari Iudæos Gentibus in restitutionis beneficio. q. d. de nouo quasi formandi erant tam Iudæi quàm Ethnicī. Itaque non est quod pro his illi sese efficerant. Quo facit subiecta particula *εἰς καὶ τὸν ἀνθρώπον*. q. d. Iudæi quoque improbi erant, & minimè renati, veteris Adami vivebant more, quare beneficium regenerationis illis necessarium erat. Et addit *ἐνα* admonens mutua pacis & dilectionis, Ecclesia enim Christi quasi vnum corpus est, pace & dilectione compactum. *Εν αὐτῷ* enim ad meritum Christi

Christi pertinet, quasi dicat, pacis factæ & legis sublata, vnicum organum est, ipse vnicus Christus. Prius dixit, ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ.

16 *Et ut reconciliaret utrosque.*

A fine pergit mortem & passionem Christi explicare, quasi dicat, cur tandem in se pacem facere voluit. Respondet reconciliare nos Deo voluit. Expende hîc cui fiat reconciliatio, nimirum Deo. Deinde quis reconcilietur, homo, de quo hîc differenter loquitur, ἀμφοτέρω, significans tam Iudæos quàm Gentes iræ diuinæ non potuisse satisfacere, sed opus habuisse mediatore, quo iterum deiicitur supercilium Iudaicum. Tertiò per quid fiat. Per vnicum Christi meritum, ἐν ἐνὶ σώματι, in vno corpore, scilicet Christi, quasi dicat, vnica fuit hostia digna quæ par esse poterat, tot hominum delictis expiandis. Et quomodo id factū sit exponit διὰ τοῦ θανάτου, describit nobis totam historiam passionis vnico verbo. Denique ad quid faciat tot crucis ærumnæ, *Occidens*, inquit, *inimicitiam in se ipso*. Prius dixerat inimicitiam soluens vel eneruans, nunc magis significanter de ea loquitur, occidens, quali dicat, sic deleta est, vt timenda piis amplius non sit. Quod enim vita & spiritu est spoliatum non solet metui.

17 *Et veniens prædicaui pacem.*

Tertium hoc beneficium est Christi præ-

dicationis. Quia ipse assumpta carne docere etiam voluit homines rationem consequendi salutē, ac in eo ministerio deinceps vsque ad finem mundi relinquere pios doctores. Indicat autem summam Euangelii, quæ est, pacis concio. Hinc Euangelium dictum est. Et ob id ab Esaia dicuntur speciosi pedes prædicantiū pacem, & annuntiantium bona. Quod ad Ro. 10. quoque citatur. Postea addit auditores huius doctrinæ cōmuniter esse gentes & Iudæos. Retinet autem voces in propositione vsurpata ver. 13. τοῖς μακρὰν καὶ τοῖς ἐγγύς, hoc est, Ethnicis qui alieni erant à promissionibus, & Iudæis, qui solebant ob id superbè miseris Gentes contemnere, æquantur iterum in gratia, qui in externis plurimum differebant.

18 *Quia per ipsum.*

Quartum est beneficium Christi mediationis, id superioribus per redditionē causæ subiungit. *Aditum per illum habemus ad Patrem.* Προσάγωγις vocat quasi adductionem. Nemo enim venit ad Patrem nisi per Christū, dicente ipso, Nemo venit ad Patrē nisi per me, Ioā. 14. Sic nemo venit ad Filiū nisi quem traxerit Pater, Ioan. 6. Aequantur iterum in Christo mediatore. Deinde in paritate Spiritus, significans eodem spiritu omnes electos inuocare & adorare Deum Patrem, per Filiū Iesum Christum. Commendatur consensus fidelium hīc, quia

quia ab eo declarantur filii Dei. Deinde tollitur supercilium Iudaicum, contemnentium Gentes. Deinde frangitur dignitas meritoria in nobis, cum non simpliciter sit aditus, sed ad ductio. Ducit igitur nos Christus.

19 *Itaque non amplius estis.*

Contrahit in vnum, quæ dixit de naturali corruptione, & beneficiis per gratiâ acquisitis, ostendens quales nunc sint conuersi ad Christum. Est igitur *συμπέρασμα* congruens cū superiori propositione, scilicet quod quæ naturalis corruptio negabat illis, id ipsum in Christo per gratiam esse consecutos. Constat autē duobus mēbris, remotione & positione. Remotio est, Non estis *ξένοι καὶ πάροικοι*, id est, peregrini & aduenæ, hoc est, alieni à Christo, à foedere Testamēti, & sine Deo, qualia de illis dixit nō dum conuersis ver. 12. Illa omnia his duab. vocibus remouet, *ξένος* peregrinus est, alienigena. *πάροικος* aduenam significat, hoc est, qui habitandi causa domicilium suum in alienam regionem transtulit. Quo sensu voces duæ se mutuo explicant, Sic coniunxit Cicero eas. Peregrinus autē & aduena nihil præter suū negotiū agere debet, nihil de alieno inquirere, minimeq. esse in aliena Repub. curiosum. Hæc conditio nostra erat ante Christi cognitionem, quæ res nobis diligenter expendenda est, vt eo arctius amplectamur Christi beneficia præsentia. Remotioni subiicit *θέσιν*, quid ergo sint, si illud non sunt? Estis *συμπολίται*

sanctorum, quasi dicat, estis ἐγγράφιοι, incorporati ciuitati cœlesti, Philip. 3. ver. 20. nostrum πολίτευμα iam in cœlis est. Quo sensu sanctos accipiemus eos, qui rebus humanis exempti in triumphante iā versantur ecclesia in cœlis. Ac admonet nos in his terris nihil firmum nobis esse expectandum, sed ad illum in cœlis respiciendum semper cœtum, vt est ad Hebr. 13. v. 14. Hic non habemus ciuitatem permanentē, &c. Sed potest alius etiam esse sensus, scilicet, estis conciues sanctorum, hoc est, militantis Ecclesiæ, quæ constat ex veris Christi membris, quæ verè Catholica & sancta est, quam fate-mur in symbolo: huius, inquam, estis cōciues, hoc est, idem ius habetis, atque fideles ex Iudæis, nec illa re eis estis inferiores. Quo sensu supercilium Iudaicum mirum in modum frāgitur, & confirmantur in fide Gentes. Deinde estis οἰκεῖοι Dei, hoc est, αὐτόχθονες opposita voce παροίκιοις. Sunt autem αὐτόχθονες, qui nati sunt in terra illa, vel familia aliqua. Paroeci autem aliunde accesserunt. Sensus igitur est, eos non amplius pro gentibus maledictis habendos, sed pro filiis Dei electis & charissimis domesticis. οἰκεῖος ius habent in familia, quales sunt filii heriles & adoptati: Sed παροίκοι nihil iuris habent in re domestica, saltem laborandi & excolendi causa agros admissi sunt in regionem, quales hodie in Cypro plurimi sunt, ex Syria & alijs regionibus adducti, qui agros

co-

colunt, sed vendendi aut commutandi nullum
ius obtinent. Dominis soluunt tertiam prouē-
tuum partem, reliquis se & suos alunt, qui ta-
men omnes manent in dominorum potesta-
te, vt vendere vel retinere in seruitute, aut do-
nare libertate possit, qualis olim fuerunt man-
cipia. Dicunturque adhuc *παρρηγοι* quotquot
ad vnum spectant dominum, habentque inter-
dum ditiores ad 500 aut 600 *παρρηγοις*, quæ
res congruit cum nominis proprietate. Nam
sonat *παρρηγοις* qui domos iuxta habent, eodē
que fonte & fano vtuntur.

20 *Superstructi super fundamentum.* De
electis locutus est, tanquam de familia & ciui-
tate quadam. In eo loquendi genere pergit,
ac illius familiæ ac ciuitatis inquit fundamē-
tum. Nam in eo bona felicitatis pars est posi-
ta, si solido nitantur fundamento. Hæc ciui-
tas eò est commēdabilior quòd solidissimo ni-
tatur fundamento, Prophetico & Apostolico.
quod quale sit mox addit, Christo nimirū sum-
mo angulari lapidi. Habes igitur solidissima
fundamenta, & ob id firmam ciuitatem. Por-
rò fundamentum Apostolorum dicitur & Pro-
phetarum, quòd ipsi etiam huic nitantur fun-
damento, dicente Christo, sine me nihil pòte-
stis, & Apostolo ad Philip. 4. Omnia possum in
eo qui me confirmat Christo. Deinde quia do-
ctrina illorum ad hoc respicit fundamentum.
Toti enim in eo sunt, vt Christum nobis pro-

bè depingant & infigant. Fundamenti moles recumbit in Christū, inde dicitur ἀπορριπτός, id est, vel unus lapis, qualis solet esse petra aliqua firma, natura vel arte posita, vel summus qui angulos ex diuersis parietibus, & muris cōcurrentes firmissimè complectitur, & vnit. de priori significatione loquitur Apostolus 1. Cor. 3. Fundamentum aliud nemo potest ponere, quàm quod positum est, Iesus scilicet Christus. & 1. Cor. 10. Petra autē erat Christus. De posteriori autem 1. Pet. 2. Ecce pono in Siō lapidē summū angularē electū & pretiosum. vide Esa. 28. ver. 16. Ps. 118. vnde phrasēs repetitæ sunt. Et Act. 4. & ad Ro. 9. v. 33. vbi de hac re aliquid diximus. Nos obseruemus idē esse fundamentum Ecclesiæ Gentium & Iudæorum. Eadem etiam doctrina regi, Prophetica nimirum & Apostolica, quorum prius facit cōtra Marcionitas negantes Prophetas, & ob id ex præsentiloco nomen Prophetarum expunxerant. Vid. Epiph. posterius cōtra falsos alios doctores, asserentes in Christo fideles nō posse iustificari nisi legem Moſis obseruarent. Sed quale Christus esset iam fundamentum?

21 *In quo omne ædificium.*

Tertio loco declarat structuræ rationē. Nā Ecclesia ciuitas quædam est. Deinde fundamētum habet Christum, tertio nūc structura eius qualis? Primum ait, structura ciuitatis huius debet

debet habere suam harmoniam, hoc est, concinnam proportionem & decorum, quod tum fit si singuli in sua vocatione consistent, & illā ornēt vita & moribus, quemadmodum in ædificio decorum potissimum in eo est positū, si singuli lapides concinno suo locentur loco. Illustris hic locus est, de non perturbandis vocationibus, sed diligenter conseruandis. Deinde ex hac harmonia efficitur aliterum, vt eleganter crescat ædificium: *αὐξήσις*, referatur primum ad totū corpus, hoc est, plures in dies accedent ad Christū seruato decoro & vocationū ordine. Videbunt bona illorū opera, & laudabunt patrem qui in cælis est. Qua ratione Apostolorum tempore plurimi accesserunt ad fidem, vt est videre in Actis, ad singulas Apostolorum conciones infiniti conuersi sunt. Quæ ratio durauit vsque ad inclinationem Ecclesiæ Christi, vt vix animaduerti amplius possit qui accedant, nisi hac ratione, quando ex malis Christianis & hypocritis fiūt, probi & minimè ficti Christiani. Altera est *αὐξήσις*, quando nos singuli in dies magis magisque instruimur, ardentiores reddimur, spiritu constantiores in fide, promptiores ad dilectionem fraternam, quæ *αὐξήσις* planè est necessaria. Tertiò ex illo priuato & publico profectu conficitur elegantissimum templum Dei, hoc est, vniuersalis & catholica, verè sancta

Ecclesia, ex viuis lapidibus constructa. Obseruandum igitur templum spirituale aliquando dici de tota Ecclesia, vt hoc loco, aliâs de singulis fidelibus, vt 1. Cor. 3. ve. 16. & primæ Cor. 6. vers. 19. Quæ loca inspicere.

22 *In quo & vos.* Quarto iam loco specialiter Ephesus iterum applicat ius hoc ciuitatis & templi cœlestis, quasi dicat, vos Ephesi templi illius membra estis. Nam ex singulis fidelibus totum corpus constat, quasi ex diuersis minoribus templis vnum illustre & magnū fiat. Reuera autem ex indiuiduis piis, coetus speciales fiunt, vt ex his particularibus Ecclesiis vniuersalis & sancta. porrò vox *συνοικηδομεῖς* potest accipi etiam imperatiuè, hoc est, ædificemini, tum sensus erit, Ephesus curandum probè, vt pergant in cœpta semel professione, feliciterque cursum absoluât. Deinde vox *κατοικητήριον* mansionem significat, quales peregrini in via habent quiescendi causa, admonens Ecclesiam in his terris semper habere aliquod hospitium, & angulum in quo tuto latitet etiam in medijs persecutionibus. Significat etiam domesticorum mansiones, quæ significatio hîc magis quadrat propter additam vocē *θεοῦ*, quasi dicat, habitacula Dei estis sic constructi, aut perseuerantes eritis mansiones Dei, hoc est, Deus cōstanter in vobis manebit. 1. Cor. 6. ver. 10. Similis est templi significatio.

CAP.

CAPVT III.

STENDIT hætenus quanta bona in Christo nobis Deus pater contulerit. Deinde quòd gratis nihilque tale promerentibus dedit. Nunc tertio loco ostendit ad doctrinæ huius conseruationem adeoque confirmationem pertinere suum totum ministerium & fortunam aduersam quam in ministerio suo experitur. Differit autem magnificè de vocatione sua, ad docendas Gentes, de vocatione Gentium ad Christi cognitionem, quæ omnia ad æternū Dei consilium reuocat. Inde aperta vitur exhortatione ad constantiā, quæ loci est propositio. Hinc descendit ad vota ac preces, quibus locum hunc concludit.

Πρότερον, Ephesii in suscepta professione debent constanter perdurare, nullòque periculo aut crucis metu ab ea deficere.

Partes sunt quatuor: Initio differit de finis suorum periculis ac totius vocationis suæ, qui est vt Gentes in Christi confessione confirmantur, agnoscantque se nō minùs ad Christi ecclesiam pertinere, quàm Iudæi. Deinde aperta est πρότερον. Tertiò, votum ac comprehensio Apostoli, optantis vt Ephesiis dona spiritualia auctiora reddantur. Quartò, finalis

E

Obser-
quando
de singu-
e Cor. 6.

o specia-
ciuita-
Ephesii
singulis
diuer-
magnū
coetus
Eccle-
modi
noc est;
curan-
profes-
einde
uales
a, ad-
habe-
uo tutò
Signi-
quæ si-
dditam
estis sic
fiones
nebit.
ficario.
CAP.

epilogus subnectitur.

1 *Huius ego paulus vincetus sum.*

Connectit sequentia superioribus per causam finalem, dixit Ephesios superstructos lapidi angulari Christo, qui Ecclesiae est fundamentum, ex quo ipsi quoque sint facti habitaculum Dei in Spiritu, hoc est, verae Ecclesiae Christi membra. Nunc addit ob hanc doctrinam se quævis aduersa pati. *Huius gratia vincetus sum*, hoc est, quia doceo Ethnicos in Christo quoque reconciliari gratis Deo patri, omnes in me insurgunt etiam hi qui boni videntur. Erat quidem captus propter totam confessionem Christi, sed in hac alii articuli aliis magis erant infensi, qualis præcipue hîc erat de gratuita reconciliatione facta per Christum. Hunc non solum aperti hostes impugnabant, sed qui volebant etiam Christiani haberi, ut falsi doctores qui addebant legem Moysi. Hanc invidiam augebat altera disputatio, quod Gentes etiam ad hanc Christi gratiam pertinerent. Quam rem ne Apostoli quidem initio satis intelligebant. Vnde Petrus ad Cornelium non ingreditur nisi diuinitus admonitus. Et Paulus aliquoties apologia opus habuit apud fideles Iudæos quod ad Gentes ingrederetur. Itaque argumentum est à suo exemplo. Ego Paulus pro vestra professione vincula non erubesco: debetis igitur in ea constan-

stantes manere. Sic infrà cap. 4. vers. 1. Precor vos ego vinctus in Domino. Obserua carceres & vincula piorum facere ad conseruationem doctrinæ. De qua tamen prius oportet esse certos. Ideo non erubescit proferre sua vincula, hîc & Colofs. 4. vers. 3. 2. Timoth. 1. vers. 8. Deinde ad argumentum etiam pertinet, quòd ait se pro iplis Gentibus illa pati, hoc est, ad Ephesios etiam spectare hanc suam sortem, quasi dicat, vestro bono ego patior vincula, non meo aliquo commodo, ideo in professione confirmari debetis, cùm me pro hac videatis libenter ferre aduersa.

2 *Audiuistis enim dispensationem.*

Alterum argumentum à certitudine suæ vocationis. De mea vocatione dubitare nō potestis, igitur ne quidem de doctrina dubitandum est, & ob id in illius confessione constantes esse debetis. Cur autem de vocatione dubitare nō possint colligit ex publico in pios iactato rumore. Quæ enim publica fama nobis commendat, de his nemo solet dubitare. Audiuiſtis, inquit, scilicet ab aliis multis, qui historiam vocationis meæ explicant. Extat in Act. cap. 9. de qua hîc modeste loquitur, tum alibi non dubitat hanc species commemorare vt Actor. 22. Οἰκονομία

τῆς χάριτος vocat officium sibi ex gratia collatum, ideo addit, *Sibi datum in ipsos*, hoc est, Ephesios & similes Gentes. Notanter id addit, vt sciant Apostolatam Pauli singulariter ad Gentes confirmandas pertinere.

3 Quia secundum reuelationem.

Tertium argumentum à qualitate vocationis. Superius autem argumentum explicat. *Per reuelationem illi est patefactum*, hoc est, est res arcana & paucis cognita. Deinde, *mysterium est*, quod & ipsum doctrinam hanc commendat. *Vt paulò antè scripsi*. Reuocat eos ad superius scripta cap. i. vers. 9. vbi mysterium hoc patefactum piis dixit, per quem locum præsentem explico, ne sit opus disputare de quadam Epistola ad eos scripta etiam amissa.

4 Ex quo potestis, &c.

Remittit ad ea quæ suprâ scripserat cap. i. ver. 9. ac conciliat sibi authoritatem, quasi dicat, si vocationis meæ modum & reuelationē probè expenderitis, poteritis videre quantum in doctrina Euāgelii profeceritis. Laus est propria, sed in loco posita ac confirmata publica fama. Deinde expende boni doctoris virtutes esse necessarias. *Σύωσιν πνευματικὴν*, intellectum spiritualem, ne de ignotis loquatur, &c. *Διόαμιν ἐρμηνευτικὴν*, facultatem interpretandi

tandi, hoc est, eloquendi & conceptis verbis proponendi animi cogitationes, ne destituatur verborum proprietate & pondere. 3. Accedat amor erga Ecclesiam Christi, vt illius nomine velit extrema quæque perpeti, vt hîc Paulus ostendit se pro Ephesis affligi.

Quod in aliis ætatibus.

Sui temporis felicitatem opponit omnium seculorum cognitioni, quasi dicat, nullo unquam tempore tanta fuit tamque manifesta veritatis cognitio. Manifesta enim est collatio diuersorum temporum. Habent singulæ ætates suum cognitionis modum in quo sese debent exercere, vt Moïsis, Prophetarum imprimis Danielis tempora. His, inquit, omnium clarissima est notitia Dei effusa nostro seculo.

Debent igitur Ephesi diligenter hanc præsentem fœlicitatem agnoscere, & amplecti grato animo. Ita discamus nos nostri seculi fœlicitatem agnoscere, in quo luce meridiana clarius Dei cognitio proponitur mundo, adeo vt nihil possit desiderari. Verbum Domini hostiatim oberrat, in plateis omnibus offertur, modico tamen vt apparet fructu, *Man lyset es, Man prediget es, man hort es, Man singt es, pfyset es, malet es, doch gath man fur on frucht.* Vide autem quibus Apostoli ætate reuelatum sit, Apostolis & Prophetis, hoc est, paucis

quibusdam reliquis altum dormientibus, & suauiter ridentibus hanc doctrinæ innouationem. Id certè hodie etiam fit.

6 *Esse gentes cohæredes.*

Applicat coeptam comparisonem ad uocationem Gentium, quasi dicat, in eo feliciores sumus patribus veteris Testamenti, quòd hodie certior est uocatio Gentium, quòd & hæ pertineant ad beneficium Messiae. Hanc gratiam magnificè celebrat. συζητήριον, eiusdem sunt sortis, scilicet quia sunt conciuues sanctorum capite 2. versu 19. Deinde σῶμα eiusdem corporis vel Ecclesiastici, hoc est, ipsius Ecclesiae membra, quasi dicat, Iudæi non soli constituunt Ecclesiam, sed ad huius constitutionem vos etiam pertinetis. Id valet præpositio σὺν: vel ad Christum refertur, quasi dicat, Christi corpus ex Gentibus quoque colligitur. Tertiò συμμετοχα, participes sunt eiusdem gratiae. Hoc ignorabant veteres, nobis hodie reuelatum est, igitur debetis in tam clara doctrina & illustri permanere.

7 *Cuius factus sum minister.*

Specialius iam applicat ad suum ministerium huius doctrinæ sum δῆκονος, hoc est, doctor, promulgator. Id enim diaconus hîc significat. Seruit docendo, admonendo, cohortâdo.

Inter

Inter officia Ecclesiastica suū locū habet diaconus. Propriè significat ministrum. Διακονεῖν seruire est. Hodie Græci διακόνον & διακονίτῳ mendicum vocant, & διακονεῖν mendicare. γυναῖκα καὶ θω ἐστὶ ὁμοίαν διακονεῖν, id est, mulier infra est quæ stipem petit. Porro in ministerio duo sunt, δυνάμις & ἐνέργεια, hoc est, facultas & successus in docendo. Vtrūque ad Deum refert authorem, nihil sibi ascribit.

8 *Mihi minimo.*

Extenuatio est sui ipsius, qualis est. Cor. 15. Indignus qui vocer Apostolus. Et 1. Timot. 1. peccatorum primus. Id eò facit, vt sit illustrior Dei in ipso gratia. Deinde doctrinam notat à præstantia materiæ ἀνεξίχνιστον πλεον, hoc est, inexhaustas & infinitas, imperscrutabiles, qualis est gratia Dei in Christo respectu peccatorum nostrorum, indicibilis vis quædam remittendi peccata, & conciliandi nos Deo patri.

9 *Et illuminandi omnes.*

Vocationem gentium nouo titulo commendat, quòd scilicet sit communio mysterii absconditi à seculis, in Deo, hoc est, soli Deo fuerit cognita. Ideo maioris est faciēda, tanquā singulare Dei beneficium. Ad Dei omnipotentiam pertinet sequens comma, qui omnia creat per

Christum, hoc est, ut in eo omnia initio cōdidit, sic per eundem iam omnes regenerat. Vel simpliciter de regeneratione accipiatur, ut suprà capite 2. vers. 15. ut duos conderet in vnum nouum hominem in seipso, hoc est regeneraret.

10 *Vt innotescat nunc.*

Admirandum Dei consilium commendat à fine. Ostendit enim quo fine tam mirabili ratione uti voluerit in vocandis Gentibus, & non solum apud homines, sed etiam in cœtu Angelorum sanctorum celebraretur nominis ipsius maiestas. Primum hinc discimus vocationem Gentium etiam Angelos latuisse. Sciebant quidem vocandas olim ad gratiam, sed modum & circumstantias reliquas ignorabāt, quando scilicet, vbi, quomodo, per quas personas vel organa. Id principatus & potestates in cœlis ignorabant, nunc illis innotuit. Ideo finita est cognitio Angelorum, ut etiam illorum potentia. Et certum est bonorum Angelorum longè maiorem & puriorē esse de rebus cognitionem, quàm sit malorum, tamē finita est, si ad Dei absolutam & perfectam notitiam referatur. Sic in vocatione Gentium multa illos latuisse, nō est qđ admiremur. Deinde Angelos hoc discere in Ecclesia vel per Ecclesiam, non quod adstet tanquam alii auditores, & discat à docen-

docente ministro, sed quia experientia vident impleri, id quod prius partim nouerant, partim ignorabant, & insolitum hunc modum admirantur. Id illis discere est, quum per experientiam rem compleri vident, de qua tamen in genere non dubitabant. Tertiò per Mimelín Angelorum quasi voces admirantiũ, Dei sapientiam exprimit, οἱ πολυποικίλος θεὸς τοῦ θεοῦ. Quàm varia & multiplex est Dei sapientia, ποικίλον satis videri poterat, sed varietati addit etiã copiam, quod est πολυποικίλον, multipliciter varium. Illius specimen habent Angeli in Ecclesia Christi, quæ ex Gentibus vocatur, per Paulum & alia infirma organa. Hoc enim nunquam sperabant Angeli, Paulum tantum hostem & vastatorem Ecclesiæ conuertendum & doctorem fore Gentium. Item quòd tam facili genere doctrinæ cessuræ essent Gentes doctrina tumentes. Et alia infinita habent Angeli quæ admirentur in Ecclesia Christi. Hæc illis schola est, cui interfunt spectatores certaminum sub cruce, confirmatores infirmorum & consolatores. ideo in ea oportet Ephesios quàm esse constantissimos.

II. *Secundum propositum.*

Totum negotium vocationis Gentium reducit ad primum principium æternæ prædestinationis. *Propositum seculorum*, vocat, quia omnia secula antecessit. Ideo etiam est ad-

mirabile Angelis. Finitur autem Christi beneficio. Ideo factum dicitur in Christo Iesu Domino nostro.

12 *In quo habemus, &c.*

Christi beneficium explicat, quod ad gentes etiam spectet, ut Ephesios promptos reddat ad constantiam. Primum in illo habemus *προσβασις*, de qua voce diximus supra capite 2. v. 18. Ac propriè est aditus reconciliatorum, qui per Mediatorem ad principem suum deducuntur. Deinde constat ille accessus *παρρησία* quadam, hoc est, libera hilaritate. Non enim adducimur ad Deum per Christum tanquam latrones ad conspectum iudicis, qui accepturi sint illic scelerum suorum sententiâs poenales, sed metu, timore caret Christo præsente. Tertiò adest etiam *πεποιθήσις*, id est, confidentia, fide inuicta. Respicit illa Christi meritum, cui tribuit spem reconciliationis. credit enim promissionibus, Quicumque in illum crediderit non peribit, sed habebit vitam æternam. Quartò fides accedit ut organum, apprehendit enim bona in Christo nobis promissa, estque tanquam manus in nobis. Fidem & cōfidentiam nominibus distinguimus, cū re ipsa & natura parum differant, imò coniuncta sint. Interim rectè hīc distinguitur, quòd accessus & parrhesia, & fiducia nitantur fide tanquam radice. Nisi enim adsit fides, illa omnia cadunt, debetque vera minimèque ficta

ficta esse fides, hoc est, quæ viuidè in Christum referatur, professionem suam ornet, & præstet officia renati hominis. Hæc, inquam, priores virtutes omnes regit & informat. Fides etiam Christi dicitur, quia donum illius est, quod datur per auditum, interdum tacito Spiritus sancti afflatu.

13 *Quare peto ne.*

Altera pars capitis quæ continet generalem propositionem totius epistolæ. Diligenter autem seruanda est hæc sententia, quia scopus est ad quem collimat tota oratio. In dispositione epistolæ diximus totam exhortatoriam esse ad constantiam, ideo prædominans genus constituimus *πορσεωτινόν*, & *πρότασιν* generalem, Ephesios deinceps vti hætenus debere in professione fidei constantes permanere, quæ omnia ex præsentibus verbis habemus. Subiicitur autem superioribus forma illationis, quia conclusio est effecta ex præcedentibus beneficiis Dei, quæ in Christo nobis imprimis Gentibus obtulit: qui enim maximis, hisque inexpectatis beneficiis ornantur, isti debent constantes manere in illorum confessione. Ephesii tales, ergo, &c. Porro conclusio vt propositio sensu congruunt, loco solum distât, & genere elocutionis. Quod verba attinet, primum manifesta est *ἀπορροπή* ab inconstantia,

inde contrarium, hoc est, constantia illis commendatur. *Ε'ν αὐτῇ* est malorum pōdere frangi, quēadmodū sub nimia sarcina succūbit baiulus, vel alterius malis deterreri, quemadmodum Ephesii nondum premebantur ipsi, sed Apostolum Paulum videbant premi, illius malis poterant absterri a confessione veritatis, ne in eadem mala inciderent. Hoc igitur est quod metuit Apostolus, ne deficiāt priusquā illos propria apprehēderit persecutio, sed doctoris saltem aduersis erubescant & mutent sentētiā. Ideo munit propositionē vocibus argumētosis. Primū *ὁπρὸς ὑμᾶς*, hoc est, mea afflictio pro vobis confirmandis non absterrendis facit, ergo in fide suscepta oportet esse constantes, ne hoc certamen meum suo priuetur fine. Deinde, *est gloria vestra*, hoc est, facit ad gloriam boni vestri nominis. Igitur constantes sitis oportet. Illustre est argumentum à spe gloriæ. Natura enim ducimur spe laudis & gloriæ etiam ad difficilia & ardua, modò adsit opinio laudis. Sed in constantia Christianæ professionis est amplissima laus, quæ apud Deum & homines rectè iudicantes durabit, ergo, &c. Deinde emphaticum est, quod dicit sua vincula ad laudem Ephesiorum facere, cū potius ad ignominiam spectare viderentur, quemadmodum falsi doctores id totum interpretabantur, & probrosè traducebant passim hoc nomine Apostolum

lum quasi omnibus exosum. Hâc calumniam diluit contraria illatione. Facit ad gloriam, igitur nihil est quòd erubescatis aut sententiam mutetis.

14 *Huius gratia.*

Tertia pars huius capituli continens preces Apostoli, & deuotum illius pro Ephesiis studium: pertinet autem ad superiora tanquã confirmatio. Nam constantes reddere vult quòd plurimum faciebat declaratio propensi in ipsis adiuuandis animi, à suo exemplo, & sine precationum suarum argumentum ducitur. *Ego pro vobis indes oro*, hoc vnicum petens, vt Christus constantes vos in fide seruet. Igitur in hoc præcipuè incumbendum est. *Ὁύτοι ᾠδεύ*, hoc est, vt sitis constâtes. q. d. pro constantia vestra ego etiam in carceribus oro. Deinde non dicit oro, sed à nota orantiũ expressit quid agat. Gestus enim hic proprius est orantium, vt flectant genua. Diximus alibi de gestibus orantium. Vera oratio & ardens cum Deo colloquium, nunquam carebit suis gestibus ac moribus. Alii complicant manus, alii tundunt pectora: quidam prosternunt se: quidam inclinant genua, alii aliis vtuntur gestibus, quibus preces denotantur. Paulus hîc vsus est genuum flexione. Nos in publicis precibus eadem vtimur. Iudei olim prosternebant se. Hodie Græcæ

Ecclesiæ stantes orant, quæ varietas nihil impedire debet consensum Ecclesiarum. Præterea Apostolus hîc modum & formam orandi proponit, scilicet, vt fiat ad Deum patrem per Filium suum. Deus exorandus est per Filium, quia in hoc illi complacitum est. Interim nihil impedit Christum inuocari etiam & adorari.

15 *Ex quo omnis familia.*

Christi fecit obiter mentionem priori argumento, hunc igitur plenius nobis commendat, ne sit nobis molestum in Christi confessione constâtes manere. Ac colligatur hinc quartum argumentum. A Christo habemus denominationem illam illustrem, vt dicamur Christiani, igitur in illius professione oportet constanter perdurare. Cur enim suscepta est si non placeat continuare? Πατριὰ familiam significat. Ego hîc Ecclesiam interpretor, q.d. tota Ecclesia, vniuersalis, nomen suum Christo debet, suprà capite 2. v. 21. vocauit ναὸν ἁγίον, templum sanctum. Et ver. 19. eiusdem, singula membra συμπολίτας τοῦ ἁγίου, conciuues sanctorum. Hæc ipsa domus Dei est. 2. Timoth. 2. versu 20. Et habitaculum Dei, suprà 2. versu 22. Porro ista catholica Ecclesia duas habet partes integrales, quarum vna iam est triumphans in cælis, vetèrè pura & sine ruga, Christi sponsa, exempta mun-

mundi casibus. Altera verò adhuc est militans in his terris, & cruci subiecta, aspirat autem ad illā sanctorum communionem in cælis. Vtranque hīc notat, quum dicit familiam hanc partim in cælis partim in terris nominari. Ac verbum *ὀνομάζεται* accipio pro *ἐπονομάζεται*, hoc est, denominatur à Christo. Nam à Christo dicimur Christiani. Atque hic titulus nobis debet sufficere, nec alii insuper arrogandi sunt, vt nostri faciunt. Vide locum de origine Christiani nominis.

16 *Vt det vobis.*

Finem orationis suæ pluribus explicat. Quia enim posuit iam se in carceribus orare pro constantia Ephesinæ Ecclesiæ, nunc id ipsum expolit adhibitis circumstantiis quibusdam. Causa primaria efficiens est Deus, largitor virtutum omnium, ad quem hic dirigit suas preces. 2. Aduuans causa est oratio sanctorum. Rogādus enim Deus vt det, secundum illud, Petite & dabitur vobis. 3. Causa mouens est, gratia & amor Dei in nos. Hanc gratiam vocat *πλοῦτον τῆς δόξης* suprā capite i. v. 7. dixit *πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ*, quas phrasas idem significare puto. Dicitur autem *πλοῦτος τῆς δόξης*, quia ad gloriam eius facit constantia fidelium, quia virtus Dei in infirmitate illorum perficitur. 4. Factum ipsum est, vt confirmentur potentia,

hoc est, constantes reddantur, est scopus orationis Pauli, & diuinæ gratiæ, τὸ ὡς. ἔδεν respectu autē causarū effectus. 5. Organica causa est Spiritus sanctus, qui datur à Patre propter Filium ad confirmandos & consolandos piorum animos. 6. Subiectum est interior homo. Forma potius est, quia respicit ad regenerationem, per quam datur hic constantiæ Spiritus. Interior homo dicitur renatus, de quo 2. Cor. 4. diximus.

17 *Vt inhabitet Christus.*

Adiuncta constantiæ addit, qualia sunt Christum inhabitare in nobis, hi enim soli constanter manent, qui Christum in se habent gubernatorem. Respicit ad superiores translationes, quibus Ecclesiam & sanctos vocauit templum Dei, habitaculum Dei, domum Dei, membra Christi, & conciuēs sanctorum. Inhabitat autem Christus secundum Spiritum & diuinitatem in nobis, ideo non displicet per idiomatum communicationem hæc interpretari. Fides iterum manus est apprehendens seu organum. Cor linguæ opponitur. q. d. verè Christianos desiderat hæc virtus, non simulatos, non hypocritas, qui μέλει τῶν λόγων, hoc est, ore tenus Christiani sunt. Veri habēt Christum in cordibus habitantem, cuius domiciliū toti sunt, hypocritæ solum in summis labris. Ac de virtute & pietate disserunt speciosè, nihil autem reuera tale præstant. Planè Pharisæi

risæi & simulatores.

18 *In dilectione radicati.*

Formam constantiæ exprimit. Primùm radicati dicit, dilectione Dei scilicet, qua ipse prior dilexit nos. Nam in hoc radices habet constantia in professione, dicente Christo Ioan. 3. Sic dilexit Deus mundum ut filium unigenitum daret, ut omnis qui crederet in illum non periret, sed haberet vitam æternam. Non potest igitur perire per inconstantiam pius, sed Christi imperio ducetur per ardua quæque. Metaphora sumpta est à physicis rebus, quæ sponte ex terra crescunt, ut arbores similesque plantæ, quæ tum demum constantes sunt, si altè actis radicibus in terra firmatæ sint. Altera metaphora est ab ædificiis sumpta, quæ firmitatem habent à fundamēto suo. Additur hîc iterum constantiæ nota, *ut possitis apprehendere*. q. d. constantia in fide sola coronabitur, ergo de hac vobis diligenter est cogitandum. Quintò, & hoc vim argumenti habet, quòd in communionem addit sanctos omnes, q. d. sancti in cælis per hanc ad victoriam perueniunt, in quorum numero vos haberi hîc vultis in militante Ecclesia, igitur illorum constantia vobis est imitanda. Quæ addita hîc sunt, à mathematicis desumpta sunt, qui solidū corpus ferè sic definiunt, quod habeat latitudinem, longitudinem & profunditatem. Quos terminos ad Christi dilectionem trans-

F

fert, q. d. summa scientia est Christi cognoscere dilectionem, quæ se in omnes dimensiones diffundit: ante verò, suprà, infrà, à dextris, & sinistris sese copiosissima offert. Mitto hîc libenter aliorum disputationes, de figura crucis quia nihil ad rem.

19 *Et cognoscere abundantem.*

Christi in nos dilectionem rebus omnibus antefert, & ob id cognitionem eius, omnium rerum scientiæ, quasi dicat, hîc cardo salutis nostræ positus. Nec caret argumento: Christus indicibili sua dilectione pro nobis passus est, ergo gratitudo postulat, ut in illius confessione maneamus constantes. Antecedens hic, declaratur cum dicitur ὑπεράλλα ἀγάπη. Et Ioan. 15. v. 13. Maiorem nemo potest habere, quàm si quis pro amicis ponat animam suam. Romanorum 5. versu 8. Commendat autem charitatem suam erga nos, quòd quum essemus adhuc inimici, Christus pro nobis mortuus est.

VII Argumentum, quia sic complemur, complemento Dei, hoc est, vnica hæc via est ad sanctam catholicam Ecclesiam cælestem perueniendi. πλήρωμα accipio Ecclesiam, quæ cōstat ex multis particularibus cœtibus, quorum respectu dicitur tota πλήρωμα, quia complemur indies vsque ad finem mundi, nec potest integra dici, donec omnes ingressi fuerint. Beneficiū autē hoc Dei est, ideo dicitur com-

complementum Dei , in hoc crescimus in hac vita fide & constantia in vera professione.

20 *Ei verò qui potest.*

Quarta pars continens epilogū totius prioris loci de beneficiis Dei , quæ per Christum nobis exhibuit . Similem vide clausulam ad Rom. 16. ver. 26. 27. Porro commendat nobis hîc orandi studium à liberalitate Dei. Primum quia plura potest, & vult etiam dare, quàm ausis petere, ergo diligenter petendum est. 2. Quia hoc ipsum quod dat, ὑπὲρ ἐκ-
κεταροῦ facit, hoc est, nō parcē non tenaciter, sed hilariter dat & suauiter.

Tertiò, quia etiam *supra id quod quàm pos-
simus cogitare*, hoc est, nobis nihil tale cogi-
tātibus multa cōfert. Id singuli in se verū esse
experiuntur, si modò diligenter rerum sua-
rum cursum attendant.

Quartò, Organū orationis & impetrationis
est Spiritus sanctus, qui hîc dicitur δυνάμιν
ἐνεργουμένην, potentia operosa efficax, tum quia
pios semper instruit ad orandum, tum quia
confirmat animos, eamque illis efficaciter re
ipsa suppeditat, qualis imprimis est constan-
tia sub cruce, pro qua rogare voluit Ephesios.

21 *Ipsi sit gloria.*

Altera pars epilogi, quæ constat δοξολο-
γία. Ostendit autem quis sit piorum & rectē
orantium mos, scilicet omnia ad gloriam no-

minis Dei cōuertere, adeò vt in omnibus precibus hoc excipiant, nisi fecerit ad Dei gloriā, se nolle exaudiri. 2. Vbi vigeat vera Dei laus? In Ecclesia Dei. Nam apud inferos nemo confitebitur nomini tuo, &c. 3. Per quē rectē laudetur Deus? Per Christum. Nam organum est, per quod Deus omnia nobis largitur, & per quem nos vicissim ad Deum ascendimus. Et accipio posteriori loco pro *fig.* 4. Temporis ratio addita est, quo docetur in hoc mundo semper fore homines pios, qui Deum ritē colant & inuocent. Ideo semper Ecclesia habebit aliquod hospitium, qualecunque tandem sit, & in hac semper durabit vera inuocatio. *Per omnia secula seculorum*, hoc est, ad finem vsque huius mundi corruptibilis.

Haftenus disseruit de Dei in nos beneficiis, nominatim in nos Gentes. Deinde quòd nihil tale merentes in nos talia contulerit. Tertiò hanc doctrinam constantia semper esse tuendam.

CAPVT

CAPVT IIII.

PARS TERTIA, DE
OPERIBVS RENATI
hominis.

ABSOLVIT hactenus locum principalem de beneficiis Dei Patris, quæ in Filio suo nobis exhibuit, eaque longa expositione enumeravit, & ad Ephesios pertinere etiam docuit. Tandem quod præcipuè in his spectauit, ad constantiam huius sanæ doctrinæ est cohortatus.

Nunc subiicit doctrinæ de fide, locum de operibus renati hominis, ne fidei quodam inani simulacro decipiantur homines. Quoties enim audimus fidem nominari, homines prophani opinionem quandam & notitiam historicam sibi fingunt, quæ secreta sit à bonis operibus. Hoc spectrum diligenter cauens Apostolus, subiicit fidem operosam esse oportere, & illustrem multis hisque bonis fructibus. Hanc rationem docendi seruauit in Epistola etiam ad Romanos, ut post expositam rationem fidei subiiceret cap. 12. doctrinam operum. Sic ad Galatas capite quinto versu 13. eandem incipit explicare. *Πρότασις* est. Rena-

natorum est imprimis operam dare, vt vocationem suam vita ac moribus in omni virtutum genere exornent.

Partes plures sunt, quia contra diuersa agit vitia, & contrà ad diuersas hortatur virtutes. Initio autem commendat nobis pluribus argumentis concordiam & studium pacis. Deinde generatim de moribus veteribus deponendis, ac de nouo vitæ genere assumendo disputat. Inde ad specialia descendit vitia, ac contra mendacium differit. Hinc paucis de ira vitanda, de furto, de turpiloquio. Hinc generali συλλήλει comprehendit vitia præcipua, his opponit virtutes quæ ad hanc considerationem pertinet. Atque hæc sunt de quibus hoc cap. 4. agitur. Quinti & sexti capitis locos, suo videbimus tempore.

I Hortor igitur vos.

Initium sumit à propositione noua, quæ ex superiorib. ordine fuit, ideo vsus est particula οὖν, significans veram fidem necessariò subsequi bona opera, ad quorum studium deinceps cohortabitur. Sententia propositionis est, Ephesii imprimis curare debent, vt fidei professionem bonorum operum studio ornent. ὡς ἡμεῖς accipio pro hortor, quia maior est emphasis hortantis, quàm rogantis. Deinde quia oratio est argumentosa. Eo sensu suprà dixerat ἀπὸ τοῦ καὶ capite tertio, versu decimo tertio. Argumentum addit à sua conditione. Ego vincus

vinctus hoc iubeo, scilicet in eadem causa ornans professionem meam. Quia enim me Deus vocauit ad pericula subeunda pro vera confessione, id præsto constanter. Vt igitur in aduersis à me ornatür mea statio, sic in secundis à vobis est ornanda. Admonemur in vtraque fortuna semper respiciendum ad id vt vocationi nostræ simus ornamento. Sic enim glorificabitur Deus pater per nos qui in cælis est. Addit autem differenter *ἐν Κυρίῳ*, quia non statim quælibet vincula laudem merentur. Quia causa martyrem Christi facit non supplicium. Ideo Christi vinculus sum inquit, hoc est, in causa Christi & illius confessione. *Dignè ambulare*, est fidem ornare re ipsa, bonis moribus. Dignitas illa primum ad Deum refertur, quia vt benefactor dignus est, vt illius nomine præstemus constantiam in confessione, eamque ornemus dignis operibus. Deinde ipsa vocatio digna est hoc ornamento, quia ad cælestia & magna vocamur bona. Vocatio est ipsa confessio quam confitemur. Christiani à Christo dicimur, curandum igitur vt re ipsa quod dici & videri volumus simus. Vocatio hæc generalis est. Alia verò specialis dicitur, in qua singulis suo loco committitur statio, quemadmodum in bello videre est, quum militibus distribuitur ordo stationum in excubiis & vigiliis contra hostes, quæ singulis quoq. diligenter est tuenda.

De ea loquitur 1. Cor. 7. ver. 20. vbi loquitur de vocationibus non temere deferendis aut etiam perturbandis.

2 *Cum omni.* Propositionem positā ἐκθέσει illustrat à causis conseruantibus concordiam. Ostendit enim præcipuas virtutes quibus vocatio nostra imprimis ornatur. Primo enumerat Ἀπειροφροσύνην, quæ est virtus de se moderatè sentiens. Et potest esse in magnis virtutibus aliis, vt sapientia, fortitudine, constantia, eruditione, opibus, boni viri, est Ἀπειροφροσύνην, hoc est, de donis illis quoad se moderatè sentire, ne efferatur, aliòsque contemnat. Aliud est Ἀπειροσύνη. Deinde addit πραότης, māsfuetudo, quæ virtus est reprimens iracundiam, & animi impetus frenans. Tertiò μακροθυμία, longanimitas, virtus differens libenter pœnas & vindictæ studium. 4. Dilectio quæ omnia in melius interpretatur. His virtutibus imprimis dignè ambulemus vocatione nostra. Et si ad consequentia referas, causæ sunt conseruantēs cōcordiæ. Vbi enim dominatur modestia, vbi regnat mansuetudo, vbi lenitas, vbi dilectio, fieri non potest quin concordia seruetur: at vbi istæ virtutes defunt, succedit pestis morum & fidei, ipsa contentio etiam de rebus interdum friuolis, vt testatur experientia.

3 *Studentes seruare.*

Specialis hîc ponitur propositio, de seruanda

da concordia & consensu in Ecclesia.

4 *Vnum est corpus.*

Kατὰ τὴν est propositio specialis. Ostendit enim cur concordia sit nobis seruanda: Primum quia vnum est corpus, scilicet Ecclesie Christi, hoc est, tota Ecclesia vniuersalis, vnum est corpus consentiens, cuius cum velitis esse membra, consensus erit seruandus, ne alterius coetus potius quam Christi corpus videamini membra. Vide 1. Cor. 12. ver. 12. 13.

II *Vnus etiam est spiritus*, regens vnitatem corporis, hoc est, consentiens sibi est, non dissentiens Spiritus sanctus, igitur concordia non est rumpenda, nisi alieni ab illo Spiritu velitis haberi, 1. Cor. 12. ver. 13. Non placet hic *πνεῦμα* accipere pro anima *ψυχή*, ut est Actor. 4. ver. 32. Multitudinis autem credentium anima vna erat, hoc est, consensus animorum summus quasi vna anima, vnusque homo haberi possent.

III *Vna etiam spes*, quasi dicat, quia ad vnum scopum collimant, non possunt non concordare esse, vos id facitis quia idem speratis, ergo, & c.

III *Vnus est Dominus*. A reatiuis argumentari voluit. Eiusdem domini serui concordiam alere debent, nisi heri iram in se voluerint prouocare. Vos omnes electi vnus Domini estis serui, ergo, & c. Dominus Christus est.

V. *Vna fides.* Obiecto scilicet Christo Messia in vnum credunt omnes sancti. Ideo sancti ante legem, sub lege, & nos post legem eandem fidem amplectuntur quoad fundamentum Messiam Christum. Ideo Christus dixit Abrahamum vidisse diem suum, & gaudium fuisse.

VI. *Vnum baptisma,* hoc est, initiatio religionis. Nam baptismus tessera est, qua ab aliis Gētibus segregamur, quasi dicat, qui paria habent authoramenta, & eiusdem ducis gerunt insignia, debent consensum alere, vos omnes, &c. ergo, &c.

VII. *Vnus Deus, & pater omnium.* Iterū relatiuè infert. Vnius patris filii debent cōsensum alere in re domestica, Electi omnes Dei patris sunt filii. Ergo, &c. Dissentio fortè tolerari posset in diuersorum parentū liberis, sed gemini fratres imprimis concordia commendabuntur. Et quia hīc patris fit mentio, speciosè illum nobis commendat, ne videamur abiecti patris filii. *Qui est,* inquit, *super omnia,* mero scilicet imperio præditus. 2. *per omnia* efficax scilicet suo Spiritu agente etiam in reprobis 3. *in omnibus vobis,* ad salutem scilicet. Sic plenum imperium omnibus creaturis superiorem facit. Vis agendi omnium conservatorem, Vis autem salutis ad solos electos pertinet. Sed possunt eadem verba masculinè per omnia accipi, vt in singulis membris repetatur

tatur pronomen *ὑμῶν*. Est supra omnes vos, per omnes vos operatur, in omnibus ad salutem propriam efficax est. quo sensu magis vrgebit consensum.

7 *Vnicuique autem.*

Occupatio est de donorū diuersitate. Cū enim omnia ad vnitatem retulerit, mox occurrit donorum diuersitas, ac dicere poterant, mirū igitur quòd non vnum sit etiā omniū donum, vt planè in omnibus vnitas consisteret: respondet Apostolus diuersitatem donorum non facere ad dissidia alenda, sed potius ad totius Ecclesiæ consensum, quemadmodum in vno corpore multa & diuersa membra, non dissidens sed consentiens efficiunt totum corpus. Vide Rom. cap. 12. versu 6. *ἡμέτεροι* hīc est *ἡμεῖς*, qua voce ad Romanos capite duodecimo vsus est. Et *μέτρον* mensura, hoc est, modus discrepans donorum, quæ aliis pauca, aliis magna sunt data dona, vt sit in geometricis mensurarum proportionibus. Itaque inæqualitatem hīc libenter fatetur. Author donorum est Christus, quia per hunc omnia largitur nobis, quia in illo solo est placatus nobis.

8 *Quare dicit.*

De donorum authore, hoc est, causa efficiente loquitur, ac citat locum ex Psalmo 68.

in quo est epinicion victoriæ Christi. Explicat autem diligenter mentem Psalmi, quod non de alio quam Christo debeat accipi. *Captiuam duxit captiuitatem*, hoc est, victorum more & triumphantium, hostes & turmas captiuorum duxit. Vide apud Liuium triumphū Lucii Pauli Aemilii descriptum Decad. 5. lib. 5. De Christo sic loquitur Psalmus victore. Hostes erant Satan, mors, peccatū, infernus. Deinde, *suis subditis dona dimisit*, vt fit in publica lætitia triumphī, imperatores suis ducibus & militibus de spoliis hostium largiuntur, addunt conuiuia, aliæque lætitie publicæ argumenta.

9 *Ceterum illud ascendit.*

Explicatio est oraculi citati, quasi dicat, Dauid saltem de victoriā Christi ascendentis ad cælos locutus est, sed nosce etiam conuenit eundem prius descendisse ad nos in terram, vt illinc ascendere posset. Id colligit Apostolus eruditè ex mutuo respectu. Nam qui sit ascensus ad loca superiora, oportet vt prius ad inferiora sese conferat, quorum respectu alia sunt altiora ad quæ est ascensus. Infimas partes terræ simpliciter accipio pro terra, quæ si dicat, *λόγος* filius in terra obambulauit assumpta carne humana visus vt homo. Alii de descensu ad inferos interpretantur, sequentes Origenem. Non est impia sententia, si commodum

dum habeat interpretem. Sunt tertii qui de incarnatione præcisè accipiant, quia Psalmo 139. Dauid inquit se formatum in inferioribus terræ, hoc est, vtero matris suæ, sic Christus descendit in infimas terræ partes, hoc est, in vtero virginis assumpsit sibi puram carnē in qua nos redemit.

10 *Qui descendit.*

Coniungit duas actiones diuersas in vna persona Christi, hoc est victoriam in resurrectione contra hostes, & triumphum in ascensione ad cælos. Idem est, inquit, Christus qui descendit, hoc est, in carne pro nobis est passus, & idem qui ascendit ad cælos specioso acto triumpho. *Supra omnes cælos*, hoc est, ad lucem illam inaccessam, & indicibilem maiestatem gloriæ diuinæ, vt impleret omnia *τὰ ἄνω* est ἡ *ἀσcesionis* Christi, vt corpus humanum cœlis inferret ad dextram Patris, ex quo expectamus eundem iudicem. Sic Petrus Actor. cap. 3. vers. 21. dicit Christum quidem debuisse cælum accipere, vsque ad tempora restitutionis omnium. Nec inde efficitur Christi corpus iam omnia implere, quia secundum aliud Christus omnia implet, scilicet spiritu suo & diuinitate. Potest tamen hic etiam esse sensus, vt impleret omnia, scilicet oracula prophetica, quæ de ascensione & effusione donorum prædicta fuerunt. Hac phrasi

vitur Ioan. cap. 19. ver. 24. & alibi alii Euangelistæ. Itaque sensus erit, Christum oportuit etiam ascendere gloriosè ad cœlos, & mittere suis dona cœlitus, vt impleret omnia oracula de se prædicta.

II Dedit alios.

Cœpit disserere de consensu, & concordia alenda in Ecclesia, ideo omnia ferè vnitate copulauit. Hinc occurrit diuersitati donorum Dei. Illam iam enumerat, ac mox à fine ostendit, illam diuersitatem quoque ad consensum spectare. Locum de charismatibus suprà exposuimus ad Rom. 12. & 1. Corinth. 12. & eiusdem 14. Ideo hîc minus immorabimur. *Dedit alios Apostolos.* Initio de causa efficiente, hoc est, de authore donorum nos admonet, ipse dedit scilicet Deus per Filium suum Iesum Christum, de quo prius ver. 8.

Deinde ordinè refert præcipua dona doctrinæ. Primò, *dedit Apostolos*: Apostolus à mittendo nomen habet, quia legatione fungitur nomine Dei ad mortaliū genus. Ideo est persona immediatè vocata, ad docendam Euangelium vbique gentium, habens etiam testimonium Spiritus sancti, quod non erret. Ideo tanta fiducia huic Apostolicæ doctrinæ innittimur, non minus quàm olim Propheticæ, quia scimus à Spiritu sancto impulsos illa & docuisse & scripsisse. Deinde, *alios prophetas.*

phetas. Prophetæ Apostolis inferiores videntur, vel illo quòd non passim oberrarent docendo, sed per certa interualla haberent aliquas reuelationes vel ad politica vel religionis causam pertinentia. Tales in Actis Agabus capite vndecimo, & vigesimo primo. Item filiæ quædam Philippi. Ideo suprà capite 3. vers. 5. eosdem Apostolis subiecit. De prophetia, vide Rom. capite duodecimo versu 6. & 1. Corinth. cap. 14. vers. 3. vbi cum linguis peregrinis confert.

III. *Euangelistas*. Isti Apostolorum erant sectatores & interdù in certa Ecclesia subsistebant, docentes & defendentes Apostolorum doctrinam. Ideo sæpè pro ipso ministro verbì accipit, vt 2. Timot. 4. Opus fac Euangelistæ, hoc est diligenter & vigilanter doce. Talis fuit etiam Philippus in Act. 21. Aliàs scriptorẽ huius doctrinæ significat. Tales solùm quatuor sunt recepti Euangelistæ.

IIII. *Pastores*, sunt qui hodie ministri vulgò dicuntur, & olim etiam Episcopi. Gregem docebant & litigantes quoque dirimebāt vnà cum senioribus.

V. *Doctores*, scilicet qui in cœtibus scholasticis docerent initiandos, quos postea catechistas vocarunt, quia catechumenis præfessent. Vide locum de catechesi.

12 *Ad coagmentationem.*

Diuerſitatem oſtendit donorum, nūc conſenſum indicat, idque à fine institutionis, q. d. Deus quidem diuerſa inſtituit, ſed in hac diuerſitate reſpexit communem finem ſcilicet vtilitatem Eccleſiæ & ædificationem, ergo illa diuerſitas donorum non diſſenſionem, ſed conſenſum potius alere debet. Tria autem commata eſſent ad eundem finem declarandum. Primò *καταρτισμός ἐργῶν*, id eſt, ſanctorum reſtauratio dicitur proſectus in melius. Metaphora à luxatis membris deducta eſt, qua doceimur officia Eccleſiaſtica, ſingulos quaſi ſuo reponere loco, vti membra mota ſuis ſedibus reſtituuntur. Luxatio facta eſt per peccatum primi hominis, hinc variis modis omnes aberrauimus. Deus verò nos reſtiturus varietatem donorum Eccleſiæ dedit, vt ſinguli ſua haberent media, per quæ ad poenitentiam vocarentur. Deinde ſubeſt etiam illa doctrina, quòd miniſtris danda ſit opera vt hæc dona, probè locent, non ſolùm in docendis auditoribus, ſed etiam ne perturbant vocationes, ſed ſinguli diligenter in ſua ſtatione perdurent, ne potius luxent quàm luxata curent.

Alterum comma eſt, *In opus miniſterij*. *ἐργον* dicitur dum ſumus in actione, dum officium re ipſa præſtamus. Itaque dona illa non ſunt theorica, ſed practica. Et meminermus tum demum rectè fungi officio cùm ſumus

mus ἐν τῷ ἔργῳ διακονίας. Διακονία genus est omnium functionum in Ecclesia. ἔργον illarū actio propria secundum quam differunt, sine consentiunt.

Tertium est, *In ædificationem corporis Christi*. Hic ultimus est finis donorum in hac vita, certa nimirum & euident Ecclesiæ utilitas, quam nisi obtineamus, præstabat nos in coetu auditorum manere, & aliis docendi munus relinquere. Porro corpus hoc prius vnum dixit, itaque vniti illius corporis consensus curandus est per dona illa, non dissensio.

13 *Donec euadamus.*

Dixit de fine, iam de duratione etiam admonet, quasi dicat hæc diuersitas non semper durabit, sed ad conditionem huius vitæ est instituta, quæ cum mundo hoc aliquando terminanda cum sit, diuersitas etiam donorum finietur. Vnitatem fidei accipio, plenum illū consensum totius Ecclesiæ, post iudicium nouissimum, quando reuera vnum erit ouile & vnus pastor. Ideoque vna solū fides, etiam in externis moribus sanctorum, cum iam infinitis modis discrepemus, quò facit verbum κατατήσωμεν, quo indicat vniuersalem sanctorum restitutionem, & occursum, quando rapiuntur obuiam iudici filio Dei. Idem est ἐνότης τῆς ὁμολογίας, id est, vnitas

agnitionis filii Dei. Significat enim tum demum plenam nos habituros filii Dei cognitionem, quia coram de facie cognoscemus omnia, quæ hîc vix per ænigma & vmbra, aut in speculo, vt Apostolus ait, contemplamur. Itaque quod ait, *in vniuersum perfectum*, eodem sensu accipio, quia tum deponemus infantiles istos sensus quibus hîc laboramus. Et reuera *τελειότης* tum demum obtinebitur. In hac imbecillitate perpetua laboramus imperfectione, in qua tamen sunt gradus, in quibus qui plurimum promouent, perfecti dicuntur, vt qui omnibus posthabitis soli Deo se totum mancipat, adeo vt pro veritate non dubitet vitam deferere. Sic Christus dixit suis, Estote igitur perfecti, quemadmodum pater vester in cœlis perfectus est. Attamen reuera nulla est hîc perfectio, illic eam planè consequemur: suavis autem est metaphora viri perfecti, quasi dicat, hîc perpetuò sumus pueri, totaque hæc vita infantia est, respectu illius beatæ vitæ. Simili phrasi vtitur 1. Corinth. capite decimotertio vers. vndecimo. Dum puer eram, vt puer loquebar, vt puer sentiebam, at iam factus vir aboleui ista puerilia. Itaque multò rectius tum abolebuntur illa puerilia in quibus iam semper hæremus. Hæc mihi simplicissima & verissima videtur sententia, singuli tamen suo abundant iudicio. Porro, quod addit, *In*

men-

mensuram ætatis plenitudinis Christi, hoc idem describit. Significat enim planè perfectos, & omnibus numeris absolutos ad vitam æternam resurrecturos, idque ostendit exemplo Christi, ad cuius perfectionem nos quoque reformabimur. Manebit ipse quidem in summo gradu maiestatis diuinæ, nostra verò corpora ad illius corporis formam perfecta reddentur.

Non ignoro quàm varia hîc sunt interpretum iudicia, quæ piget referre. Vide Augustinũ de Ciuitate Dei lib. 22. cap. 15. vbi præcise ad ætatem Christi refert, quod nimirum eadem ætate, hoc est, in ipso flore resurrectionis sint corpora nostra, qualis est in homine flos circa annum ætatis 33.

14 *Ne simus amplius pueri.*

Sunt ista vera quædam illatio fluens ex prioribus, quasi dicat, Itaque par est ne simus amplius pueri vtsilicet hætenus fuimus, mōx que subiicit suaues metaphoras, quibus priorem vitæ conditionem describit, quæ fuit ante conuersionem. Ostendit autem summa inconstantia laborasse nos prius, hoc enim est *κλυδαυγίζεσθαι*, ferri instar arundinis ad quemuis venti flatum & *δειφίρεσθαι*, vt folia, lana, & similes res leues. *Α'νεμος δισσακαλίας*, est spiritus erroris, qui operatur efficaciter in filiis incredulitatis, à quo vitio

procul debent abesse renati homines. Reliqua postea formalia sunt, mores enim & ingenia inconstantium describunt. *Κυβεία* fraus est in alea, in qua collusores miris utuntur technis ac strophis ad fallendum collusorem. Sic *παρρησία* fraudes mercatorum exprimit, qui & ipsi in emendo & vendendo non abstinent à fraudibus. *Μεθοδεία* peruersa est via, ideo erroris propriè est, quod hîc etiam adiecit infra capite 6.

15 *Veritatem autem.*

Ab inconstantia professionis deterruit, nunc ad contrarium inuitat, hoc est, veritatis & candoris studium. Additum est nouum argumentum, quia sic crescemus solum in caput nostrum Christum, hoc est, illi copulabimur, quasi dicat, Sola veritatis constans professio nos Christo vnit, igitur huic soli inuigilandum intermissis aliis fraudibus.

16 *Ex quo omne corpus.*

Fecit mentionem capitis, nunc correlatiuè ostendit quomodo huic capiti coniungamur. Et *πᾶν σῶμα* accipimus totam Ecclesiam militantem, cuius altera pars iam in cælis triumphans est.

Hoc igitur corpus, hoc est, Ecclesia militans coagmentatur & conglutinatur per omnes commissuras, hoc est, indiuiduorum accessione,

sione, quæ singula sua habent dona, per quæ vocentur, ad Ecclesiæ vnionem. Sunt autem illa μέτρα Geometrica, hoc est, imparia, quia hic vnum, alter duo, alius tria accepit talenta, singulis tamen danda opera, vt ad salutem his vtatur. Obseruandus hîc diligenter geminus donorum finis. Prior ad totam Ecclesiam refertur quam debemus accessione nostra augere & ornare, quod est, αὐξήσιν τῆς ἐκκλησίας ποιέειν.

Alter finis ad nos refertur, vt nos ipsos ædificemus, hoc est, ne aliis tantum soneamus, sed ad nos conuertamus nostram institutionem, in quo hodie frequenter peccamus. Aliis enim concionamur, nobis minime, vt Mercuriales statux aliis viam monstrant, quam ipsæ nunquam ingrediuntur. Vt campana auditores conuocat ad audiendum verbum Dei, ipsa nunquam auditura. Caueamus nos ne talia simus organa, quæ solum aliis, sibi autem nunquam serio profint.

17 *Hoc igitur dico & testor.*

II Locus huius capituli, in quo de tota vita Christiani hominis agit. Ideo à specie ad genus transfert orationem, quasi dicat, non solum concordix debent esse studiosi homines renati, sed de omni sua vita emendanda ac moribus corrigendis diligenter cogitare de-

bent. Ad propositionem pertinent illa verba, *μηκέτι ὑμεῖς περιπατεῖν, καθὼς καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη περιπατεῖ*. Sensus est, non debetis more nōdum renatorum, sed iam renatorum imprimis ad exemplum Christi vitam accommodare. *Περιπατεῖν* de tota externa conuersatione dicitur. Sic ad Colossenses capite tertio versu septimo dicitur. In quibus olim ambulabatis, quum viueritis in eis. Et Romanorum capite octauo dicitur secundū carnem ambulare, cui opposita est ambulatio secundum Spiritum, ibidem. Et ad Galatas capite quinto versu decimo sexto. Dico autem Spiritu ambulate, & concupiscentiam carnis nolite perficere. Itaque ambulare vt Gentes, est viuere more nondum renati hominis. Et quia Ephesii ex gentibus erant conuersi rectè illos prioris vitæ admonet, cū interim ex Iudæis infiniti quoque sic viuerent. Nam particula *μηκέτι* ostendit eos aliquando sic vixisse, nunc verò assumendos alios mores. Præterea exemplum Gentilium dissimilium exhibet argumentum, quasi dicat, illæ sic, vos autem non ita. Luc. cap. 22. vers. 26. Vos autem non sic. Valet argumentum à dissimili, nondum renati sic viuunt, ergo piis in Christo sic viuendum non est. Deinde obseruetur genus dicendi, *λέγω καὶ μαρτύρομαι*, Dico & testor. Ad Galatas verbo *λέγω ἐκ θετικῶς*, vt capite quarto versu primo, & capite quinto versu.

vers. decimosexto, sed hic κατατακτικῶς ἢ κατηγορικῶς ponitur habens vim obtestationis, & magnæ asseuerationis. Ideo, alterum adiunxit μαρτύρομαι, quasi dicat, *das sag ich vnd bezeuges by der vvarheit*. Sic Dominus Christus in re seria vsus est phrasi, Amen amen dico vobis. Ad Galat. capite quinto versu secunde & tertio, λέγω καὶ μαρτύρομαι in simili significatione posuit, attamen diuissim.

In vanitate mentis suæ. Hactenus proposuit, nunc vitam illam gentilem à qua dehortatur depingit suis natiuis coloribus. Plurimum enim referebat scire qualis esset ille status & conditio vitæ nondum renatorum. Primum illæ viuunt in vanitate suæ mentis, hoc est, suis insomniis & deliriis fruuntur, quasi propria & natiua insania, cū renati rebus nitantur solidis Dei promissionibus, Christi gratia, vitæ innocentia, verisque virtutibus quæ Deo placent in Christo & propter Christum. Diligenter autem notandum accusari ipsam mentem in nondum renatis, quæ cū fons sit consiliorum & actionum vitæ, non possunt non infecta esse omnia, tanquam ex contaminato fonte prodeuntia. Est enim νοῦς τὸ ἡγεμονικόν ἢ τὸ λογιστικόν, quæ pars regere debet τὸ αἶλον, καὶ τὸ μετέχον τῷ λόγῳ. Sed in his quid sani sperabis, cū ipsa ratio gubernatrix corrupta sit? Sed

cuius rei accusatur? Vanitatis, ambulant in vanitate mentis suæ. *Ματαιότης*, significat *σέπαισι* donorum ac bonorum quæ inesse menti debebant, illa absunt, succedunt in illorum locum deliria & idola quædam, speciem repræsentantia, cū nihil tale habeant ut à mente debebat venire singularis Dei & viuifica cognitio, desiderium virtutum, amor Dei & proximi, sed absunt, & regnat in mente odium Dei, ignorantia veritatis, &c. Hæc est illa vanitas mentis in qua omnes nondum renati ambulant. Interim sibi docti & sapientes videntur.

II *Obtenebrati cogitatione.* A fonte descendit iam ad riuulos. *Διάνοια* enim mentis est portio in cogitando & examinando rerum obiectarum pondere posita. Hæc officium suum præstare non potest, quia est obtenebrata, quasi dicat, ex mente vana *διάνοια*. Sequitur cæca. Itaque meræ tenebræ, & caligo perpetua inest cogitationibus nondum renatorum.

III *Alieni à vita Dei.* hoc est, recta viuendi ratione ideo damnantur etiam ciuilitè iusti & boni, quia extra Christum adhuc sunt, ut Aristides, Cato, Socrates. Nam moralis philosophia tum demum integra est, si Christi accesserit agnitio, is enim est via, vita, & veritas. Deinde vita Dei hîc accipi potest de æterna, à qua reuera sunt abalienati, ut
suprà

suprà dixit capite 2. ver. 12. eos in hoc mundo
fuisse sine Deo, & alienos à Rep. Israelis.

4 *Versantur in ignorantia naturali.*

Hoc est, de Deo nihil integrū habent quod
sequantur constanter. Sic Plato fatetur se in
maximis quæstionibus de Deo & mundo flu-
ctuare. Et Cicero se quidem probabilia mul-
ta habere, certa autem quæ tutò sequatur ad-
modum pauca. Hæc est illa naturalis ignoran-
tia de vero & vnico Deo, de vita æterna con-
sequenda, & vsu bonorum operum, de dile-
ctione proximi & similibus, qua laborāt non-
dum renati.

V *Πόρωσις τῆ καρδίας*, durities cordis: signi-
ficat *πόρωσις* callū, qui sensum adimere solet,
vt quibus ex continuis laboribus manus oc-
calluerunt, illi non facilè mollia sentiunt. Sic
transfertur ad cor, quod durum dicitur, quia
ex cæcitate innata non intelligit meliora, nec
admittit sana consilia. Eò quum est ventum,
deploratum de salute hominis videtur, vt ap-
paret in Pharaone, Iudæis, quibus durities cor-
dis obstitit quò minus sanarentur.

VI *Dedoluerunt*, hoc est, frontem per-
fricauerunt, & callum obdlexerunt ita, vt cum
voluptate & gaudio in omnibus sceleribus
vuiant, quod est desperantium, *se haben ver-
ruocht*. Hinc alia mala sequuntur, vt sine ru-
bore quiduis loquantur, & perpetrent.

VII *Tradiderunt se ipsos lasciniæ.*

Ἀσέλγεια est proteruita, impudentia, libido quiduis perpetrandi. *Selgæ* dicebantur continenter & modestè viuere, hinc *ἀσέλγειν* dicuntur, qui alieni essent ab illius Reipubl. moribus. Quamquam *Suidæ* collectanea cōtrarium habeant, vult enim is, & non esse priuans, sed potius intendēs significationem, quasi *Selgorum* Respubl. deploratissima fuerit, vt *ἀσέλγειν* dicantur qui nequiter & flagitiosè viuunt.

VIII In operationem impuritatis cuius.

Hoc est, nihil tam fœdum dictu est, quod non ausint reipsa committere. Impuritas hîc de vita externa intelligatur, vt sint ebrii, scortatores, homicidæ, vrsurarii. Deinde etiam de sermone, impura illorum sunt colloquia. Denique de cogitationibus, impia alunt de Deo, aliisque rebus.

IX In auaritia.

Aliàs *πλεονεξία* studium est pecuniæ, Latini propriè est auaritia, sed hîc auiditas est, qua certatim impii seipsos in sceleribus nituntur vincere, vt videmus certare inter se vinosos, scortatores, honoris auidos. His demum sceleribus proponuntur sua præmia, & in his quæritur triumphus. Qualia præmia potatoribus constituit Alexander Magnus, Nero cinædis, & nouarum voluptatum inuentoribus.

20 *Vos autem non sic.*

A contrario nunc agit de professione Christiana, qualem in Christi schola pii discunt, non secum afferunt à natura. Sensus est, vos aliam viuendi rationem in Christo didicistis. Christum discere, est illius doctrinā & viuendi rationem discere. Non oportet alienam à professione vitæ rationem sequi, sed illa est aliena, ergo sequenda non est.

21 *Siquidem illum audiuiſtis.*

Urget Ephesios in dubium ponendo an verè Christiani sint, quam notam non possunt euitare, nisi diligenter caueāt istos mores nondum renatorū, & omnibus modis Christi regulam in vita communi expresſerint, Christo audiuisse eos dixit, quum certum sit Ephesios non Christum, sed Paulum audiuisse. Itaque ministerio suo dignitatem cōciliat. Qui enim vos audit, inquit Christus, me audit, Luc. 10. Sed illa regula nō ampliùs valet, quàm si Christi verbū proposuerint, quod aliud proponāt: non ampliùs Christum audit, qui malum audit doctorem. Meminerint igitur vt maneāt serui Christi & dispensatores mysteriorum Dei. Explicat tamē Apostolus se hīc, cū addit & in illo instituti fuistis, hoc est, si rectè de Christianismo estis edocti, vtique intelligetis longè alios mores requiri in renatis.

Vt est veritas in Iesu.

Malim hæc verba cum sequentibus connectere, vt sit tale argumētum, quemadmodum est veritas in Iesu Christo, sic oportet vos serio deponere veterem hominem.

22 *Deponere iuxta priorem conuersationem.*

Iam noui hominis, nouos describit mores, vt superior forma viuendi habeat antithesin. *ἡ πορεία ἀναστροφῆς* est vitæ ratio quam ante conuersionem sequuntur homines mundani. Nas-
citur illa regula à natura, & formatur ingenio rationis, ideo dicitur vetus homo, quia tales nascimur omnes natura à primo Adamo corrupti & filii iræ ex corruptis. *θερὸς ἄνθρωπος* autem dicitur, vel dignus abolitione, vel quia regnum Dei hæreditare non potest, vel quia indies à renatis mortificatur & aboletur, ne regnet in ipsis peccatū. De veteri homine vide Rom. 6. v. 6. & locos nostros.

23 *Renouari.* Modum indicat deponendi veterem hominem, scilicet si renouentur indies magis ac magis in vera Dei agnitione, & bonis moribus, 2. Cor. 4. v. 16. Si exterior noster homo corrumpitur, tamen interior renouatur de die in diem. Et fortasse hoc ipsum est quod dixit 2. Cor. 3. versu 18. nos transformari *ὡς τὸ δόξας εἰς δόξαν*, hoc est, indies reddi meliores & cautiores.

24 *Et*

24 *Et induere.*

Veteri homini iam manifestè opponit nouum. Dicitur nouus, quia donum est. Nostri enim respectu nouus est & dicitur, quia in nostros sensus prius non peruenit, & in natura nostra nō est natus, sed de nouo accessit Christi beneficio.

II Secundum Deum est formatus, hoc est, ad illius imaginem & voluntatem factus noua creatura. *su. 2. v. 10.* nos dicit cōditos in Christo Iesu ad bona opera. Et *Galat. 6. versu 16.* In Christo nihil valere nisi nouam creaturam. & *2. Cor. 5. ver. 17.* Noua creatura in Christo, ecce vetera abierunt, noua facta sunt omnia.

25 *Quapropter deponentes.*

III Locus iterum specialis contra mendacium pro veritatis studio. Noua etiam specialis hīc statuatur propositio, Homines renati candidè & ingenuè cum aliis agere debent sine fūco & mendacio, hoc dixit deponere mendacium, hoc est, hypocrisin & fūcum, quo homines callidi vtuntur ad fallēdum. Veritas huic opposita est, hoc est, candor & sinceritas. Vniuersale autem est præceptum omnes ligans vt superiora, ideo ait *ἐνάσθε*. Non igitur mercatores tuetur sua negotiatio, non milites professio, non principes & magistratus dignitas, non Episcopos titulus: summa omnes debent candidè agere.

Kατασκευὴ est, quia sumus inter nos membra. Prius de corpore dixit cuius essemus membra, eique caput vnum Christum præfecit, nunc igitur commodè argumentatur ab officio membrorum, quæ candorem imprimis amant. Sic manus cum pede, pes cum oculo, oculus cum ore, lingua cum manibus, &c. summa ingenuitate & candore agit sine omni fraude, sine mendacio: tanta igitur simplicitate & fide inter se & cum aliis renati homines agere debent.

26 *Irascimini & nolite peccare.*

Quartus locus de frenanda ira. De Ira vide locos. Hic obseruetur propositio, scilicet in ira diligenter cauendum est peccatum & continuatio. Itaque ira per se non damnatur, cuius exempla habes in Elia, Baptista, Domino Christo, & cille est zelus pro gloria Domini & ipsa veritate. Locus facit contra Stoicorum *ἀπάθειαν*, qui solebant omnes simpliciter affectus damnare. Contra, scriptura modos ostendit, quibus ira, amor, cōmiseratio, &c. affectus laudabiles esse possint. Deinde peccatur in ira variis modis, dum leui de causa irascimur, quando non oportet, quibus nō oportet, quantum nō oportet. Peccato irasci oportet, idque in nobis ipsis grauiter vindicare. Continuatio autē ideo damnatur, quia dilectioni imprimis repugnat, quæ faciliè ignoscit. Deinde quod causa sit indurationis, hoc est, irā efficit pertinacem,

nacē. Vult autē nos placabiles, & ad reconcilia-
tionē faciles Apostolus, ideo ante solis occasū
etiam meditari reconciliationē. vid. Ps. 4. v. 4.

27 *Neque detis locum diabolo.*

Dare locum diabolo est affectibus indul-
gere, eisque cedere. Hoc sensu rectē superio-
ribus connectitur. In ira est vitanda continua-
tio, quia diabolus eius author est. Sed doctrina
contra omnia vitia eodem sensu elici potest:
Diabolo non est dandus locus, ergo nullis e-
tiam vitiis tanquam diaboli operibus est in-
dulgendum. Est etiam hic sensus, Ne detis lo-
cum diabolo, hoc est, criminatori. q. d. delatori
ne facile credideritis vt dici solet. Sufurrone-
m eiice foras. Hoc enim genus hominum impri-
mis iræ & contentionum seminaria ponit.
Vis igitur animo esse pacatus, & irascendo mi-
nimè peccare, caueas delatores.

28 *Qui furabatur non amplius.*

Quintus locus contra furtum, ac de hone-
sta viuendi ratione. Furti nomine intelligit
omnem iniquam rationem comparandi vi-
ctum & amictum, quale est primò furtum
clàm factum in res alienas. Deinde peccant
hîc grassatores, qui alios spoliant vi, vestes
detrahunt, parietes perfodiunt. Demum
ipsi latrones, qui cum pecunia vitam adi-
munt. Omnis talis iniusta viuendi ratio pro-
hibetur furti nomine. Contrà verò honesta

est ratio comparandi victum & amictum, *labore manibus*, hoc est, occupationibus honestis victum quærere, qualis est agricultura, pastoria vita, artes manüarias exercere, literis incubere, ingenium exercere, alios docendo, instituendo iuventutē, &c. Huc facit Domini mandatum, In sudore vultus tui vesceris pane tuo. In præsentia Apostolus addit argumentum à fine quem debemus respicere, vt scilicet possimus potius aliis dare, quàm illis adimere, quasi dicat, Dominus honestis laboribus ita benedicit, vt non solum te honestè alas, sed habeas quod des indigenti, ergo huc imprimis est incumbendum. Turpe est adimere, beatum autē dare, ideo laborandum est manibus. Huc pertinet quod dixit Salomon, Beatius est dare, quàm accipere.

29 *Omnis sermo spurcus.*

Sextus locus de orationis castimonia. Spurcus dicitur sermo impudicus, lasciuus, quales sunt amatorix narrationes. Huiusmodi praua colloquia decet pios diligenter cauere. Peccant in hoc præceptum sæpe parentes qui audientibus liberis, suos narrant amores, conatus quiduis perpetrandi. Sic peccant hîc ministri, dum in suggestum odium afferunt, affectus suos produnt, iram, inuidiam, arrogantiam, & similia mala. Vitanda igitur talia sunt. Contrà ostendit Apostolus qualis debeat sermo piorū esse, pudicus nimirum, & ad ædificationem faciens,

faciens, Si enim omnia ad ædificationem fieri debent, utique sermo imprimis, qui δι' ἡμῶν est animi nostri. Facit autem ad ædificationē, si pios non lædat, castas aures non offendant, sed in officio confirmet, pietatē alat, quod est gratiam dare auditoribus, h. e. vtilem esse ad consequendam gratiam Dei, vel si sit gratiosus piis auditoribus, quibus nihil placere potest nisi pium & castum.

30 *Et ne tristitia.*

Superioribus illa connecto ut sit argumentum dehortatoriū ab effectis. Spurius sermo lædit Spiritum sanctum, ergo cauendus est. Suprà dixit illū in nobis habitare, & corpora nostra illius esse templa. Rectē igitur hīc argumētatur, non oportere Dominum inhabitatē corpora nostra offendere. Nam offensus emigrat succeditque improbus possessor. Itaque præstat tacere, nisi vtilia & pudica loqui velimus, quod Græci eleganter dixerunt ἡ σιγῇ, ἡ λέγειν τὰ καλὰ δέει.

31 *Omni amarulentia.*

Haecenus species aliquas recēsuit, nūc vno quasi fasce omnia dānat vitia in coetibus piorum. Rectē tales clausulæ vniuersales specierū enumerationē cōcludunt. Πικρία genus est, & altius radices egit, ira quæ dā inueterata byrterkeit. Θυμὸς, subitaneus est motus, furor brevis, qualis apud Latinos est excādescētia. Οργή

H

commotio animi & sanguinis circa cor effervescentia. Dictio media est, bona enim & mala esse potest iræ causa. κραυγή effectus est iratorum cum contentio in rixas erumpit, longius procedit à recto βλασφημία, nam hæc in calumnias & conuitia digreditur. His additur ut genus omnis κακία, quam sic accipio pro quouis peccato, quod ab iratis committi potest. Alii versutiam intelligunt, hoc est, speciem certam peccati, clàm lædentem proximum.

32 *Sitis autem alij in alios.*

Opponit vitiis virtutes laudabiles, quas in sanctis requirit Spiritus sanctus. Primum debet esse χρηστοί, hoc est, commodi & utiles proximo, faciles ad gratificandum, humani. Ei opponitur φαῦλος, κακός, malitiosus. 2. εὐσπλαγχνοί, misericordes, hoc est, ad condonandum faciles, remittere libenter offensas. 3. χαριζόμενοι, gratificantes nobis mutuò, hoc est, ignoscentes. Explicat enim superiores dictiones. Summa est, pios debere fratribus libenter ignoscere & facile. Addit argumentum ab exemplo Dei, qui omnibus ignovit in Christo, ergo nos illius exēplo idem facere debemus, eo que magis quod inter nos mutua sit remissio. Nemo enim tam piè viuit, quin aliquando alios offendat, ideo ei sit opus alterius εὐσπλαγχνίᾳ. Ideo dixit Apostolus, χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, quasi dicat, nullus est quin opus habeat interdum proximi remissione. At in Dei exemplo

emplo nihil tale. Nos omnes illum offendimus, contrà Deus nos nullo pacto. Ideo quum illius opus habeamus recôciliatione, Deus tamen nostra non indigebat.

CAPVT V.

PERGIT in doctrina de moribus renati hominis ac ad varias virtutes nos exhortatur, contrà à vitiis omnibus modis reuocans. Estque diuisum caput ferè in duas partes, quarum prior est ethica ad omnes omnium ætatum homines pertinens. Posterior verò est œconomica, in qua de vita coniugali differit, quid nimirū vxor marito & maritus vxori debeat, quam rem illustri exemplo Christi sponsi & Ecclesiæ sponsæ illustrat.

Propositio generalis manet, scil. pios omni virtutum genere professionē ornare debere, & ab omni crimine quàm longissimè abesse.

1 *Estote igitur imitatores Dei.*

Primus locus de facilitate ignoscendi ad quam virtutem ad finem prioris capitis cohortatus est, exemplo Dei quem locum iam cōcludit, sed nouo quodam adhibito argumento à natura filiorum. Filiū libenter imitantur

domesticas parentum virtutes, vos estis filii Dei, igitur facilitatem ignoscendi in Deo patre libenter imitari debetis. Maior vera est in filiis genuinis, in quibus virtus locum habet, ut testantur exempla Decii, Scipionis, Thefei & similiū. Minor vera est ex Apostolo. Itaque nisi degeneres esse velimus, Dei naturā in hoc imitari debemus. Locus est de imitatione, de quo alibi diximus. Refertur is ad duo capita, quid imitemur & quomodo. Prius dicitur archetypus, ad quem actio nostra in imitatione referri debet, ut hīc Deū imitandū proponit. 1. Cor. 4. Scipsum Apostolus proposuit imitandum. Thessalonicenses etiam dixit se imitatos. 1. Thef. 1. v. 6. & cap. 2. Ecclesias per Iudæam, sed addit in afflictionibus multis, cū eadē passi sint à cōtribulibus, quæ Iudæi à suis Iudæis. 1. Cor. 11. Sui iubet esse imitatores ut ipse Christi, quo restringit imitationē ad certū modū, imitādos scilicet ministros & alios sanctos quatenus ipsi Christū imitantur. Id si seruaretur non tāta regnaret *κακογνωσία* hodie inter Christianos, qui sanctorum potius vestitum, mores imitātur, quā veras virtutes. Alii miracula conantur exprimere, ut ieiunare 40. diebus, quæ naturæ nostræ impossibilia sunt, nō secus quā ambulare super mare, excitare mortuos, &c. Scriptura quoties de imitatione loquitur in Deo, Christo Dei filio, sanctis certas proponit virtutes ethicas quas exprimere iubet, ut hīc

hîc condonandi facilitatem, alibi constantiam sub cruce, confessionem veritatis, beneficentiam in pauperes, & similes virtutes. Quod addit vt filii, differentiam notat veræ imitationis. Nam boni filii non facîle imitabuntur vitia parentum, aut suis viribus maiora. Sic Dei filii diligenter obseruabunt, quid in Deo patre ipsis imitabile sit.

2. *Et ambulate in dilectione.*

Secundus locus de mutua charitate, ad quâ priori capite quoque cohortatus est, & aliàs sapé.

Propositio specialis. Dilectio exêplo Christi studiosè est exercenda. In qua sententia duo sunt. Prius quòd sit exercenda, hoc est, facto declaranda, quod dixit verbo *ἀγαπᾶτεν*. Est enim *ἐνεργετικόν*, q. d. non satis est verbis profiteri dilectionem, sed re ipsa declaranda est beneficentia, eleemosynis consilio, re, opera, omnique modo, quo proximus iuuari potest. Deinde quod exemplo Christi id debeamus præstare. Exemplum sanè illius notissimum est, & hîc declaratur ab effectis. *Dedit se pro nobis oblationem & victimam Deo.* h. e. pro nobis est mortuus. Elegans mortis est descriptio. Alludit autem ad ritum veteris Testamenti, in quo oblationes & hostiæ frequentes offerebantur pro populi peccatis, placebantq. Deo propter futuram filii Dei hostiam, quam

adumbrabāt *προσφορά* à *προσφέρειν*, vt Latinis oblatio ab offerendo genus est, cui species est addita *θύσια*, quæ hostiam significat, cuius sanguis effundebatur. Sic filii Dei sanguis expiauit nostra peccata in ara crucis, qua in re summam dilectionem erga nos declarauit. Nam dilectionem maiorē nemo habet, quàm si ponat vitam pro amicis suis, Ioannis 15. illa hostia grata fuit Deo patri. Id dicit *odorem suauitatis*. Nam si Deo grata erat hostia, dicebatur odorari odorem bonæ fragrantiae, sin minus, dicebatur Deus se auertere ab illorum sacrificiis. Filii Dei hostia grata fuit, quia semel oblata expiauit suorum peccata, Hebræorum decimo. Porro non solum exemplo docuit charitatem, sed præcepto ostendit ad nos id pertinere, Ioan. 13. Nouum mandatum do vobis, vt diligatis inuicē. Idem Ioan. 15. v. 12. Ideo Apostolus 1. Thes. 4. dicit ipsos diuinitus edoctos scire diligendos se mutuó. Et 1. Ioan. 3. quod Christus mandarit nobis vt diligamus nos, &c. vide locos.

3 *Scortatio autem & omnis.*

Tertius locus contra vitia quædam. Commemorat autem sex ordine vitia, à quibus nos vult procul abesse. Primum est scortatio quod Græcis nomen habet à *πέρνην*, hoc est, vendo. Venalis enim est pudor & ipsum corpus in tali scelere. Ideo meminimus diligenter grande peccatum esse, quando solutus cum soluta

soluta peccat, quia hîc illis comminaretur, quæ nos à regno Dei excludunt, vide locos.

Alterum est ἀκαθαρσία, impuritas, genus speciei subiungens. Videtur enim ἀκαθαρσία omne peccatum concupiscentiæ continere nomine libidinis.

Tertium est πλεonexία, auaritia, de qua paulò post grauius pronuntiabit. Illa omnia talia sunt, vt ne nominanda sint inter sanctos, Ergo re ipsa & vsu nullum debent locum habere. Quæ enim nomine turpia sunt, hoc est, indigna piis vsu quoque foeda sunt. Deinde sanctos ita decet, hoc est, vt talium scelerum nomina etiam ignorent, ex quo conice quantum absimus à titulo verè electorum, quum non solum notissima sint inter nos illa vitia, sed vsu frequentissima.

Quartum turpitudine, ὕψροτης, hoc est, quicquid officium nostrum dedecet.

Quintum μωρολογία, stultiloquium, quod iudicio pio & ratione caret, fortè quòd suprâ dixit capite quarto versu vigesimo nono, ἄπρὸν λόγον. Idem habetur Colos. 3. v. 8. 24.

Sextum εὐτραπελία, vrbaneitas, quæ à philosophis inter virtutes recēsetur, cōsistens inter βαμολοχίαν excessum, & ἀγχιότητα, rusticitatem. Sed quia difficile est medium seruare vrbaneis, imò multa mentiuntur & fingunt, ideo pro excessu sumitur. Nam peccat hoc vitium

non solum fingendo, sed quia aliis grauioribus vitiis via sternit, vt scortationi, ebrietati, homicidio & aliis, quæ urbanitate sua cõficiunt faceti isti *εὐπράπελοι*. Ideo rectè diciturà Chrysostomo, *λόγοι τῶν πραγμάτων ὁδοί*. Sermones aditus sunt ad res ipsas. Ideo Christus agrestes præfert & rudes, qui in defectu peccare videntur, minus enim à medio dissident. Et nos simus viciniore defectui quàm excessui, vt in proportionibus medius numerus vicinior est minori, non maiori, vt 3. 6. 12.

His nouum additur argumentum, *quæ non decent, ἐκ ἀνήκοντα*, hoc est, non decet sanctos omnia scilicet commemorata, & ipsa etiam *εὐπράπελία* indigna est pio viro, ergo vitanda. Contrà in sanctorum cõtibus audiri debet *εὐχαιρία*, hoc est, preces, in quibus semper locum habet *εὐχαιρία*, orandi semper est materia, si reliquis virtutibus non sit locus. Inf. v. 20. idem. & Colof. 3. v. 17.

¶ Nam hoc scitis quòd omnis.

Vniuersalis regula contra commemorata vitia, qua naturam illorum plenius proponit, vt quàm fœda sint omnes sciant. Primùm constringit eos propria notitia & conscientia. Renati norunt peccatorum istorum naturam, igitur debent illa studiosè fugere. Deinde exprimit hanc naturã, quæ est excludere à regno Dei. Argumentum est ab effectis. Quæ tantis bonis

bonis spoliant, diligenter sunt cauenda, sed ista vitia his spoliant, ergo, &c. Quæ autem sint, paucis indicat, scortatio, impuritas, auaritia, & his similia. Nam ista non sunt sola huius naturæ. Obseruandum hîc, quòd auarus dicitur idololatra. Colof. 3. auaritia idololatria eodem sensu, quia nemo potest duobus dominis seruire, Christo teste. Ideo cùm auarus seruiat opibus, quasi idolum habet, & præsidia vitæ in eis collocat neglecto Deo. Denique expende hîc quando dicat in regno Christi & Dei, quasi differentia sint & aliud Christi, aliudque Dei regnum. Sed idem est regnum, tempore differens. In hac vitæ Ecclesia est regnū Christi, quia illius Spiritu, ministerio, sacramentis, disciplina regitur. In futura autem vita dicitur regnum Dei, quia illis ministerio, sacramentis, disciplina, vt à Christo sunt instituta, non erit opus. Et Christus ipse omne regnum tum tribuet Deo patri, vt sit omnia in omnibus, &c. Itaque nihil est quod hîc Trinitati suffugia quærent.

6 *Ne quis vos decipiat.*

Quartus locus contra vanitatem sermonis, specialis admonitio. Sunt enim pii columbinis moribus, & ouino ingenio præditi, hoc est, simplici, ideo deceptioni videntur expositi. Admonet igitur vt caueant vanitatem seductorum. *Κενοὶ λόγοι*, primum ad doctrinam re-

ferri possunt, qualia erant tempore Apostolorum, quod quidam docebant resurrectionem iam esse factam. Alii Christum venturum ad iudicium uiuentibus adhuc Apostolis, contra quod disserit 2. Thessal. 2. Item de quo inquit Christus Marc. 13. Hic est Christus, illic est. Sic vanitas est omnis falsa doctrina in religione. Deinde *κενοὶ λόγοι* dicuntur fabulosi sermones inepti & leues, nugatorii & qui corrumpunt bonos mores, colloquia praua, de quibus hic imprimis admonere videtur, significans castos mores non posse retineri, nisi casti sint & pudici piorum sermones. Ratio additur quæ huc etiam sensum videtur approbare, propter hæc enim venit ira Dei super filios incredulitatis, hoc est, Deus impudicos sermones solet singulariter punire. Nihil perinde Deum offendit, ac impudens oratio, exempla huc referantur ex historiis. Filii incredulitatis dicuntur contumaces & rebelles, qui ad diuinas admonitiones aures occludunt, ut Sodomitæ fecerunt, prior mundus diluuiο perditus, Saul, Iudas & similes, qui omnes nullis admonitionibus corrigi potuerunt. Itaque subsecuta est ira Dei, hoc est, certa poena. Sic Arrius punitus est & alii.

7 *Ne igitur sitis.*

Συμπεράσμα argumento à poenis sumpto, subiectum. Impudicos sermones sequitur
mo-

morum corruptela, hanc contumacia in scribis, hanc excipit Dei ira certis pœnis, ergo impudici sermones diligenter piis sunt cauendi. Eleganter autem dicuntur συμμέτοχοι participes, hoc est, conformes moribus. Nam qui moribus impiorum sese accommodant, hi postea in pœnis quoque sunt participes, quod utrunque hoc verbum significat. Alibi dicitur iugum trahere cum impiis. Nos dicimus *rheilhaft seyn* tam in pœnis quàm peccatis & moribus.

8 *Eratis enim olim tenebræ.*

Quintum locum superiori conclusione ingressus est, de vitæ & morum innocentia conseruanda, ne impiorum exemplo à proposito vocentur pii. Hanc generalem ad virtutes sententiam & dehortationem à contagione morum impiorum, nunc plenius confirmat. Itaque hîc struantur argumenta propositionis, sic enim res erit dilucidior.

Primum argumentum à priori genere vitæ, per antithesin conformatum. Ante conuersionem ad Christi fidem sic viuebatis, ergo iam cōuersis non licet amplius ita viuere, sed iam ut lucis filii innocenter debetis ambulare. Simile argumentum est ad Colossenses cap. 3. Roman. 6. Σκότος opponitur φωτί. Tenebræ sunt prior vita ante conuersionem, ac significat ipsam veritatis ignorantiam, cecitatem innatā, caliginē

I
Apostolo-
rectionem
nturum ad
lis, contra
quo inquit
illic est. Sic
religione.
sermones
mpūt bo-
s hîc im-
as castos
nt & pu-
quæ hîc
pter hæc
dulitatis,
solet fin-
n offen-
ic refe-
dicun-
anas ad-
mitæ fe-
us, Saul,
monitio-
ecura est
us puni-
sumpto,
sequitur
mo-

mentis de Deo rebúsque diuinis, vt Esa. 9. Populus qui sedit in tenebris, & vmbra mortis, lux magna orta est ei, hoc est, ignaris veritas illuxit. Deinde quia híc agitur de morum corruptela, rectè dicuntur tenebræ, ipsa conuersatio praua, mores corrupti, petulantia vitæ, q.d. olim in omni genere scelerum viuebatis, ebrii, adulterii, scortatores, periuri, auari &c. at iam non licet ita. Hinc opera tenebrarû mox vocabit ipsa scelera & vitæ corruptos mores. *¶* noua vita est renatorum, quasi dicat, iam illuminatam habetis mētem veritatis notitia, oportet ergo mores quoque renouatos esse. Nam debent professioni respondere.

9 *Nam fructus spiritus.*

Alterum argumentum ab effectis, Spiritus sancti, qui sunt propriè virtutes. Fructus significat effecta honesta, hoc est, bona opera, vt Ioan. 3. Facite fructus dignos poenitentia. Sic Galat. 5. fructus Spiritus enumerantur, hoc est, virtutum opera. Híc reducit ad tres generales virtutes, quas alibi diffusius persequitur. Sic philosophi ad quatuor cardinales reduxerunt.

10 *Probantes quid sit.*

Tertia ratio à studio piorum, quorum proprium est sese Deo approbare quoad fieri potest, vt filii boni qui in omnibus obseruant pa-

ren-

rentum voluntatem, nec ab illa scienter recedunt. Estque forma per quam corruptelam morum possint faciliè & expeditissimè vitare.

11 *Et non.* Quarta ratio à natura scelerū quæ sunt *ἔργα ἀναπρω*, hoc est, opera sterilia. *Ἀναπρω* hīc dicitur id quod præmio boni destituitur, quod laude & remuneratione caret, sed potius Dei incurrit indignationem & poenas. Alioquin nimium ferax est & fructuosa vitiorum seges, sed euentus tandem docet sterilia esse, quia vitam non quærunt, sed mortem. Quinta in eo est versu, *Sed potius redarguite*, quasi dicat, morum contagio, non solum vitanda est, sed etiam passim ab omnibus traducenda. Non solum impii non sunt imitandi, sed illorum mores taxandi. Itaque peccant ministri moribus corruptis conniuentes. Deinde auditores etiam qui vitia non obiurgant. Amici in amicos etiam dum illorum peccatis indulgent. Apostolus enim vult mores tales ab omnibus reprehendi, & si sapiant utique diligenter reprehensores.

Et Prouerb. 9. dicitur, Argue sapientem & diliget te, sin impii maneant, saltem nos excusabiles erimus coram Domino.

12 *Nam quæ occulte.*

Sexta ratio à foeditate morum in impiis. Tanta est foeditas impiorum, ut castis auribus

11
rt Esa. 9. Po
bra mortis,
is veritas il
morum cor
sa conuer
antia vita,
viuebatis,
uari & cat
rarū mox
os mores.
icat, jam
s notitia,
atos esse.
e.

Spiritus
tus signi
era, vt
ntia. Sic
tur, hoc
res gene
persequi
inales re

rum pro
d fieri po
eruant pa
ren.

explicari non possit, ergo studiosè contagium est vitandum. Quis enim ferat nominari, quæ inter se cinædi patrât, quid adulter, quid scortator, quid bestialis, quid fures, latrones, grassatores, ebrii?

13 *Hæc autem omnia.*

Septima ratio ab euentu. Omnis hæc vita flagitiosissima, tandem detegenda est, & tradenda summa cum ipsorum ignominia & turpitudine, ergo studiosè est cauēda sanctis. Hic mihi sensus placet. Sic 1. Corin. 3. Cuiusque opus quale sit manifestabitur. 1. Cor. 4. Manifestabit consilia cordium. 2. Tim. 3. Insipientia illorum erit manifesta. Eundem sensum his verbis tribuo, nisi quòd hîc additur causa manifestâs, hoc est, lux ipsa veritatis, quæ latebras scelerum olim reteget, in nouissimo scilicet iudicio. Interim multorum flagitia in dies deteguntur, vt quales sint omnibus constet. Ideo τὸ φανερόν accipio actiuè, hoc est, τὸ φανερόν, quod proprium est lucis.

14 *Quapropter dicit.*

Illatio est rationibus subiecta. Ac nititur nouo argumento à pronuntiatu sumpto. Deus in tota scriptura veteris Testamenti exigit emendationem morum in melius, & conuersionem ad filii agnitionē, igitur emendatio hæc studiosè est amplectenda, & contagio fugiēda. Quod

Quod sit illud testimonium ad quod hîc respi-
ciat vix certò dici potest. Alii ex Esa. 60. cap. a-
lii 26. proferunt verba, sed nō satisfaciūt huic
loco. Mihi placet Hieronymi sententia à Spiri-
tu sancto addita esse per Paulum. Mentē enim
& sensum Scripturæ loquentis de pœnitentia
retinuit, & propriè ad Christum applicuit. Sur-
gere à somno & à mortuis dicūtur peccatores,
dū per pœnitentiam corrigunt mores. Ex quo
efficitur peccatum, esse somnum & mortem.
Christum illucescere est, illius accipere agni-
tionem, suosque mores pristinos detestari, gra-
tiā Dei sentire, & vitæ æternæ reddi hæredē.
Hic gustus veritatis est initium æternæ lu-
cis, ad quam pii paulatim transferuntur.

15 *Videte igitur.*

Repetitio propositionis, ἀνεκὸς ambulādū
est piis, hoc est, cautē & circūspectē. Ἀνρίβεια
animi est conatus & diligentia, nec ad dextrā
nec ad sinistram aberrandi à proposito. Hæc
diligentia adhibenda est piis in conseruanda
vitæ innocētia. Additur argumentū, quia hoc
efficit sapientes, aut potius sapientiæ est pro-
pria nota, vt contrarium nota est insipientis ho-
minis. Σοφοὶ accuratè ambulant, ne errent, ne
impingant, & se ludibrio exponant. Cōtrā in-
sipientes passim impingūt & errant. Debēt au-
tem sancti circumspecti esse & prudentes vt
serpentes, ideo ἀνρίβεια in illis relucere debet.

16 *Redimentes occasionem.*

Decimum argumentum, Si gratis non licebat esse probis, pretio hoc erat redimendum etiam, interim Deus infinitas suppeditat occasiones piè viuendi, has non decet negligere, sed studiosè conquirere, & venari, quod imprudentes non faciunt. Contrà prudentes multis occasionibus foeliciter vtuntur ad vitæ honestatem. Additur huic argumento ratio, cur diligenter obseruandæ sint rectè viuendi occasiones. *Quia*, inquit, *dies mali sunt*, hoc est, passim infinita pios circumstant pericula. Ac si forti viro dicas, fortiter esse agendum, quia hostes multi & atroces sint. Sic pio dicit, infinitæ sunt peccandi occasiones, ideo cautè est viuendum ne labaris. Vndecima hinc sumatur ratio à circumstantia tēporis, quod infinitas suppeditat occasiones labendi, ergo cautos esse oportet. Mali dicuntur dies non natura, sed opera Satanæ, suscitantis malas occasiones, alio tempore plures, quàm aliàs.

17 *Propterea ne sitis.*

Noua est illatio, & additur argumentum duodecimum iterum à natura piorum, quorū est propriū sese diuinæ voluntati semper approbare. Noua hīc sunt epitheta opposita. *ἀπὸ πονηρῶν* dicuntur impii & peccatores, qui se suā que omnia perdunt peccando. *οὐκ ὀρθοί* autem fideles, qui occasionibus rectissimè vtuntur,
ad

ad vitam æternam consequendam. Ita prius
opposuit σοφες & ἀσόφεις vers. 15.

18 *Et ne inebriemini.*

Sextus locus huius capituli contra ebrietatem. Videtur locus hic additus, ut corrigat commensationū abusum, qualis apud Corinthios quoque fuit, 1. Cor. 11. idem fortè Ephesii retinebant, & in conuiuio inebriari nō magnum ducebant crimen. Apostolus igitur ostendit qua modestia sit vtendum. Ac vinum non damnat, donum enim Dei est, homini in bonum conditum. Lætificat enim cor hominis, Psal. 104. sed immodicum vsum, addit enim, in quo est luxur, in ebrietate scilicet. Nam vinum medio modo se exhibet bibenti, si moderate vtar bonum est, sin immoderate malum. Itaque luxur ab vteute affertur & inferitur in vinum. Ideo Aristoteles putauit duplo puniendos, qui per ebrietatem peccarent, cū propter vini abusum, tum propter singulare peccatum. Ασατία est helluatio. Rectè sic Græcis dicta, quia perdit corpus, animam & bona fortunæ. Itaq. idē Aristoteles rectè dixit illos pessimos esse, multisque simul vitiis laborare.

19 *Loquentes inter vos mutuò.*

Septimus locus de honestis relaxationibus animi & recreationibus. Videtur locus etiā ad conuiuia pertinere, in quibus veteres hymnos

deorum, & facta heroum recitabant, quæ res variis fabulis fuit confusa & contaminata. Ideo piis præscribit alias cantiones, psalmos, hymnos, odas sacras, de quib. alibi 1. Cor. 4. quædam huius argumenti exposita sunt. Et Iacob. 5. ait, Si quis læto animo est inter vos, psallat. Psalmodia vetus est institutum, & semper in populo Dei floruit, ideo in Ecclesias cantus Ecclesiasticus est admissus, honesto primùm fine, sed variis abusibus mox corruptus. Locus ad musicâ pertinet, de qua vide Tim. Platonis, & Aristot. polit. lib. 3.

20 *Gratias agentes.*

Finis musices, laus & celebratio nominis diuini, simul forma rectè institutæ oratiōis, quæ ad Deum patrem debet dirigì per Filium. Is enim est per quē solum exaudimur, & omnia à patre luminum accipimus. Extra hunc nemo exauditur.

21 *Subiēsti alijs alijs.*

Alter pars præsentis capitis de vita œconomica cōiugatorū hoc est, qualis vxoris erga maritum, & mariti erga vxorē debeat esse conuersatio. Absoluiturque duplici mēbro. Primū enim instituit vxores, postea quoque maritos. Ad hoc quidem versu comprehensa est *πρότασις ἡ πρώτη*, scilicet, pii seruato decore libenter sibi inuicem subiici debent. Sūntque duo hīc consi-

consideranda: primum mandatum, deinde mā
dati forma: seu causa. Mandatum est, *Subiecti
vobis inuicem sitis*. Subiici accipio pro honore
præuenire, vt est Rom. 12. vers. 10. Est enim ve
ra subiectio, qua his quibus honor debetur nos
submittimus, non solum superioribus, sed pa
ribus etiam, & quandoque inferioribus, quæ
dā animi facilitas cuius ad inseruiendū para
ta. Ideo additur *ἀλλήλοις*, quia in superioribus
quoque requiritur, ne scilicet superbia & arro
gantia tumidi, soli videantur sibi sapere, aliōs
que omnes præ se contemnant, sed discant se
etiam aliis submittere. Alterū est forma præ
cepti: *In timore Dei*. Significat enim modū sub
missionis: scilicet eam tum demum piam esse,
si Deum in omnibus respiciamus, hoc est, in
inferioribus dona Dei honoremus. Aut salua
semper pietate, quasi dicat, submissio non ex
cedat modestæ pietatis limites. Nō enim scor
to subiici debet pius vir, non adultero pia ma
trona, sed in timore Dei, hoc est, salua semper
pietate. Sed potest etiā causa impellēs hīc ob
seruari mandati, vt sit sensus, subditus vnus al
teri sit in timore Dei, hoc est, quia Deus hoc
requirit. Sic Ro. 13. Subditos esse oportere do
cet, non solum propter irā, hoc est, metu pœna
rum, sed etiam propter conscientiā. Nā Dei or
dinatio est, vt alii præ sint, alii sub sint, quam
ordinationem qui violant, Dei iram in se pro
uocant, & suas conscientias lædunt.

22 *Vxores propriis maritis.*

Ex generali propositione formam iam specialem. Nam *ἡ ἀποστολή* apud Apostolum hīc diuisa est in tres species, scilicet in *οἰκονομικῶν* coniugatorum, in *πατρικῶν* liberorum erga parentes, & tertio in *δουλικῶν* seruorum erga dominos. Prior hoc capite absoluitur, reliquæ duæ sequenti capite sexto. Propositio hīc statuatur, Vxores omni reuerētia proprios maritos colere debent, & contrā mariti proprias vxores casto amore debent amplecti. Hinc duo officiorum genera nascuntur in matrimonio, prius ad vxorem, posterius ad maritum spectat. Ac quod vxores attinet obseruetur hīc mandatum Apostoli, deinde mandati rationes.

Mādatum est, *Vxores propriis viris subiectæ sint*, hoc est, reuerenter colant. Non requirit amorem qui tamen debet adesse, sed subiectionem, quia hoc illis vitii est, vt etiam hæ, quæ ardentem amare videntur maritos, attamen dominii sint studiosæ. Sic deinceps in maritis non requirit vt dominium sedulò tueantur, sed vt ament vxores, quia in eo videmur plus deficere. Sic prudenter singulis id mandat, in quo plus videntur peccare. Notanter autem addit *ἰδίῳ*, propriis maritis. Non enim concedit illicitam conuersationem scortī & seortatoris, nec approbat subiectionem scorti, quia non est suus proprius maritus cui subii-

subiicitur. Vide supra I. Corinthiorum vers. 11. de decoro mulieris. Coloss. cap. 3. v. 18. vbi similia præcipit. Tit. capite secundo vers. 3. Subiectæ propriis viris. I. Pet. 3. vers. 1. idem habetur præceptum.

Sequitur propositionis confirmatio, quò pertinet quod subiicit, *ut Domino*, mandati ratio est, subiici debent vxores propriis viris, ut Domino, hoc est, Deo sic obediētes erunt, quasi dicat, ordo hic à Deo est institutus, ideo viris propriis auctore Deo debent reuerenter subiici, & in viris ipsi Deo subiiciuntur. Cōtrà quæ maritos cōtemnunt, & imperium illorum detrectāt, ipsi Deo sunt immorigeræ. Cogitent igitur diligenter Deo ipsas subseruire.

Alterā ratio est, à iure & præstātia viri, *quia est caput vxoris*, hoc est, dignitate illam præcedit. Metaphora sumpta à corpore humano, in quo, si singula membra respicias, caput facile singula antecellit, nā in eo sunt omniū sensuū organa, tanquā in arce posita. Sūt enim illic aures, oculi, nares, os, lingua, memoria, ratiocinatio. Itaque caput pro toto corpore vigilat, sapit, videt, audit, loquitur, puidet, memoria valet, iudicat, ratiocinatur. Sic vir in humano genere, & in toto sexu præcellit mulierē. Magna est viri præstātia, quòd dicitur caput. Sed meminere hīc vir, ne sit caput nomine & dignitate tantum, sed virtutibus capitis etiā præstet, ne sit stolidum & insanum caput, ut opus sit

imperio prudentis vxoris cedere, quod sæpe accidit, vt plus sapiat costa quàm caput. Et sæpe prudentiores sunt oues ipsis pastoribus, qui rerum ordo inuersus est, & ad ignominiam ministerii, & virilis dignitatis cedit. Caput igitur reuera sit, hoc est, alat, vestiât, nutriat, tueatur, instituat in pietate, & similia officia sensati capitis præstet. Hanc rationem illustrat exemplo Christi, qui est simili ratione caput Ecclesiæ, hoc est gubernatione, tutela, prouidentia & similibus. Videi. Cor. ii. ver. 3.

Tertia ratio est, *Quia maritus est quoque.* σωτήρ τῆς ἐκκλησίας, hoc est, conseruator rei domesticæ, & salutem dans vxori, ideo debita reuerentia illum debet colere. Interim pertinent ista verba imprimis ad Christi beneficia, quæ Ecclesiæ præstat. Is enim re & nomine propriè est Ecclesiæ σωτήρ, quæ hîc dicitur corpus Christi, & alibi sæpe. Attamen cum mox vxor dicatur caro viri, & ambo corpus vnum, non malè viro post Christum accommodantur, vt sit sensus etiam quem dixi. Vir est σωτήρ, hoc est, saluator, vel conseruator rei domesticæ, & vxoris imprimis, quæ ipsius est caro, hanc alit, vestit, tuetur, instituit in pietate, vt videatur illam omnibus modis saluare, seruare, ideo ipsum colat.

24 Itaque vt Ecclesia sibiecta est Christo.

Illa-

Illatio est post sufficientem confirmationem apposita. Obseruetur subiectionē quam maritis debent vxores, restringi ad exemplum Ecclesiæ, quadam forma correctionis, seu declarationis. Nam vox ἀλλὰ quidem est illatiua, simul tamen præcepti modum aperit. Dicere. n. poterant vxores, quomodo debemus subiectæ esse maritis nostris, cū & ipsæ iudicio valeamus, nihilne licebit mihi meo agere arbitrio? Respōdet Apostolus, nihil refert istud, volo pio amore omnem reuerentiam maritis tribuatis, nō secus quā Ecclesia Christo, quæ sanē nō curiosa est in gubernationem & prouidentia, sed curā omnē Christo relinquit, ipsa simpliciter hīc militat sub cruce, & in vocatione, in vita autē æterna triūphat, gubernationē rerū omniū, soli Deo & redēptori sponso Christo permittens. Sic in matrimonio viuat pia vxor. Cogitent igitur mariti vt præstent id vxoribus quod Christus Ecclesiæ, vt tutò gubernationem solis maritis possint relinquere.

25 *Viri diligite vxores: vestras.*

Altera concio ad maritos spectans. Prior in cœtu vxorum habenda erat, hanc audiant nūc imperiosi mariti. Initio mandatū est cōmens ἀπό ταςιν. Casto amore vnice amplectē. las proprias vxores. Obserua requiri in maritis ἀγαπᾶν, qā in eo deficimus sæpe, alioquin dominiū satis studiosi, præfertim stolidacapita. Est autē ἀγαπᾶν sua solū delectari, adeo vt post Deū

maximum amorem vxori deferat, vt vxor ca-
 sta post Deum, maximum obedientiae studiū
 deferat marito. Deinde hīc etiam addit *αὐτῷ*,
 quia legitimus debet esse amor non adulteri-
 nus. Ratio propositionis est ab exemplo Chri-
 sti sumpta, vt enim vxores ad exemplum Ec-
 clesiae debent respicere, sic mariti ad exem-
 plum Christi, ita minimè peccabitur. Idem
 praecepit ad Coloss. 3. Obserua rationis & exem-
 pli propositi suauem tractationē, initio τὸ ὅτι
 ponit, quòd dilexerit Ecclesiam, ergo non pu-
 deat maritum vxorem suam diligere. Qualis
 autem fuerit Ecclesia, vide Ezech. 16. nimirum
 polluta, foeda, fetēs, attamē dilexit: igitur nō
 quāuis macula in vxore debet esse odii suffi-
 ciēs causa, aut repudii. Deinde amoris maximi
 addit argumentum, quia pro illa mortuus est.
 Mortem circumloquitur, *se ipsum tradidit pro*
ipsa, hoc est, mortuus est sponte, pro redimen-
 da hac sponsa. Maximi amoris est signum pos-
 se pro aliquo mori. Ioan. 15. Maiorem dilectio-
 nem nemo habet quàm si quis animam suam
 tradat pro amicis suis. Hoc argumentū suprā,
 ver. 2. quoque attulit. Tertiò mortis causam fi-
 nalē affert, *vt illam sanctificaret αἰδοῦν*, prius e-
 nī erat impura, polluta peccato originis, & a-
 ctualib. delictis, libidine, idololatria, alijsq. hor-
 rendis vitijs, quorū repurgatio, h. e. remissio, di-
 citur *ἀγαποῦν*, ex peccatore iustū facere, ex irā
 filio, gratiae filiū reddere, ex terreno caelestem
 &

& renatum. Quartò additur modus sanctificationis, καθαρῖσας purgans. Polluta vestis dicitur purgari, mundari, sic remissio peccatorum fit abstersione affectuum, nouos enim dat motus, noua consilia, nouos animos, vt priora non ampliùs placeant. Quintò addit organa tanti beneficii, lauacrum aquæ in verbo, hoc est, per baptismum, qui lauacrum aquæ dicitur in verbo. Loquitur autem de Baptismo vt re constante duabus partibus, elemento & verbo, & ei tribuit vim abluendi peccata, quia administratur ab ipso Christo, qui efficiens causa & agens primarium est. Nec potest non utilis esse Baptismus qui ab ipso Christo administratur. Itaque otiosæ hîc sunt disputationes de nudo elemento Baptismi, ei enim minimè competit remissio peccatorum, aut donatio Spiritus sancti, cùm hîc Christo illa tribuantur agente in & per baptismum. Ideo rectè dicitur ab Augustino quoque, Accedat verbû ad elementum, & fit sacramentum. Sextò etiam addit vltimos fines, quos Dominus respicit in redimenda Ecclesia, vt illam sibi fieret ἐνδοξον, id est, gloriosam, sibi & Ecclesiæ ornameto, hoc est, sine omni peccato, in vita æterna sine macula. αἰῶλος metaphora est à pâno vel vestibus, in quib. ex gutta vini, olei, alteriûsue rei cōtrahitur alius color, quàm sit natiuus. Sic maculæ in facie dicuntur αἰῶλος, hinc ad peccata transfertur, quæ hîc quidem

adhuc inhaerent, in vita autem æterna hic nitor ad plenum restituetur. ῥυτίς etiam metaphoram habet. Alii legunt ῥυτίδα, quæ vox maculam significat, sed ῥυτίς ruga est à verbo ῥύω, quod est ἔλκω, contraho, ætatis declinantis à vigore vitium Græci dicunt, συστροφὴ ἐστὶ τοῦ δέρματος ἐν τῷ προσώπῳ, hoc est, contractio cutis in facie. Hinc in Pluto Aristophanis dicitur de vetula, ἐν ᾧ ἴσ' ἀπορώπων ῥυτίδων ὅσας ἔχει, quot in facie habet rugas? Hic natiuus nitor initia habet in hac vita per regenerationem, post resurrectionem autem plenè conspicietur. Durant enim in hac vita vitia etiam in sanctis.

28 *Ita debent viri diligere.*

Accommodatio est totius argumenti, ad causam præsentem, ut videant mariti qualem ideā amoris casti ob oculos habeant in Christo. Mox addit nouum argumentum, declarās & ipsum modum, ut sua ipsorum corpora, ergo non leuis non contemnendus amor debet esse. Sit hæc altera ratio, cur vxores sint diligendæ, summo post Deum amore à maritis, quia sunt corpus mariti, hoc est, caro, ut mox declaratur ex Genesi.

Tertia ratio est, eodem versu posita: *Qui diligit vxorem suam, seipsum diligit.* hoc est, cōpendiū est proprii amoris in vxore, q.d. vis te ipsum rectè diligere, ostendā tibi compendiosum modum, dilige castè vxorem, sic te rectissime

simè dilexeris.

29 *Nemo enim unquam suam, &c.*

Quartum argumentum à natura ipsa quæ dicat hunc amorem, cui consentit vt rei honestæ, exemplum Christi, alioquin natura non semper bene audit in Sacris literis. Argumentum est tale, Nemo vnquam suam carnem odio habuit, vxor propria est caro, ergo illam odisse pugnat cum ipsa natura. Maior Apostoli est hoc loco, ac dextrè debet intelligi, Nemo vnquam suam ipsius carnem odio habuit, scilicet homo qui rectè de rebus iudicat, qui non prauo est iudicio & corrupto præditus, vt furiosi, insani, qui se ipsos laniant, oderunt carnem suam. Sic desperabundi qui se præcipitant, strangulant, suffocant, &c. Oderunt carnem suam, sed peccant in Dei bonam creaturam. Est enim caro hic res bona, & à Deo bene & sine peccato est condita. Hanc in peccato etiã nõ debet odisse, homo sanæ mentis, sed insani, vt Medea, vt desperabundi oderunt vitio suo. Sic lurcones & ebrii oderunt carnem suam, qui ingurgitando immaturam mortem, & morbos infinitos carni suæ contrahunt. Verum de his omnibus, vt quibus læsa sit ratio, non loquitur hic Apostolus, sed quid homo sanæ mentis agit, secundam naturæ ductum honestum. Nemo vnquã talis odio habuit carnem suam, adeo vt cæci nati se tamè mirificè diligant, sic gibbosus, luscus, claudus, &c. diligit se, nõ pòt odisse

suam carnem, in qua tamen naturæ agnoscit errores. Sic vxor non ob quosvis errores & debilitates vituperanda est. Est tamen caro aliquando odio habenda, quando scilicet significat malitiam carnis & naturæ corruptionē, vt ad Gala. 5. opera carnis enumerātur, & hoc cap. 5. ad Eph. paulò antè de operibus tenebrarum locutus est. Hæc, inquam, caro odio est habenda, & crucifigenda, significans veterem hominem Dei legi repugnantem, sed de carne sic non loquitur hîc, verum vt est res bona à Deo condita. Deinde etiam significat summam coniunctionem, & vñionem, qualis debet esse inter amicissimos. Quo sensu caro sæpe fratres & sanguine coniunctos significat, vt Gen. 29. Laban ad Iacobum ait, Os meū & caro mea es tu. Et capite 37. fratres de Ioseph dicūt, caro nostra est. Et Iud. 9. Abimelech ad Sichimitas ait, de ossē vestro, & de carne vestra sum, hoc est, è vestro sum sanguine, ideo non contemnendus. Vera igitur est maior apud sanæ mentis homines, vt se intimè diligant, non odio habeant, cui addit contrarium affectum. *Sed nutrit & fouet*, scilicet suam carnē, q. d. odium cum ipsa natura pugnat: contra amorem sui, consentaneus est naturæ. Emphaticè aut̃ dixit *ἐκτρέφει*, quasi dicat, molliter & summa cura seipsum alit. Significantius enim est quàm simpliciter *τρέφει*. Sic in altero verbo *θάλπει* cura exprimitur, significat enim more gal.

gallinæ incubare, & calore foetum partui idoneum reddere, quod vrsi faciunt lambendo, gallinæ incubando. Sic claudus summa cura carnem suam curat. Hunc amorem iterum ad Christi exemplum applicat, vt constet hūc naturæ affectum per se non esse culpabilem, sed consentire cum lege diuina. Ideo eidem congruere exemplum Christi. Confutatur hīc Stoicorum dogma, quo omnes affectus simpliciter damnantur. Deinde perfectissimum dilectionis sinceræ exemplum in Domino Christo proponitur.

Minor, quod scilicet vxor legitima sit caro viri, mox probabitur ex Genes. 2. vt etiam à Domino Christo, Matt. 19. 1. Cor. 6. Sed & v. 28. præcedenti, vocauit vxores maritorum propria corpora, sunt igitur propria caro. Itaque efficitur amandas esse lege naturali intimo affectu, in primis cum huic legi congruat Christi exemplum.

30 *Quia membra sumus.*

Ratio est posterioris commatis de Christi dilectione. Cur enim Christus Ecclesiam tanto amore fouet? imprimis quum in hac vita suos habeat n̄uos, sua errata? Respondet Apostolus, *Quia singuli nos fideles sumus membra Ecclesiastici corporis, sed de carne & ossibus eius*, hoc est, humana natura verè participamus cum Christo homine. Ex quo efficitur Christum verè hominem assumplisse, vt verè

noster frater esset. Hæc communicatio autem latè patet. Nam impii hoc cum piis commune habent, vt humanæ naturæ ratione cum Christo homine communicent carne & ossibus. Itaque pii alteram etiam habent peculiarem communicationis & coniunctionis cum Christo rationem. Quòd scilicet ab ipso redempti & renati eodem Spiritu cum Christo reguntur, & ad vitam æternam præparantur.

31 *Propterea relinquet homo.*

Quintum argumentum ab effectis, vel maioris collatione. Amor coniugalis præferendus est præcepto de honorandis parentibus, ergo maximus sit oportet. Vide Gen. 2. ad finem. Matth. 19. vbi diximus de verbo προσκολλημαί.

32 *Mysterium hoc magnum est.*

Per Epiphonema trāsfert vim amoris coniugalis ad Christi & Ecclesiæ coniunctionem. Mysterium rem rationi humanæ inscrutabilem significat, sumpta voce à sacris Gentilium, in quibus arcana non solebant celebrari, nisi digressis nondum initiatis. hinc proverbum, Ante mysteria discedere. Inde sacræ literæ mysteria dicunt, quæ singulari revelatione diuina patefunt. Sic Matth. 13. 2. Thess. 2. Hic mysterium allegoricus sensus & typica adumbratio est, quæ per Adæ & Eux coniugium fuit adumbrata, impleta autem in Christo & Ecclesia. Quàm ineptè hinc probent
coniu-

coniugii sacramentum Papistæ, satis iam ab aliis est declaratum & comprobatum.

33 *Veruntamen & vos singuli.*

Conclusio totius loci de officiis coniugalibus. Subiicitur prioribus per correctionem *παλιν*. q.d. quod de typica adumbratione dixi, non impedit præceptum expressum. Itaque vos reuoco ad ipsum præceptum externum. Verum est mysterium, sed seruentur à vobis interim literæ præceptum, idque adeò firmiter, vt nemo hîc debeat eximi. Generale est omnium cōiugatorum. Primò maritorum, vt vxores tanquam propriam carnem diligant. Deinde vxores reuerenter colât maritos suos. Timor enim hic non seruilis debet esse, sed liberalis, ne verbis contradicant facilè, ne in ipsos insurgant, nèue dominandi in ipsos desiderio ferantur, &c.

CAPVT VI.

PERSEQVITVR reliquas species imperii & economici, patricam scilicet & herilem. Docet enim quid liberi parentibus debeant, & vicissim quæ sint officia parentum erga liberos. Et rectè quidem coniugii præceptis

subiicit liberorum & parentum officia. Sunt enim liberi fructus coniugii. Ac ut ex marito & vxore constituitur domus, sic eadem crescit in familiam per liberos & seruos. Ideo vltima cura seruis impenditur, cum liberi de carne nostra sint. Hinc redit ad generalia praecepta vitae Christianae. Ac instruit nos certa quadam armatura, qua decertandum est contra conatus & tentationes Satanæ, quod certamen orationibus quoque adiuuatur. Ideo ad studium orandi hortatur. Demum epilogum de priuatis rebus subiicit, ac familiari comprecatione Epistolam totam concludit.

Partes igitur sunt quinque: Prima de liberorum ac parentum officio. Altera de seruis & dominis. Tertia de panoplia Christiani hominis. Quarta de studio orandi, imprimis pro viuus in hac vita. Quinta est Epilogus totius Epistolæ.

I Liberi obedite parentibus.

Locus primus est de mutuis liberorum & parentum officiis. Continet autem locus partes duas: prior de liberis, posterior de parentibus agit. Ac quod liberos attinet duo sunt obseruanda in Apostolo *ἀρχαίς & κατὰ κυν*, *ἀρχαίς* est, liberi parentibus quam religiosissimè obedire debent. Id Apostolus dixit, *Liberi obedite parentibus vestris in Domino*. Obedire est omni officiorum genere colere, dicto esse audientem, necessaria subministrare, hone-

honestè de ipsis sentire & loqui, tueri illorum famam. Id totum liberi debent parentibus, quia sunt *ἑωυτοῦ* partus & fructus illorū, vitam, libertatē ab illis accipiunt. *In Domino* ait, hoc est, quatenus pietas id patitur, ne impia iubentibus cedant pii filii. Seu *in domino*, hoc est, in colendis parentibus respiciant ipsum Deum, quia in parentibus ipse Deus colitur. Tum argumenti vim habebit hoc conima, diligendi sunt parentes, quare? quia in his etiam Deus colitur. Hic verus est cultus, quia Deus hunc cultum præcepit. Ideo hīc etiam potest esse, *In domino*, hoc est iubente Domino, quo sensu nititur argumentum auctoritate diuina. Cur enim colendi sunt, quia Christus sic precepit. Secundus tamen sensus mihi magis placet.

Propositionis confirmatio est. *Nam hoc iustum est*, scilicet natura, vt sit sensus, ius naturale hoc dicat, ideo faciendum est. Huc pertinent philosophorum sententiæ de colendis parentibus, quas ex iure naturæ hauserunt.

2 *Honora patrem tuum.*

Altera ratio à pronuntiatis. Profert enim locum scripturæ idem iubentis, Honorare latius patet quàm obedire, sed Apostolus, obedientiam imprimis requirit, quia per hunc declaratur honor, qui nihil aliud est, quàm Virtutis aliquod testimonium ab aliis profectū. Id exhiberent etiam reprobi, qui interim non facile obedirent. Ideo requirit à filiis, id quod

K

gravius est, & in quo plus deficiunt. Vide ad Colossenses 3. versu vigesimo. Matth. 15. Exod. 20. Deut. 5.

Quod est primum præceptum.

Ἐπὶ τούτοις est Apostoli verbis facta. Voluit enim nobis commendare hoc præceptum, & ad eius obseruantiam iuuentutem excitare. *Primum est præceptum*, hoc est, primarium in secunda tabula, aut simpliciter primum secundæ tabulæ. Aut certè primum cui sit addita specialis promissio. Nam quod secundum attinet præceptū primæ tabulæ, habet quidem promissionem misericordiæ diuinæ, sed spectat ad totam legem, hæc verò promissio singulariter huic præcepto inseruit.

3 *Vt bene tibi sit.*

Finita παραθήκη redit ad verba Moſis, ac recitat promissionis verba, in quibus est argumentum, à spe boni consequēdi. Si honoraueris parentes, bene tibi erit, hoc est, eris sanus & fortunatus in hac vita. Igitur colendi sunt vel hoc nomine, vt bene tibi sit, quod de sanitate & successu rerum accipio, ex quo docemur sanitatē corporis & εὐτυχίαν Dei esse dona, quibus ornat piam posteritatem, quæ honorauit parētes. Sic longæuitas benedictio Dei est, quæ ornat pios liberos. Interim si videas impiam sobolem feliciter agere, sanā esse, diu viuere, ne cogites quicquam derogare huic argumento.

Nam

Nam mali etiam ornantur externis his donis, in maiorem sui perniciem, nec agnoscunt illa Dei dona. Pii autem agnoscunt, & his incitantur, vt magis colant parentes.

4 *Et vos parentes.*

Alterum membrum huius loci de parentum officio in liberos. Propositio est, parentes prudenter liberos suos in disciplina retinere debent.

Primum præceptum est, *μὴ παροργίζετε* id est, *ne ad iram prouocetis*. Significat autem irritare ad iram prouocare, exasperare. Vide sup. c. 4. Sol ne occumbat *ὅτι τὸ παροργισμὸς ὑμῶν*. Nam *ὁ* hic vt illic vitium significat, cum non omnis ira sit vitiosa, tamen vitiosum est materiam iræ liberis exhibere. *zu Horn reytzen. Vexieren zannen vnd grannen machen*. Pertinaces enim & reprobi redduntur.

Alterum præceptum: *Sed enutrite illos, ἐκτρέφετε*, hoc est, necessaria prebete, vt alimentum & vestitum. Deinde educationem, *pian* significat. & liberalem institutionem. Summa est, necessariis rebus illis prospiciendum, ac liberaliter & honestè educandos.

Tertium præceptum, est *ἐν κυρία*, hoc est, dante operam, vt non solum necessarius victus & amictus illis non desit, sed etiam vt liberalis & pio homine digna sit institutio. Nā *κυρία* est ipsa castigatio, *zuchtigung*, exempla vitæ proposita, exercitia corpori necessaria.

Quartum est, *educate eos in reuerentia Domini*, hoc est, honestis admonitionibus. Est *reuerentia*, quæ animū ac intellectum ducit, præmiis propositis aut poenis. Sic Christiana institutio pueritiæ habet *reuerentiam*, vt intelligat iuuentus se Deo sic placere, si honestè vixerit, contrà Deo esse abominabiles & odio, si sceleribus se polluant.

Serui obedite.

Secundus locus huius capituli, de officio seruorum erga dominos. *πρότασι* est, serui carnalibus dominis pia simplicitate obedire debent eosque reuerenter amare. Quod addit *κατά φύσιν*, habet quandam seruitutis mitigationem. Quicquid enim est carnale, caducum est, & ob id finietur statim, itaque finem habebit illa seruitus. Deinde & hæc subest consolatio, quod domini illi externi solum ius habent in carnem, non perinde in mentē ac spiritum, q. d. externi tantum sunt domini. qua autem parte es melior, ea es liber, vt inquit 1. Cor. 7. Liber tus domini est seruus. Hinc sequitur propositio- nis quædā explicatio, quæ formā & modū seruitutis exprimit. Vult. n. seruū per omnia si delem & pium instituere, qui etiam malis dominis possit commodè inferuire. Prima igitur est conditio boni serui, *ut cum timore & tremore inferuiat*. Timor reuerentia est seruilis qua heros excipiant & alloquuntur. *Τρόμος* autem metus poenarum, ne delinquant ab-
sen-

sentibus heris. Habebant enim ius vitæ & mortis, quam licentiam imperatorum clementia postea mitigauit, interim magnum manebat ius in mancipia. Flagris cedebantur ad sanguinem, in pistrinum retrudebantur, & similia mala ferebant. Altera est conditio, *ut inserviant cum simplicitate cordis*. Ἀπλότης opponit panurgiam, fraudibus & imposturis seruorum, quæ ex comœdijs facillè perspicui possunt. His fraudibus igitur Christianus seruus carere debet. Tertia est, *ut Christo seruientum esse carnalibus dominis*, hoc est, in hac conditione respiciendus est Christus Dominus, quasi huic seruias, sic hero seruientum. Quarta, *non secundum oculi seruitium*. ὁφθαλμοδουλεία, est studium fictum seruienti ad fallendum solum accommodatum. Propriæ sentibus adulantur, absentes mox irident & decipiunt, *ostendens*. Quinta, *non hominibus placentes*. ἀποπρόσωπον, studium sese approbâdi aliis, placendi præsentibus, nihil tamen seriò agunt tales, sed hypocritæ sunt vel ambitiosi. Sexta, *tanquam serui Christi*. Congruit cû tertia conditione, sensus est, Christum in omnibus respiciendum esse, & manendum in hac conditione propter Christum, qui & ipse seruiuit aliis, Deus existens. Deinde humilitatem & subiectionem mandauit, & ne ipse propter nos male audiat apud infideles heros. Septima, *facientes voluntatem Dei ex animo*, hoc est, seriò agendum est

sine simulatione & hypocrisi, tâquâ Deo præsente & inspectore. Octaua, *Cum beneuolentia seruientes Domino*. Animam requisiuit, nunc etiam affectum animi, & externâ beneuolentiæ significationem, adeò nihil admittit simulatû & honestum in seruo. Nona, *non hominibus*, hoc est, respice Deû & Dei filiû, his te seruire, non hero, quamuis ei seruias, in eo tamen Deo obtemperas, qui hunc tibi dedit rectorem.

8 *Scientes quòd quicquid singuli.*

Hactenus pposuit, deinde circûstâtias piæ seruitutis addidit, nunc tertio loco cõfirmat rem, vt seruos in officio retineat. Sumitur autem argumentum à spe præmiorum, q.d. si rectè inseruieritis, accipies seruitutis amplissima præmia. Deinde non ab homine, sed Domino Deo dabûtur illa præmia. Tertiò, in hoc gradu omnes pares sunt serui & liberi. Itaque non tam refert, libérne an seruus sis, sed vt bene agas, & piè viuas in tua conditione. Quarto non alieni boni accipiet præmium, sed sui ipsius, hoc est, hoc ipsum quod fecit reportabit. q.d. quod ferit quisque, hoc etiam metet. Vt quisq. viuit ita remunerabitur. Hic nulla valebit domini prærogatiua, nec oberit seruo sua conditio seruilis. Atque illa omnia munit testimonio ipsorum, *scientes hoc*, q.d. immota & fixa est hæc doctrina omnibûsque piis notissima, ideo firmiter sic omnibus est viuendû.

9 Et

9 *Et domini eadem facite.*

Alterum membrum huius loci, de officio dominorum in seruos: *ὑποτάξτε* est, moderatè & vt decet pios dominos, suo iure in seruos vtantur. Apostolus dixit, eadem facite, scilicet pari candore, quo iussi seruos vobis inferuire, eadem vos in illos vtamini. Est enim hoc æquū & iustum, cum ratione humanitatis tum pietatis.

Ratio propositionis est. *Quia habetis etiam vos Dominum*, cui vobis est reddēda ratio, quo modo scilicet fueritis vsi, vel potius abusi vstro iure in seruos. Significat autem non esse absolutum illorum imperium, sed Dei censuræ subiectum. Deinde hic dominus non terrenus est, sed in cælis habitat, hoc est, altissimus, sapientissimus est, omniscius etiā est, ideo falli non potest. Denique apud eū nihil valet aliud, quàm veritas & candor, & contra personarum respectus nihil valet, igitur placari non potest. *προσωποληνία* est quicquid respicitur in causa, præter ipsam nudam veritatem, vt honores, opes, amicos, nobilitatem, gratiam, munera, paupertatem & similia: Si ad illa deflectas oculos, veritatis regula intermissa, personarum dicitur respectus. Hoc malo iudices vt plurimū laborant, ideo hīc Deū iustissimū indicem describēs, inquit quod eiusmodi affectibus minimè laboret, sed nudam respiciat veritatem.

10 *Quod superest.*

K 4

Tertius locus præsentis capitis, in quo ad constantiam hortatur, ac panopliam Christiani militis profert ex armario Dei. Ostendit autem difficilem esse vitam sanctorum in his terris, ut quæ sine magno ac singulari Dei patrocinio conseruari minimè possit. Inde rectè Iobi 7. Militia est vita hominis super terram, militia est ideo periculosa. Hinc tot arma ad defensionem, quæ hîc referuntur. Et 2. Corin. 6. Dextra & sinistra requirit. Et in eadem cap. 10. ait, Arma nostra non sunt carnalia, significans hostem quoque non carnalem esse, quâvis per carnem nos oppugnet. Hanc armaturam igitur hîc describet.

Πρότασις loci est, pii omni tēpore quàm instructissimi esse debent, cōtra Satanā, nō secus quàm bonus miles contra astutissimum hostē.

Partes sunt, initio proponit, mox explicat, tertio cōfirmat, quarto cōcludit, quinto arma specialiter enumerat. Propositioni aditum facit μετὰ ταῦτα, quod superest, à specialibus præceptis vitæ œconomicæ transiit ad generalem præceptionem. Hinc εἰς vos munit causam, fratres compellans. Debet enim fratris apud fratres valere consilium. Inde tandem statum & & propositionem infert, *Corroboremini in Domino, & in robore potentiae eius.* hoc est, contra omnia pericula in Domino vos confirmate, ἐν δυνάμει τοῦ θεοῦ cōfirmemini, roboremini, δυνάμεις ut genus hîc ponitur, inde mox ei subiicit duas spe-

species κράτος & ἰσχύς. Prius robur est, quod mi-
les habet in manibus & brachiis. Est enim κρά-
τος, δάσος in manu, ἰσχύς verò laterum & lumborū,
quibus partibus vires imprimis insunt. Totum verò hoc à Deo habent pii, ideo in Domino corroborari iubet, quasi dicat, à Deo robur illud habemus. Sic Philip. capite quarto, Omnia possum in eo qui me corroborat, Deo. Et Christus ait Ioan. cap. 15. Sine me nihil potestis. Itaque ad eum recurramus, qui robur & vires dare potest.

II Induite panopliam.

Ἐκείσε, est propositionis καὶ μεταφορᾶν. Nā quod propriis verbis proposuerat, id iam trāslatis explicat, πανοπλία est παντευχία, hoc est, quicquid armorum ad cataphractum militem pertinet, quales sunt equites cataphractæ, & in stataria pugna miles cataphracta totus armis tectus est, ei addebatur levis armaturæ miles, ad procedendum & recedendum utilis. Itaque armaturam induere est confirmari & τὸν Θεὸν est quod prius dixerat ἐν τῷ Κύριῳ. Huic addit argumentum à fine, continens panopliæ utilitatem, *Ut possitis stare contra insidias diaboli*, quasi dicat, tot insidiis & imposturis non potestis resistere nisi hac ipsa armatura muniti. Μεθ' οὗτοῦ est ὑπὲρ αὐτῆς, ἐκδρά insultus ex insidiis, quales astuti hostes solent machinari. Vox formata est ex dictione μεθ' οὗτοῦ, quæ

significat cōpendium, rectè & breuiter tradendi artes. Et quia ingeniosi sūt methodici, ideo trāslata est *μεθοδεύειν* ad captiones astutas & artes fallendi, in qua re facile princeps est diabolus, optimus est methodicus ad fallendum, compendio fallit & euertit, quod alii multis ambagibus vix conficerent. Hinc etiam *μεθοδεύειν*, non solū compendio tractare artes, sed *ἀπατᾶν* & *παραγρεῖν* significat, quasi dicat, *Συντόμως ἐξαπατᾶν*, compendio fallere.

12 *Quia non est nobis lucta.*

Confirmatio propositionis sequitur à natura hostis. Initio remouet consuetam militiā, & congressum tolerabilem, *non est nobis lucta aduersus sanguinem & carnem*, quasi dicat, impar est congressus, vt homo cum diabolo mille artifice congregiatur, caro cū Spiritu fieri non potest quin succūbat homo. Sanguis & caro naturā significant debile, & infirmā, hoc est, aduersarius noster non est caro, nō sanguis quales nos sumus natura. Sic accipitur Gen. 6. Nō litigabit Spiritus meus cum homine in æternū, quia caro est, Ps. 78. Recordat⁹ est quòd sit caro, spiritus transiens, & non reuertens. Esa. 31. Equi eorum caro sunt & non spiritus, hoc est, fragiles. hostis noster non est caro, ergo fortis est & astutus.

Deinde *θεῶν* infert, descriptione ampla virium Satanæ. Vocat autem illum nominibus am-

amplis, quæ potestatem eius adumbrant. Αρχη
dicitur quia subiectos habet multos Spiritus
improbos, & homines pessimos. 2. Εξουσία, ab
exequendi facultate, scientia ac rerum periti-
tia. 3. Κοσμοκράτωρ, mundi princeps, quia to-
tum mundum sub suum iugum semel redege-
rat, ut esset monarcha. Hic dominus Christus
Ioan. 12. principem mundi vocauit. Et cap. 14.
ac 16. eodem titulo ornat. 2. Cor. 4. Deus hu-
ius seculi dicitur, hoc est, damnatorum & mū-
danorum cōsiliorum, quod hic dixit tenebras
seculi huius, hoc est, consilia & studia mūdano-
rum hominum. Quartò, τὰ πνευματικά τῆς πο-
νυρίας appellat, significās naturam Satanæ, nō
esse nostræ naturæ similem, sed subtiliorē &
agiliorem ad fallendū, quā nos simus ad de-
fendendum. Ac cū addit πονυρίας, significat nō
solum vim docendi ei inesse, sed etiam volun-
tatē: ideo quicquid nō lædit, id Dei protectiōe
consistit. Quare rectè dicitur leo rugiēs 1. Pe. 5.

13. *Quare assumite panopliam.*

Illatio est post argumentū illud à natura
hostis ductū. Repetit autē initio πρότασι toti-
dē ferè verbis ut prius fuit posita. Deinde ad-
ditur ratio repetita prior, *ut possitis resistere.*
Exornatur circūstātia tēporis, *in die malo*, h. e.
aduersus quæ partī diabolus, partī mūdus, par-
tī nostra debilitas nobis cōciliat. Demū corre-
ctio p additionē, q. d. in nō, nō stāte simpliciter,

sed omnibus confectis etiam post pugnam consistite. Multi stant qui mox cadunt, alii in victoria etiam corruunt. Sed omnibus superatis demum stare, illa erit laudabilis victoria.

14 *State igitur cincti.*

Iam enarrant apparatus panopliæ, hoc est; quæ arma sint necessaria contra hostem tam astutum.

Primò munit lumbos, in his enim robur est, ut patet Iob cap. 40. In lumbis robur eius. Deinde in his est vis generandi, ut est Genes. cap. 35. ubi Dominus inquit ex lûbis Iacob reges prodituros. Hinc metaphora transfertur ad animi constantiam. Nam ut cingulum lumbos munit, sic veritas animos nostros. Hinc dicuntur elumbes debiles ac molles. Et qui grauiore subeunt labores cingulo lato confirmant latera sua, sic veritas munit animos fluctuantes. Hinc I. Pet. capite primo dicitur cincti sitis lumbos mentis vestræ, hoc est, confirmati in veritatis confessione, ne fluctuetis. Apud Esaiam legitur cingulum labiorum Messie iustitia. Et Christus Luc. cap. duodecimo cinctos iubet esse suos, hoc est, paratos ad docendum & crucem ferendum, cum discincti inepti sint ad labores.

II *Thorax iustitiæ.* Θώραξ dicitur illa pars à collo ad vmbilicum, continens cor, iecur, pulmo-

pulmones. Hinc lorica muniens istas partes, thorax etiā dicitur. Græcis placet dici à θωπεῖν, hoc est, subfilire, propter cordis palpitacionē. Nam perpetuò motu vigilat. Alii ab ἀπειν τὸ θεῖον, hoc est, quia continet partes diuiniore. Debet igitur pectus iustitia ornari, hoc est, politica pia & sancta vita, simulque imputatione iustitiæ Christi. Esa. 59. versu 17. Indutus est iustitia vt loricam, & galeam salutis in capite eius.

III *Pedes muniendi sunt calceis Evangelicis.* Significat calciatum esse, paratum esse ad peregrinandum, & cinctum, paratum ad labores. Sic Iudæi calciati debebant Pesach in Aegypto edere, iamiam emigraturi. Sic Marc. 6. calciatos esse iubet. Matth. capite decimo prohibet calceos, hoc est, curam rerum terrenarum, hinc promptitudo ad pacem dicitur calceus, cuius cum sit doctrina Euangelium, i deo coniunxit, Christi enim sectatores pacifici sint oportet. Videtur respexisse ad Esa. cap. 52. vers. 7. Quàm speciosi pedes, annuntiantium bona annuntiantium pacem.

IIII *Scutum fidei.* Scutum dicitur defensio. Sic dominus dicit Abrahamo Gene. capite quindecimo. Ego ero scutum tuum, id est, defensio: Συρεὺς dicitur ἐν τῇς θυρᾶς, hoc est, à similitudine ostii, quod Eustath. quoque confirmat, εἶδος, inquit, ἀσπίδος μεγάλης ἐοικὸς αὐτῶν, ὁ θεὸς καὶ λέγεται. Fides scutum est, quo extin-

guūtur iacula, hoc est, tentationes carnis, mundi, Satanæ. Ignita autem sunt, hoc est, aculeos relinquunt, fauciant animos, mores etiam corrumpunt, demum etiam in ignem æternum præcipitant, qui est inextinguibilis.

V *Galea salutis*, id est ipsa salus Christus est galea, vel salutaris galea, id est, utilis ad salutem. Esa. 59. vers. 17. Galea salutis in capite eius. Spes dicitur galea, sed nominatim spes salutis. Ideo salus in Christo galea est, quæ tegit caput, præcipuam militis partem, hanc etiam munit spes.

VI *Gladius verbum Dei*. Machæra grandiores sunt gladii, eorum qui primam aciem tumentur. Hic gladius verbum Dei est. Sic Heb. 4. vers. 12. Sermo Dei efficax est, & penetrantior quouis gladio ancipiti. Regula igitur est doctrinæ & morum, ut omne vitiosum in moribus resecet, & in doctrina omnem errorem amputet.

18 *Per omnes preces, & supplicationem.*

Quartus locus de precibus adhibēdis in hac tam periculosa pugna. Obserua initio quas species velit nos adhibere προσευχήν, quæ est oratio pro illustranda Christi gloria. Item intercessio pro fidelibus. Admonens nos, in tota hac pugna respiciendum esse imprimis, ut per hanc illustretur Domini gloria, ne quid hinc vanæ gloriæ quærat. Altera species est δέσποτις, quæ

quæ deprecatur aduersa, vt 2. Thes. 3. vt eripiat^r à peruersis hominibus, ideo in hac lucta orandum contra aduersa, vt Dominus nos tueatur, & mitiget crucis asperitatem.

Deinde quando orandum sit *Omni tempore*, hoc est, semper esse orandi materiam. Sic Christus Luc. 18. oportet semper orare & non deficere. 1. Thes. 5. Sine intermissione orate, quasi dicat, semper sunt causæ orandi.

Tertiò, quomodo, *In spiritu*, hoc est, sine pompa externa, sine hypocrisi, id est, secreto, Matth. 6. in conclau. Vel Spiritu orandum hoc est, mente, vt 1. Corint. 4. Sic suprâ 5. v. 19. Corde orate, hoc est, ardentè & seriò, ne tepida sit oratio, sed toto pectore, & cum affectu oremus. Potest tamen esse etiâ hic sensus, Spiritu gubernante esse orandum, vt ille sit dictator petendorû à Deo, gubernator precum. Sic Rom. 8. Spiritui tribuitur, quod is sciat petenda, nos autem nò perinde nouerimus quid orandum aut petendum à Deo. Ad modum etiam pertinet quòd ait vigilantes oportere nos esse in precibus, quasi dicat, sine hoc frigere preces, non igitur oportet somnolentos aut pigros esse. Itē quod addit, *in omni perseuerantia*, constantiâ requirit, q. d. in omni fortuna etiam esse orandum. Nam multi in aduersis demum orât: rebus secundis elati vix precum memores. Ideo reuocat nos, ne abiciamus studium orandi, etiam rebus secundis.

Quartò pro quibus sit orandum, *pro sanctis*, & his quidem omnibus, quasi dicat, non notis solum, sed etiam ignotis & peregrinis, quales hodie in Turcia, aliisque regnis sunt sub cruce. Hos omnes precibus nostris iuare debemus. Cum autem hic sanctorum tantum meminit, rem ad causam presentem accommodauit, loquitur enim de sanctorum lucta contra Satanam ac affectus carnis. Interim non negat, quin pro impiis quoque orandum sit, & ut Christus Luc. capite sexto ait pro calumniantibus vos. Item Matth. capite quinto pro persequentibus vos, & pro inimicis in genere. Sed non erat instituti sui percensere omnes gradus pro quibus oratio esset habenda. Addit autem etiam se, *Et prome*, inquit. Se fidelibus connumerat, & his pro quibus sit orandum. Vnde liquet quàm illi enormiter peccent, qui pro se orari nolint, cum Apostolus tot donis ornatus, non aspernetur fidelium preces, imò studiosè illas ambiat, ut hic & Rom. 15. & alibi.

Quintò, finis orationis. Cur scilicet pro se orari velit, ponit autem tria tanquam finalia, & fructus orationis fidelium. Primò *ut illi detur λόγος ad apertionem oris sui*, hoc est, vis & copia verborum, quibus commodè Euangelium doceat. Deinde addatur *παρρησία*, hoc est, fiducia liberè loquendi, carpendi & taxandi vitia, impietatem mundi, idololatriam & similia, in quibus

quibus ministri interdū satis sunt frigidi. Tertiū, detur etiam illi maior cognitio mysteriorum Euangelii, hoc est, rerum plenior cognitio. Nam qui commodē docent, imprimis debent instructi esse rerum & verborum copia, quibus si accedat methodus, hoc est perspicuitas & ordo, videntur ad plenum instructi. His igitur sese ornandum plenius optat. Interim si expendas personam Apostoli, videbitur his ad plenum ornatus. Certē non tacebat, sed palam docebat tum etiam in carcere, vt constat ex cap. 28. Actuum. Nec deerat illi parρηsia, & habebat altissima mysteria cognita, teste etiam Petro. Interim sibi nunquam satisfaciebat, sed fatetur liberē hęc dona in se nondū esse tanta, quin possint auctiora reddi. Præ eo fideles interpellat. Docemur vt nostram singuli infirmitatem libenter fateamur. Deinde aliorum preces non aspernemur etiā superiores, nec donis collatis superbiamus, quin in his decentem seruemus humilitatem. Mysterium Euangelii vocat, quia à sæculo res abscondita fuit. 1. Cor. 2. Quia caro & sanguis ista non patefecit, sed filius Dei ex sinu Patris cælitus nobis attulit.

20 *Pro quo legatione fungor.*

Εὐαγγελιστής est: dignitatem Euangelii ornat nomine legationis. Solent autem legati à principibus suis auctoritatem & nomen accipere. Ideo Apostoli tanquam Dei legati maximam

L

habebant auctoritatem, adeoque diuinam. Sic 2. Cor. 5. loquitur, Legatione nomine Christi ad vos fungimur, Deo vos per nos orante, reconciliemini Deo. Hæc splendida est legatio, qua Dei voluntas declaratur. Hinc scriptura dicitur Epistola Dei omnipotentis ad genus humanum. Hanc epistolam nobis declarât isti legati tam nobiles. Addit, *In catena*, significans causam efficientem, cur scilicet sit in catenis, nimirum ob hanc legationem. In causa igitur bona captiuus est. Et in his vinculis tantum abest, vt meditetur palinodiam, vt magis potius cogitet, quomodo indies magis ac magis vtatur libertate loquendi, & doceat intrepidè, quod fecit, vt patet Actor. 28.

21 *Vt autem sciatis.*

Quintus locus de priuatis. Nam finiturus Epistolam, more suo priuata addit, sed compendiosè significat illa Tychico esse commissa, vt oretenus illa coràm expediat. Sic necessaria nobis posteris transmisit scripto, non necessaria nuncio oretenus mandauit. Deinde expende hîc laudes Tychici, quas habes etiam ad Colos. 4. ver. 6. & 7. Frater dicitur respectu religionis & professionis: diaconus autem publici ministerii, quò facit quòd ei tribuitur mox facultas consolandi, quod inter docendum solebat fieri.

22 *Quem misi ad vos.*

Repetitio est cœptæ narrationis. Ac additur

tur alia etiam causa, finalis nimirum, vt illos confirmet. Duo igitur respiciebat Apostolus. primum vt suam fortunam Ephesii scirent ex Tychico: alterum vt ex eodem consolationem haberent. Ideo illum commendat, vt virum bonum & ad docendum idoneum. Simul autem innuit Ephesios opus habuisse consolatione, in primis ne Apostoli vinculis offenderentur. Denique singularis cura Apostoli declaratur pro illa Ecclesia, de qua magis est sollicitus, quàm de propria vita.

23 *Pax sit fratribus.*

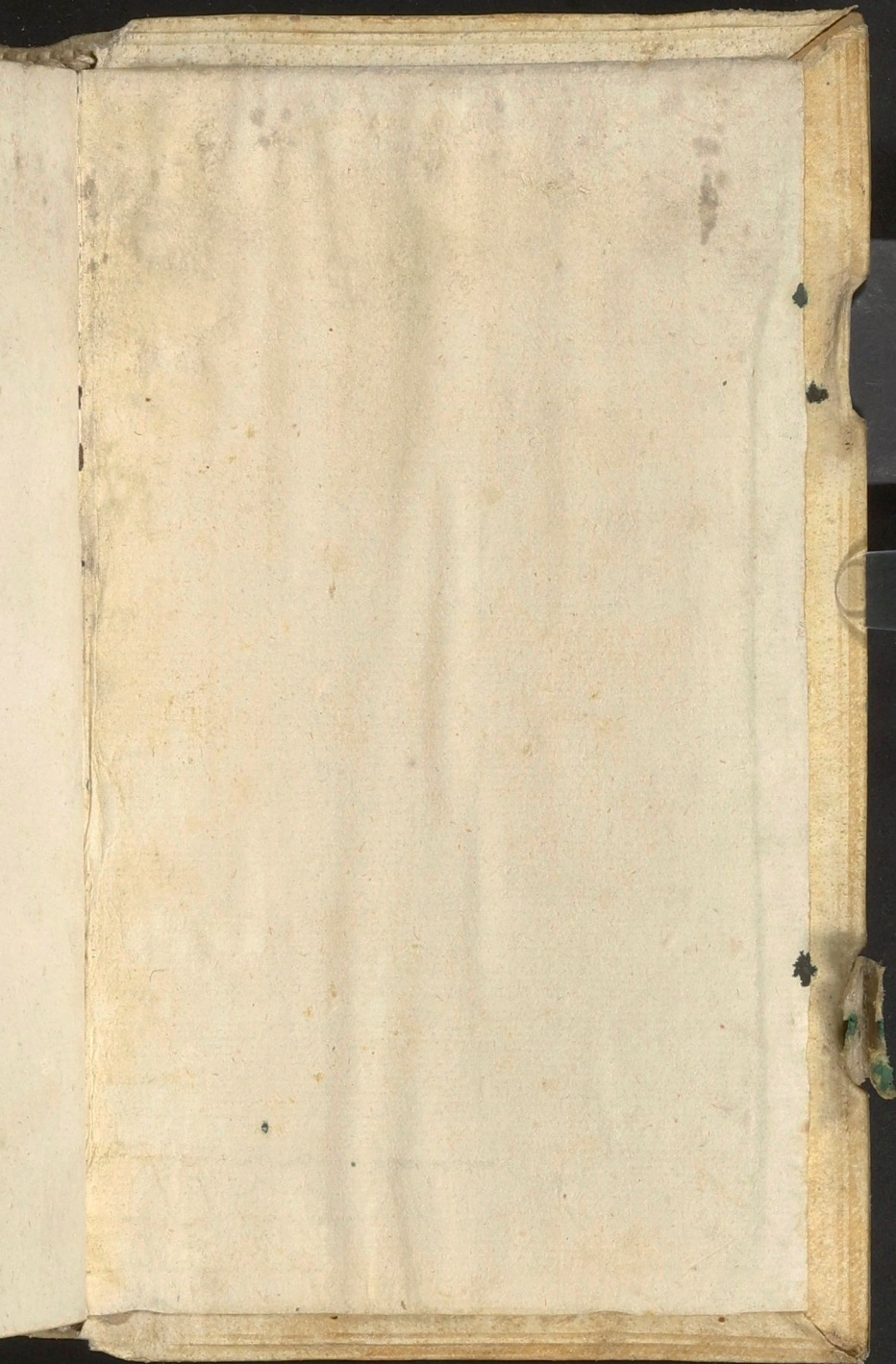
Valedicit sua vicissim comprecatione. Primum pacem comprecatur, vt in exordio. Intellegamus ergo pacem tranquillitatem publicam, qua imprimis opus habet Ecclesia in his terris. Deinde pacem cum Deo conscientiarum, item dilectionis exercitia, quæ pacis sunt, adeo vt cum omnibus pacem seruent quoad ipsos. Alterum est dilectio vinculum pacis. Tertium fides quorum omnium Deus est author, organum verò Christus filius Dei, per quem & in quo omnia largitur. Ideo per hunc solum efficaces etiam sunt preces.

24 *Gratia cum omnibus.*

Fontem trium bonorum iam aperit, gratiam scilicet, nam ex hac fluit pax, dilectio & fides. Et vt priora ad fratres accommodauit. Cum his enim agitur ita hinc gratiam ad eos applicat, qui diligunt Dominum nostrum Iesum

Christum, hoc est, ad verè pios, hi enim verè sunt fratres. Quod autem addit ἐν ἀσθαρσία, intelligo de constantia & sinceritate, q.d. qui seriò & sinceriter Christum diligunt, non fucatè. Sic Chrysost. interpretatur ἐν ἀσθαρσίᾳ, in virtute, hoc est, seriò. Alii constanter, quod idem est. Alii ad vitam æternam, quia vox Græca incorruptibilitatē significat, & ἐν accipiunt pro πρὸς. Significat autem hic sensus finalem vltimam causam. Cur enim Christum diligimus, cur omnia eius nomine acerba subimus: non certè alia de causa, quàm ob vitam æternam, in qua vera regnabit ἀσθαρσία, hoc est, vera & beata immortalitas, omni fine carens, ad quam nos perducatur Deus pater, per filium suum vnigenitum, Dominum nostrum Iesum Christum, Amen.

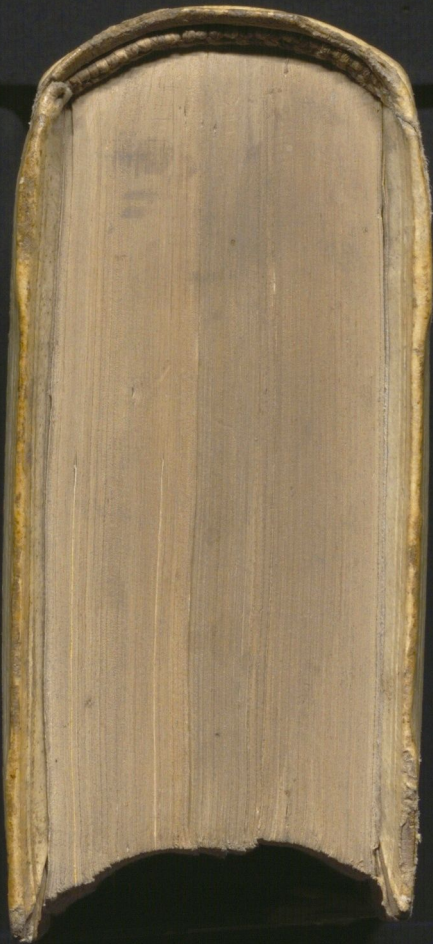

B. 20
90

ALVENSLEBEN
U
201

COMMENTARII
IN EPISTOLAM D.
PAVLI AD EPHESIOS,
facili & perspicua metho-
do conscripti,

U 201

D. Benedicto Aretio Bernensi Theologo.

